

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLÖNYE

XLV. kötet.

1940. 3. füzet.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

Új folyam XI.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.

1940.

TARTALOM

<i>Dr. György Lajos:</i> A kolozsvári egyetem hazaérkezett — — — —	184/a
<i>Rass Károly:</i> Kölcsey Ferenc — — — — — — — — — —	185
<i>Dr. Imre Lajos:</i> A közművelődés mint társadalmi feladat — — — —	189
<i>Dr. Balogh Arthur:</i> A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege — — — — — — — — — — — — — — — —	202
<i>Dr. György Lajos:</i> A magyar nábob — — — — — — — — — —	215

TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI

<i>Bányai János:</i> A Maros és az Olt eredete — — — — — — — — — —	240
<i>Dr. Balogh Ernő:</i> A bánsági Szarvas-barlang — — — — — — — — — —	248

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Dr. Ferenczi Sándor:</i> Az aranyosgyéresi román fatemplom ajtajának felirata — — — — — — — — — — — — — — — —	253
---	-----

NYELVMŰVELES

<i>Brüll Emánuel:</i> Ismét azok az igekötők! — <i>Brüll Emánuel:</i> Kis hibák — gyakori vétségek — — — — — — — — — — — — — — — —	256
---	-----

KÖNYVSZEMLE

<i>Molnár Antal:</i> Tíz év zenei könyvtermelése a trianoni Magyarországon (1920—1930.) .. — — — — — — — — — — — — — — — —	262
---	-----

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-egyesület kiadásában jelenik meg évenként 4 füzetben, negyedévenként átlag 6 ív terjedelemben. A folyóirat az E. M. E. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, Természettudományi, Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjainak évi 10 Pengős kedvezményes áron jár. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 12 Pengő. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM

kiadóhivatala

Kolozsvár, Brassai-utca 5.

Budapesti főbizománys:

STUDIUM R.-T.

Budapest, IV. Keckeméti-utca 8.

Előfizetési ára 12 P.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS

Kolozsvár, Egyetem-utca 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 10 P., illetőleg 12 Pengőig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különlenyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. A kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhájára küldi vissza.

ERDÉLYI MÚZEUM

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XLV.

1940. Fascicule III.

Nouvelle série XI.

Rédacteur: **LOUIS GYÖRGY**. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie.

Rédaction: Kolozsvár, Egyetem-uca 10. Hongrie.

Louis György: L'université de Kolozsvár est retournée dans son pays.

Charles Rass: François Kőlesey.

Louis Imre: La civilisation comme devoir social.

Arthur Balogh: Le bilan de l'activité de vingt ans de la Société des Nations.

Louis György: Le nabab hongrois.

COMMUNICATIONS DE LA SECTION DES SCIENCES NATURELLES. *Jean Bányai*:

La source du Maros et de l'Olt. — *Ernest Balogh*: La grotte de cerf (Szarvasbarlang) dans le Banat.

PETITES COMMUNICATIONS. *Alexandre Ferenczi*: L'inscription de la porte de l'église roumaine en bois de Aranyosgyéres.

SOIGNONS NOTRE LANGUE. *Emmanuel Brüll*: Encore ces préfixes verbaux! — *Emmanuel Brüll*: Petits défauts — fautes fréquentes.

REVUE DE LIVRES. *Antoine Molnár*: La production de livres musicaux en dix ans dans la Hongrie de Trianon (1920—1930).

ERDÉLYI MÚZEUM

(TRANSILVANISCHES MUSEUM)

XLV. Band.

1940. III. Heft.

Neue Folge XI.

Redigiert von **LUDWIG GYÖRGY**. Herausgegeben vom Transilvanischen Museum-Verein.

Redaktion: Kolozsvár, Egyetem-uca 10. Ungarn.

Ludwig György: Die Klausenburger Universität ist zu Hause angekommen.

Karl Rass: Franz Kőlesey.

Ludwig Imre: Die allgemeine Bildung als gesellschaftliche Aufgabe.

Arthur Balogh: Die Bilanz der zwanzigjährigen Tätigkeit des Völkerbundes.

Ludwig György: Der ungarische Nabob.

MITTEILUNGEN DER NATURWISSENSCHAFTLICHEN ABTEILUNG. *Johann Bányai*:

Der Ursprung der Marosch und des Alt. — *Ernst Balogh*: Die Hirschgrotte (Szarvasbarlang) im Banat.

KLEINERE MITTEILUNGEN. *Alexander Ferenczi*: Die Inschrift an der Tür der rumänischen Holzkirche in Aranyosgyéres.

SPRACHPFLEGE. *Emanuel Brüll*: Wieder diese Verbalpräfixe! — *Emanuel Brüll*: Kleine Fehler — häufige Irrtümer.

BÜCHERRUNDSCHAU. *Anton Molnár*: Zehnjähriges Buch-Produkt auf musikalischem Gebiete im trianoner Ungarland (1920—1930).

A szerkesztésért és a kiadásért felelős: *Dr. György Lajos*.

Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet R.-T. (F.: *Lengyel Albert*.)

Kölcsey Ferenc.

Százötven esztendeje, hogy Kölcsey született és százkét éve, hogy meghalt, de a lelke mélységeitől ma is olyan távol vagyunk, mint száz évvel ezelőtt. Azok közé tartozott, akik soha senkit sem engedtek be a szentek szentjébe. Meghitt barátai voltak, de nem volt senki, akinek mindent elmondott volna. Nála a bizalom csak annyit jelentett, hogy beszélt a lelke zsibongásáról, de ennek semmi köze a dekadens bizalmaskodás cinkosságához. Valójában legbensőbb barátai sem sokkal többet tudtak róla, mint amennyit a falu általában. A túskesövényt nem lépte át senki: Csipkerózsza láthatatlan maradt mindenkinek s ma is ott rejtőzködik a sejtések ködvarában. Valami volt benne, ami mindenkit tiszteletre kényszerített; aki vele beszélt, érezte, hogy tisztultabb, fensőbb légkörrel érintkezik. Érett férfikorában sem tud végighallgatni egy síkamlós adomát, elpirul, mint egy tizenhat éves leány. Obernyik úgy néz rá, mint valami fensőbb lényre; Papp Endre szentnek nevezi, Wesselényi szerint nem közénk való volt... Ezzel mindent elmondtunk róla.

Mi kényszerítette ezt az embert erre az elszigeteltségre? Lelki kötöttsége? Az élet kajánsága?

Mind a kettő.

Elsősorban lelki összetétele. Ez a roppant fegyelmezett, határozott, bátor, férfias jellem alapjánem uralkodó Übermensch típus, hanem szerény, önfeláldozó, feminin természet, érzékeny, sőt érzelgő. Talán Eötvös József bárót lehetne még ilyennek gondolni. Ő maga írja az Önpanaszokban önmagáról: Nyomorult ember, sohasem voltál te hős, csak érzelgő. Már gyermekkorában visszavonult, szerény álmodozó. Ilyen marad egész életében: mimoza érzékenységgel csukja be virágszárnyait az élet érintései elől, örökké idegen marad a földön, örökké jobb világba vágyik, álmok országában él, igazi szoba-ember. Különben olyan, mint kora romantikusai: tele idealizmussal, rajongással. Ez néha kiállítja a porondra; ilyenkor bátor, aktív, szeretné megváltani a világot, vértanúvá erősödik, — de csak virágházak üvegfedele alatt, a hétköznapiok légrétegében szárnyaszegetten hull alá, az élet szelei elfújják a tüzeket. Különösen a balsikerek jelentenek nagy jégveréseket. Ebből a nagy érzékenységből lehet megérteni egész élete különös jelenségeit. Itt van például szerelmi élete. Nem nőgyűlölő, mégis elzárkozik előlük, szereti a családi életet, de sohasem nősül meg. Nem nőgyűlölő, sőt éppen óhajtja a megértő női lelkek visszhangját. Inkább szerette a női lelkek finom visszasugárzását, mint a férfiakét. Ezt őszintébbnek, zavartalanabbnak tartotta, melegében otthonosabb-

nak érezte magát. Bizonyítja Szemere Pálnéhoz való vonzalma. A Vilma nekrológ igazolja, hogy lelkével szerette azt az asszonyt, vagyis nem modern áttételben, hanem olyan formák közt, amín nincs szégyelni való. Boldog volt, hogy elmondhatta neki titkos vágyait, terveit, s az asszony bátorítása munkára sarkalta teremtő erejét. Költőnek kell a biztatás. Tudós még dolgozhatik külső ösztönzés nélkül is, de költőnek mindig kell inspiráló. Kőlcsey tehát nem nőgyűlölő s mégis agglegény marad. Valahol ütést kapott az élet tavaszán s ez örökre hóval fedte be az utakat. Kazinczynak azt írja, hogy huszonötödik évében már túl volt mindenem, nem gondol többé vele. Valami rendellenesség lehetett bennè, ami az első balsiker után megfosztotta minden önbizalmától, s útját vágta minden újabb vállalkozásnak. Az ember titkok labirintje, s az útvesztő egyéneként változik, ki tudna itt bizonyosat mondani. Csak annyit látunk, hogy mint sok más érzése, ez is szellemivé finomodott, s az értelemben élte le magát.

Beteges érzékenysége fejtí meg azt a jelenséget, hogy nagyon gyakori nála a szélesend, a száraz, terméketlen intermezzó. Minden sikertelenség után kietlen Szaharák következnek, pusztító számumokkal, oázisok nélkül. Ilyenkor szobájában örli a napokat, jár fel s alá, nem vesz tudomást a világ forgásáról, nem tudja, hogy az esztendőnek melyik negyede parancsol a mezőknek, az erdőknek, csak jár le és fel, mint az óra ingája. Van olyan év, amikor nem lépi át udvara portáját, és van olyan esztendő, amikor az udvarra sem teszi ki a lábát. Benn a szobában vergődik lelke zátonyai közt s titáni küzdelmeket vív gondolatai viharával. Az Önpanaszok közt ezeket a sorokat olvassuk: „Az ég bőven osztogat mindennek mindent, örömet és bánatot, de szívet, mely úgy gyötörje magát, mint az enyém, talán még senkinek sem adott.“ Valami nagy elérhetetlen álma lehetett. Azt mondja ugyanesak az Önpanaszokban: „Mindent adhat a sors nekem, mindent, amit a leghiubb lélek óhajt; de ha azt nem adja, amit én mindig óhajtottam és mindig óhajtani fogok, egyedül csak ezt: cinikusan b leszek Diogenesnél, aki Sándortól csak fényt kért.“ Vajjon mi lehetett ez a bálvány, amit örökké a lelkében hordott? Kazinczy is ámokfutó, egész életén át szalad utána, de ő nem szégyenli bevallani, hogy ez az álom: a halhatatlanság. Ezt írja: „Nekem a halhatatlanság az egy bálványom. Csak ez legyen az enyém, örömet lemondok az életnek minden öröméről, örömet eltűröm az életnek minden visszás eseteit.“ Minden költő- és művészléleknek rendesen ez a beteges problémája: a hírnév, az örök fennmaradás. Kőlcseynél nem lehet tudni semmit. Mi lehetett az ámok, ha nem a halhatatlanság? Mi lehetett, amit ő többre becsült a halhatatlanság csillámváránál? A szfinx néma marad...

De az élet kajánsága is nagyban hozzájárult, hogy a lélek kagylói örökre összecukódva maradjanak. Kőlcsey nem sokat kapott az élettől. Már elindulását fekete táblák jelzik: a himlő kilopja félszemét, a halál egymásután aratja le atyját, anyját, árván marad testvéreivel, gazdasszonyuk neveli fel. Ebből a gyermekkorból kihulltak a rózsa-színek. Az „előhang“ nem biztató. De hát ez még nem jelentene örök

telet, a nap azért az égen marad, még mindig elhozhatja a hangulatok és illatok világát. Jön az örökszép tavasz, a virágfakadás ideje, amikor a szülők úgyis kezdenek már csak segédszemélyzetté halványulni, az élet új szálakat fon, az ember elhagyja atyját és anyját... és feledésbe megy a gyermekszoba komorsága. Bizonyos, hogy Kölcseynek is hozott virágokat az idők forgása, de, úgy látszik, valami felborította a tantalusi asztalt, a ködképek elszaladtak, csak a vágy, sóvárgás, epedés maradt meg örökös vendégül: a szerelmet, boldogságot ki kellett törülni a háztartásból, az ifjúság is elúszik szivárványszíneivel a gyermekkor után...

Ez a szerencsétlenség aztán folytatódik további sikertelenségekkel. Elvégre nem éppen csak a szerelem az élet egyetlen célja és megtermékenyítője, a nézőtér tele cselekvési lehetőségekkel, ezek is megadhatják az élet tartalmát és megalégedését. Kölcsey korában meg éppen tág tere van a dolgozó kezeknek úgy a politika, mint az irodalom műhelyeiben. Nagy a munkaalkalom. Nyugati szellők új gondolatok hóhullámaait hozzák át a Kárpátokon: milliók nyakáról leszedni a láncokat, szabad levegőt engedni be a négy folyam rónáira. Szellemi téren meg éppen nagy szűkseg van lelkes isteniakra: be kellene népesíteni lovagokkal a Szent Grál várát, meg kellene alapítani a Titurelek, Parzivalok nemzetségét. Nagyszerű feladatok a romantikus lelkeknek. Kölcsey meg is próbálkozik mind a két területen.

Az irodalommal kezd, hiszen iskolai neveltetése, készültsége erre utalja, de egyéni hajlamai is ide vonzzák. Okossági szempontok is ezt ajánlják. Már Bessenyeieék, Kazinczyék belátják, hogy ezen a vonalon lehetne a nemzeti ügyön a legkönnyebben segíteni. Politikai téren a rabiáncokat titáni kezek sem tudják széjjeltépni: évszázak hagyománya kovácsolta a láncszemeket s szuronyerdő örködik felettük. De a szellem óriásai felnőhetnek a börtönök udvarán is. Goethe, Schiller, Herder, Lessing sem szabad égből csillagai. Csakhogy nálunk még nem jött el a Grál lovagok kora. Nálunk az a hiba, hogy Kazinczy már megfújta a tárogatót, rászabadította akaratlanul is a mezőkre a kontárokat. Itt most előbb fel kell égetni a giz-gaz táblákat, el kell riasztani a lesipuskásokat. A nemzet csak hálával lehet érte. Kölcsey megérezte, hogy reá vár ez a misszió. Nagy készültsége, költői érzéke, erkölcsi bátorsága kiválóan alkalmassá tették erre a feladatra. Így ment ő a kritikai pályára. Azt hitte, hogy nemzete tapssal fogadja megjelenését, mint a római nép a győztes gladiátorokat. És a nemzet felriad ellene. Neve egyszerre a legnépszerűtlenebb lesz az országban, szentségtörőnek kiáltják ki, aki letépi a nimbuszt a nagyok homlokáról. Le kell tennie a kritikus tollat és félre kell állania.

Nem lehet tagadni, valami igazsága van a közvéleménynek, mikor Berzsenyi mellé áll. Ez a Berzsenyiről szóló kritika egészen igazságos és mégis igazságtalan. Nem az a hiba benne, amit mond, hanem amit elhallgat. Csak a hibákat szellőzteti, de nem méltatja kellőképpen a költő nagyságát. Nem lett volna szabad ennyire szűkkeblűsködni Berzsenyi iránt. Elvégre is ő az első igazi Grál lovag, akit akkor vártak

s aki, mai szemmel nézve is, a nagyok közé tartozik. Nehány olyan költeménye van, amellyel bátran el lehet indulni világirodalmi körútra. Aki kiállja a mai esztétika tűzpróbáját, mekkora lehetett száz-húsz évvel ezelőtt? Ezt el kellett volna harsonázni ország-világ előtt. És Kölcsey nem tette. Az ember szinte kísértésbe jön, hogy Kölcseyben a költői hiúság dolgozott ennél a kritikánál: versenytársát nézte Berzsenyiben, s kisebbiteni akarta eljárásával. Nagyon tudóskodik vele szemben. Kazinczy is azt írja erről a kritikáról Berzsenyinek: ez a gravis tonus gyanus előttem. Ezt azonban nem lehet föltételezni már csak azért sem, mert mikor Kölcsey ezt a kritikát írta, akkor ő még olyan „kisfiú“ volt a Helikon berkeiben, hogy nem volt mit féltenie. Inkább a kritikusi szerep tévesztette meg. Úgy vélte, hogy a kritikus bíró, tehát felette áll a költőnek, s ezt éreztetnie kell, ennek pedig csak az a módja, ha a hibákat szellőzteti, nem az erényeket. Mindegy, a nemzet jóidőre elhidegült tőle. De az is tény, hogy Kölcsey később sem érvényesül érdeme szerint az irodalmi életben. Bizonyos, hogy kora egyik legnagyobb gondolkozója. Akármire szól hozzá, nagy tudás, meglepően tiszta látás, éles logika van szavaiban. Elég ebben a tekintetben például a Töredékekre mutatnunk, ahol a vallásokról beszél. Kazinczy talán szélesebb látókörű, de mélységben meg sem közelíti. Olyan értekezéseket, amelyeneket Kölcsey írt a komikumról, Körner Zrinyijéről, s különösen a nemzeti hagyományokról, abban a korban nem írt irodalmunkban senki. Őt kellett volna fontos irodalmi feladatokkal megbízni, s nem Döbrenteyt.

A politika meg épen csak fájó emlék lesz életében. Ő az akkori Magyarország egyetlen költő képviselője. Ott is megmutatta fényes képességeit. Rövid idő alatt a vezérek közé emelkedik s személye egyike a legtiszteltebbeknek. Az ifjú Kossuth is ott van a diétán, s úgy néz rá, mint valami orákulumra. De a szűkkeblűség, a korlátolttság leszorítja a színpadról. Távozását az országgyűlés is meggyászolja. Visszamegy hazájába, s mikor otthon a megyei életben hivatalhoz akar jutni, a nemzet dísze nem tud megkapni egy rossz alispánságot: még csak nem is jelölik rá. Mint főjegyző tengődik tovább...

Nem, nem, az élet nem hordozta tenyerén ezt a félszemű embert, sokszor felgyújtotta a házat felette. Nem csodálkozhatunk tehát, ha Kölcsey annyira elsáncolta magát fedezékeibe: az élet sem vesztegette rá napsugarát, hogy kitarja lelke redőit.

RASS KÁROLY.

A közművelődés mint társadalmi feladat.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályában tartott népszerűsítő előadás 1940. február 13-án.

1. Annak az előadássorozatnak, amelyet az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya rendezett, ez az utolsó előadása. Az előbbi előadásokon láttuk a műveltség nélkülözhetetlen feltételeit és elemeit. Ezek: a történeti múltban való tájékozódásunk, irodalmi ismereteink, az olvasás mint eszköz az irodalom értékeinek megközelítésére, a népműveltségben rejlő értékek felkutatása és felhasználása, nemzeti nyelvünk helyes ápolása és használata, és még sok minden teszi együttesen azt a műveltséget, mely a miénk s amelyet meg kell tartanunk. Így beszélhetünk a műveltségről mint birtokról, mint ajándékról, életünk egyik elszakíthatatlan részéről, amely nélkül nem volnánk azok, akik vagyunk. Csak akkor mondhatnánk le erről, ha saját magunkról akarnánk lemondani, ha el akarunk törölni mindazt, ami bennünket másoktól megkülönböztet s ami sajátos létünket meghatározza.

A műveltség mint birtok, egység; nem bizonyos vonások, bizonyos ismeretek birtoka vagy elsajátítása, hanem egy olyan minőség, mely az embert meghatározza, emberré, mégpedig egy közösséghez tartozó emberré teszi.

Ezért figyelmeztet már Széchenyi arra, hogy az „ember lelki felsőbbségét nem az határozza el, hogy mennyi tudományt vertek a fejébe, hanem tud-e tisztán gondolkozni“; ezért állítja Wesselényi, hogy „egy nemzet meggazdagulásának egyedüli kútfeje a lelki műveltsége. Oly kútfe ez, — mondja, — melynek forrása egyébképpen ki nem pótoltathatik, de amely soha ki nem szárad.“ Mikor arról beszél, hogy a korabeli magyarság mennyire elmaradt, hogy bajainak egyik forrása éppen műveltségének hiánya, ehhez hozzászámítja nemcsak az értelmi ismereteket, hanem az illendőséget, a szépség szeretetét és a mások előtt való kellemes magaviseletet is egészen a társasélet legapróbb és legmindennapibb megnyilatkozásáig. Nem bizonyos dolgok ismeretét, nem is társadalmi jártasságot értünk műveltségen, hanem egy olyan lelki minőséget, amelyet egy magasabb léteél, a magatartásnak és a gondolkodásnak magasabb normái szabnak meg.

Ez a megállapítás tiltakozás egyúttal minden olyan felfogás ellen, amely a műveltséget akár ismeretanyagként, akár részenként megszerkezhető és elsajátítható vonásoknak tekinti, amely tehát a műveltség egységét megbontaná. Bár vonásai a legkülönbözőbbek s tartalmának elemei legváltozatosabbak, a műveltség olyan egység, amelynek elsajátításához és a benne való haladáshoz nem elég e vonások ismerete,

hanem szükséges annak a lelki minőségnek az elfogadása és abban való meggyökerezés, amely az igazi műveltség alapjában rejtőzik. Így lesz a műveltség nemcsak birtok, hanem feladat is. Nem egy megmaradó, értékét mindig megtartó, de azt nem is gyarapító kincs, amely elrejtve fekszik a föld gyomrában s amelynek megléte biztonsággal és örömmel tölt el, hanem olyan birtok, amely, ha nem munkáljuk, ha nem fejlesztjük, tehát ha megbízás és feladat gyanánt nem tekintjük, értékét veszti, megromlik, hasznavehetetlenné válik.

A műveltség azonban mint birtok is, mint feladat is, nem az egyén kezében van. Bírni sem lehet egyedül. Ahhoz, hogy élvezhessük, teljes szépségében tudjunk gyönyörködni s vele igazán átítatódhassék életünk, mások kellenek, akikkel együtt a mienk, akikkel meg lehet osztani, s akikkel az áldása, hasonló örömet keltve, bennünket összekapcsol.

Széchenyire hivatkozunk, aki egy helyen ezt mondja: „Minél több valahol a műveltség, minél érettebb s minden nyerseségéből kifejezett az értelem, annál nagyobb szám találkozik a célhoz vezető úton, s így a diadal bizonyos, vagy legalább hihetőbb, ott pedig, ahol a tudatlanság karöltve vár az elfogultság és előítélet számtalan ivadékával, a nagyobb rész a többiekől elszakítva egyedül jár s csak kevesen akarnak jární a célhoz vezető úton, miért is a diadal nem hihető, sőt lehetetlen.“

Ez a gondolat arra utal, hogy a műveltség nemesak közösségben virtokolható, hanem a közösségben is érhető el, tehát mint feladat is a közösségre utal. Nagy dolog érezni, hogy ez a kincs másokkal megosztott kincs, hogy ez az életminőség másokkal együtt keresett és követett cél, amelynek ápolásában és növelésében nem vagyok magamra hagyva, hanem velem egy közösségben levő társak segítenek benne.

A közművelődés tehát a műveltség egységes szellemének, javainak állandóan folyó elsajátítása, de egyúttal továbbfejlesztése és gyarapítása is. A közművelődés által nemesak az egyén növekedik értékben, nemesak a közösségbe kapcsolódik bele jobban és öntudatosabban, hanem maga a műveltség is nő, céljai tisztulnak, értékei gyarapodnak. minősége nemesedik, jobban és jobban érvényesül benne a műveltség alkotó és létrehozó ereje: lelki minősége és lényege. Ez a lelki minőség nem az egyénéké, hanem egy közösségé, a nemzet közösségének minősége. Ez hordozza a műveltséget, ez alkotja lényegét, ez határozza meg irányát, tehát ez teszi a műveltséget igazán sajátossá akkor is, mikor az egész emberi műveltséggel összekapcsolja. Ha tehát a közművelődésről mint feladatról beszélünk, akkor azt is meg kell mondanunk, hogy ez közösségi feladat, s az a közösség, amelynek ezt végeznie kell, a nemzet közössége. Nem egyéni kezdeményezések és vállalkozások, nem elszigetelt próbálkozások, hanem a nemzet közösségének egységes szelleme és munkája kell ahhoz, hogy a közművelődést mint feladatot vállalja és végezze. Ezt követeli a nemzet léte, hivatása s az a szerep, amelyet tagjainak életében be kell töltenie. Ebben a munkában viszont a nemzet saját magát építi és erősíti. Amennyire betölti ezt a feladatot, amennyire vállalja, hogy tagjait a műveltség értékeiben fejleszti, annyiban

gondoskodik arról, hogy azokat saját magának megtartsa, s így azt, ami ebben a tekintetben reá volt bízva, elvégezze. A nemzet önnevelésének egyik munkája ez, olyan feladat, amelyről nem mondhat le s amelyet sohasem kicsinyelhet.

Mikor azt látjuk, hogy a művelődés munkája közösségi munka és feladat, akkor azt is ki kell emelnünk, hogy ennek az egész közösség osztatlan munkájának kell lennie. Nem a közösség egyik vagy másik szerve, képviselője köteles ezt végezni, hanem az egész közösség. Nem elég, ha a közművelődés munkáját egyik társadalmi osztály végzi, magának kisajátítja vagy a saját bélyegét reányomja, mert ezzel rögtön megszűnik igazi művelődés, igazi közösségi munka lenni. A közösség minden szervének, sőt minden tagjának egynek kell lennie ebben a munkában, s ez csak akkor lehet, ha minden szerv és minden tag egy abban a lelki minőségben, mely a közösség alapját teszi s melyen a műveltség áll. Ha a tagok, bizonyos szervek vagy osztályok lesíklanak erről az alapról, munkájuk a közművelődésben talajtalanná, erőtlenné válik, osztály- vagy csoportérdekek szolgálatába szegődik s megszűnik igazán közösségi lenni. Ezért nagyon fontos annak a világos látása, hogy közösségivé a közművelődés munkája akkor lesz, ha a közösség minden része és rétege meglátja és végzi is azt a feladatot, mely abban reá vár. De ugyanakkor, ha ezt a munkát nem végzi, gátolja azt és saját magának a közösséggel való kapcsolatát megbontja, így nemcsak a közösséget bénítja meg, hanem a saját életét is, mint megbénul a fának az az ága, amely nem akar résztvenni a növény egészének életében, nem engedi a nedvkeringést s elzárja magát azoktól a tápláló és életnövelő erőforrásoktól, amelyek növekedését és életét biztosítják. Így zárkozhatnak el és válhatnak élettelennek az egész közösségre nézve az olyan tagok, szervek vagy csoportok, amelyek ebben a munkában nem vesznek részt; ezek magukra nézve megtagadják vagy elveszni engedik a közösségnek a közművelődésben rejlő sajátos, lényegével szoros kapcsolatban levő értékeit s ezzel egész valóságát.

A közművelődésben mint a közműveltség fejlesztésének és terjesztésének a feladatában való részvétel tehát egyedüli módja annak, hogy a közösség tagjai és szervei a közösségben megmaradjanak, ott erősödni, fejlődni tudjanak s így hivatásuknak megfelelhessenek. Éppen itt tűnik ki, hogy mennyire nem apró elemekből, egymástól független részletismeretekből vagy tevékenységekből áll a műveltség. Látunk esetet, amikor ilyen részletelemek elvesztése vagy kikapcsolódása ellenére is megmarad az illető tag vagy az a csoport a közösség egészében. Lehetnek csoportok, amelyek a műveltségnek a tudásban elraktározott anyagából csak igen kevéssel rendelkeznek, vagy olyanok, melyekben egyoldalúvá válik ez a tudás; lehetnek a közösségnek olyan tagjai, akiknek számára kiesett a műveltség anyagából valami (pl. a történelem mint anyag, vagy az irodalom), és mégsem mondhatjuk, hogy az a csoport vagy tag megszűnt a közösség tagja lenni, ha e hiányok mellett is rendelkezik a műveltségnek azokkal a lelki alapjaival, amelyek annak lényegét alkotják.

2. A közművelődés tehát a közösség feladata. Második kérdésünk: mit jelent ez a feladat, milyen kötelességeket ró magára a közösségre? Ezek a kötelességek nem egyszerűek, nem könnyen megoldhatók s nem is könnyen áttekinthetők. Itt lényegében az egész közösség munkájáról van szó. A közösség nem elégedhet meg azzal, hogy egy bizonyos téren egy bizonyos, talán elszigetelt, talán általánosabb munkát végez, hanem egységesen kell szem előtt tartania a közművelődés előmozdításának és munkálásának feladatát, hogy az egységes és öntudatos legyen. Az a munka, amelyet így végez, saját nevelésének munkája, saját maga öntudatosodásának, lelki emelkedésének, saját tagjai összekapcsolásának a folyamata.

A közösségre váró feladatokat két csoportba lehet osztani. Mivel a műveltség egyik oldalon birtok, — már meglevő javakat, értékeket foglal magában, — szükséges ezeknek a javaknak átadása, megismertetése, közkinccsé tétele. A közművelődés tehát egyik oldalon az a munka, amellyel a közösség műveltségi értékeit megszilárdítjuk, közkinccsé igyekszünk tenni. E nélkül minden nevelés, a közműveltségre való minden vezetés hiábavaló lenne. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy műveltségünk anyagát át kell adnunk, azok birtokába kell helyoznunk, akiké, meg kell őriznünk s gondoskodnunk kell, hogy az minél sértetlenebbül, minél gazdagabban váljék az egész közösség tulajdonává. Hogy ez az anyag mit tartalmaz, azt nem is szükséges, de nem is lehetne felsorolni, még vázolni sem, hiszen végtelen gazdagságban és szélességben tartalmazza mindazt, amit a gazdasági, tudományos, társadalmi kérdések s a reájuk vonatkozó megállapítások magukban foglalnak; benne van a történelem, a nyelv, az irodalom, a művészet, a vallás, a jog; részei azok az elvek és előírások, amelyek a közösség életét, más közösségekkel való viszonyát szabályozzák, tehát mindaz, ami életünket erre a világra nézve alkotja, irányítja, befolyásolja. Ez az anyag azonban általánosságban véve nem mint ismeret, gyakorlat vagy mint életnormák állanak a műveltségben előttünk, hanem mint olyan anyag, mely éppen a mi közösségünk életére vonatkozik, mely annak a körülményeit, munkáját, feladatait határozza meg, a reánk és a mi életfeladatunkra való vonatkoztatottságában. Azért a mi műveltségünk, mert a mi sajátos életünkkel van kapcsolatban, s ezért nem lehet erről az anyagról úgy beszélni, mint tőlünk idegen, nekünk közömbös dologról. A nyelv a mi nyelvünk, a történelem a mi történetünk, a tudomány a mi életünk kérdéseivel van elszakíthatatlan összefüggésben, a társadalmi élet kérdései a mi kérdéseink, s az egész műveltség, minden gondolat s minden elv, amit magában foglal, reánk néz, nélkülünk nem képzelhető a mi számunkra. Benne életünk múltja, a jelen küzdelmei és emésztő kérdései, jövőnk feladatai és lehetőségei rejlenek; ezek teszik a műveltségnek ezt az anyagát reánk nézve nélkülözhetetlenné, de a műveltségnek ezen anyaga nélkül bennünket is ez tesz tehetetlenné és erőtlenné. Egész létünk kapcsolódik össze ezzel a műveltséggel s függ tőle.

Ezért a közművelődés terén kétségtelenül az első feladat ennek az

anyagának átadása és ez átadás útján megerősítése. A közösség kötelessége az, hogy igyekezzen minden tagjának birtokába juttatni a műveltségnek ezt az anyagát. Természetesen nem lehet kívánni, hogy mindenki, aki egy közösséghez tartozik, a legkülönbözőbb életviszonyok, anyagi és szellemi képességek és lehetőségek birtokában teljesen rendelkezzen ezzel az anyaggal. Nem lehet kívánni, hogy ugyanannyit tudjon belőle, vagy ugyanolyan teljességében ismerje az, aki tudományos munkával foglalkozik, és ugyanúgy az, aki testi munkával van elfoglalva; egyformán rendelkezzen vele a tudományos ismeretek megszerzésének forrásánál levő, és az, aki távol áll ilyen forrásoktól; akinek a képességei és szellemi felkészültsége magasabb, s aki ilyennel csak kisebb mértékben rendelkezik. De lehet és meg is kell kívánni, hogy bármely életsorban és foglalkozásban levő rendelkezések azoknak az alapvető dolgoknak ismeretével, amelyek ennek az anyagnak legfontosabb és nélkülözhetetlen részei, és mindenki rendelkezzen főleg azzal a tájékozottsággal, amellyel ennek az anyagnak a közösségre s annak életére való vonatkozását felismeri. Mindenesetre szükséges és kívánatos, hogy a közösségnek egy tagja, egy csoportja vagy osztálya se legyen a műveltségnek ebből az anyagából kizárva, s kívánatos gondoskodni arról, hogy mindenkire eljusson ebből az anyagból annyi, amennyit birtokba vehet, elsajátíthat, és eljusson olyan módon, hogy ezt a műveltségi anyagot helyes, szükséges, megfelelő világításban ismerje meg és használhassa fel. Nem közömbös tehát, hogy a műveltségünk anyagát közlő könyvek és más sajtótermékek mit tartalmaznak, és főképen nem közömbös, hogy ezt azzal a felfogással, beállítással és céllal adják-e át, amely ezt az anyagot termékeny, nyereséget és lelki épülést jelentő igazi közkincesé tudja tenni. És nem közömbös: ezek a termékek elérkeznek-e éppen azokhoz, akiknek számára különösen szükséges, hogy műveltségünk anyagában, megítélésében és közösségünk életét szabályozó normákban megkapják a nekik szóló tájékoztatást és nevelést. A közösségnek, mely felelős műveltsége anyagának, elveinek megőrzéséért és továbbfejlesztéséért, kötelessége ezt eljuttatni — legalább alapjaiban — éppen azokhoz, akiket a közösség lelki családjából való kiszakadás, az öntudatlanság, a tájékozatlanság veszedelme közelről vagy távolról fenyeget.

A műveltség anyaga nő és változik. Az ismeretnek, az élet kérdéseinek, a társadalmi kapcsolatoknak újabb elemei kerülnek bele; ezekkel gazdagszik és gyarapszik. Egy művelt embertől száz évvel ezelőtt sokkal kevesebb ismeretet kívántak, mint ma. Ez a kíváncsi minden évszázadban tovább fokozódik. Ezzel a növekedéssel a közösség nem minden tagja vagy csoportja tarthat lépést, már helyzeténél és lehetőségeinél fogva sem. Nem is szükséges, hogy lépést tartson, de az szükséges, hogy rendelkezzen a műveltség anyagának azokkal a nélkülözhetetlen alapjaival, amelyek nem az adatszerűségben, nem a részletekben, hanem az összefoglaló nagy dolgok ismeretében állanak. E növekvés mellett azonban az anyag változik is: felfogásában, megítélésében, a műveltségi alap minőségében merülnek fel változások. Másképen lá-

tunk és ítélünk meg dolgokat, mint előbb; figyelünk olyan szempontokra, amelyek ezelőtt nem voltak tisztázva; a közösség életének kérdéseit más világításban látjuk; igyekszünk mélyebben beletekinteni a kérdések és dolgok mögött álló nagy összefüggésekbe és törvényekbe. Ez a megítélés uralkodik a műveltség anyagán, ez határozza meg, s mivel ez a közösség életével hozza a műveltség anyagát kapcsolatba, tulajdonképpen az a legfontosabb kötelesség, hogy a közösség ezeket az elveket, életnormákat, a megítélés alapmértekeit igyekezze a tagjaival elsajátíttatni és életükbe bevinni. Ném annyira az anyag ismerete, hanem a kérdések megítélésében való tisztaság, a mai idők kérdéseivel való kapcsolat és a közösség életére való vonatkoztatottság az, ami a közművelődésre való nevelés lényegét alkotja. Ha ezt megismerteti, a maga tagjai életének részévé, belső meggyőződésévé teszi, s ezzel át tudja hatni tagjainak lelkét, akkor a közösség igazán közművelést végzett, akkor igazán művelte a maga tagjait s vele önmagát. Ha ezek az elvek tisztázottak, ha a tagok és csoportok tudják, hogyan kell nézni azt az anyagot, melyet nekik átadnak, hogyan kell tekinteni a kérdéseket, ha az életüket szabályozó és gondolkozásukat irányító legmagasabb elvekben a közösséggel egyetértenek, akkor könnyen tudnak uralkodni az anyagon s igyekeznek abból mind többet látni, abba mélyebben betekinteni, mert benne saját életükre nélkülözhetetlen dolgot találnak. Így tágul, gazdagszik, de egyúttal mélyül és emelkedik is a műveltség anyaga azokban a szempontokban, amelyek vezetik, irányítják, s ezzel az anyaggal így kapcsolódik a közösség munkája által szorosabban a közösség szellemi életéhez mint életformához mindenki, aki annak tagja.

Van azonban a közművelődésnek egy másik feladata is, amelyért szintén a közösség felelős.

Ha a műveltség terjesztésében csak egy anyagot vennénk tekintetbe, ez a munka félszeg maradna még akkor is, ha az anyagon nemcsak ismereteket, vagy az egyes kérdések megoldására vonatkozó megállapításokat értünk, hanem olyan legmagasabb elveket is, amelyek a közösség életét vezetik és irányítják. Egy pusztán anyagátadásban nem számolnánk azzal, hogy ennek elsajátításához olyan készségek és képességek szükségesek, amelyek nélkül maga az anyag egy kívülről kapott, elfogadott, vagy másolt dolog maradhat, de nem válik okvetlenül élő és elszakíthatatlan részévé annak, akire ez a munka irányult. A nevelésben is, ha az csak tanítás lenne, vagy ha a tanítás megállana az anyagátadás munkájánál és nem törődne azzal, hogy a gyermeket megtanítsa látni, hallani, érteni, megtartani és gyarapodni azzal, amit tanult, nagyon kevés hasznot jelentene a gyermek életére nézve. A tanítás anyagában aránylag kevés értéket képvisel az, amit a gyermek magának elraktároz, még az olyan tárgyokban is, melyeknek a való élet kérdéseivel való kapcsolata mindenki előtt világos, hát még azokban, melyekről azt szokták mondani, hogy fölöslegesek, mert a mindennapi életben úgysem vesszük semmi hasznukat. De annál többet jelent még az ilyen tárgyokban is, — sőt az ilyen tárgyokban, talán méginkább, mert tanulásukat az ú. n. gyakorlati szem-

pont nem zavarja, — az, amit ezek adnak a gyermeknek a gondolkodásra szoktatásban, az ítélőképesség fejlesztésében, lelki hatásokban s általában olyan dolgokban, amelyek közelről, abban a korban nem láthatók meg, de láthatókká válnak, amikor döntésekre, ítéletmondásra, a kérdések és a dolgok megítélésére kerül a sor.

Ugyanez az eset a közművelődésben is. Nem maga az anyag teszi a nevelés igazi értékét, hanem az elsajátítására, megértésére, megítélésére való képesség, vagyis az, hogy a gyermek látja a saját életével való kapcsolatát s általa a maga életét a közösség életébe kapcsolódva. A közművelődés munkájának ez a nagyobbik, nehezebb része: a közösség tagjainak arra nevelése, hogy a műveltség anyagát elsajátítani, megbecsülni, használni és továbbfejleszteni tudják, az valóban életük lényeges része legyen s általa a közösség életébe valóban bekapcsolódjanak. Mindazok, akik valaha a közművelődés kérdésével ebben a vonatkozásban foglalkoztak, kötelességeket soroltak fel ebben az irányban. Figyelmeztettek arra, hogy a műveltség anyagának igazi használatához mennyire szükséges az önismeretre vezetés, a gondolkodásra nevelés; mások azt hangsúlyozták, hogy a közösségnek a maga tagjait rá kell nevelnie a műveltségben rejlő értékek megbecsülésére s ilyekezni kell kifejleszteni egy egészséges közszellemet, lelki kapcsolatot a közösségen belül, meg kell éreztetni az összetartozást stb. Mindez a sok helyes és komoly gondolat csakugyan szükséges ahhoz, hogy a közművelődésnek ez a munkája alapos legyen. Ezek azonban nem egyenként, nem egymás mellett, hanem egy egységbe foglalva jelentik a műveltség javainak megszerzésére és használatára való készséget.

Hogyan lehet most már erre a készségre nevelni? Mi teszi művelhetővé egy közösség tagjait? Ez már a közösségi nevelés legmélyebb kérdéseivel van kapcsolatban. Bár a műveltség anyaga nem egyedüli tárgya a nevelésnek, a műveltség megszerzésére és megtartására való készség a legszorosabb összefüggésben áll a nevelés egész munkájával. Erre csak úgy nevelhetünk, ha ebben a munkában azokra az alapokra helyezkedünk rá, amelyek a nevelés lényegét alkotják. Ezekből sugárzik ki az az erő, amelynek az anyagot át kell hatnia, s azt az egész közösség életének alapjaival össze kell kapcsolnia, mert ez határozza meg, hogyan foglal helyet ez az anyag a közösség életében, mi ott a jelentősége, és hogyan szolgálhat a közösség életének gyarapítására. Mivel pedig a nevelés csak közösségi lehet, céljában, vitélőben és módszerében túlmegy az egyéni és kihatol abba a közösségbe, amelynek a nevelő épenúgy tagja, mint az, akin ez a munka folyik. Tulajdonképpen minden nevelés egyúttal a közművelődés munkája is: azoknak a lelki vonásoknak s annak a lelki minőségnek az átadása, amellyel az illető a maga közösségének műveltségét el tudja sajátítani és tovább tudja önmagában vagy önmagán kívül is fejteni. Minden igazi nevelés ezt a feladatot maga előtt tartja s erre törekszik, mert az erről való lemondás a nevelést forgatná ki igazi mivoltából s valami

egyéni vállalkozássá tenné; azt pedig, akire a nevelés munkája irányul, készakarva kiszakítaná abból a körből, amelyben egyedül lehet élnie.

A közművelődés nevelésben álló munkájának elsőrendű feladata annak a rendeltetéstudatnak vagy hivatástudatnak a kialakítása, amelyre minden igazi nevelés törekszik. A műveltség javainak megragadására és felhasználására, valamint továbbfejlesztésére nélkülözhetetlen, hogy a közösségben kialakuljon egy ilyen tudata annak a rendeltetésnek, amelyet neki fel kell ismernie és követnie kell. Ha ilyen tudata a közösségnek nincs, akkor a maga életét csak esetleges, időleges törekvések vagy egészen emberi célok szolgálatában állónak látja, s így ez az élet nélküli azt, ami igazán életté tenné. A közösségnek ez a hivatástudata megszabja annak egész életét, meghatározza gondolkozását, mert egy olyan minőséget ad neki, amelyhez mérheti s amellyel megítélheti mindazt, ami körülötte van. Számot vet azzal, mi az a feladat, ami reá vár az adott helyen, az adott körülmények között és az adott javak birtokában; miben különbözik az más közösségek feladatától, s mi az, ami csak az övé, ami az ő életének feltétele s aminek megvalósítására — helyesebben szolgálatára — van kötelezve ezen a helyen.

Egy ilyen hivatástudatra való nevelés a közművelődés munkájának alapvető feladata. Ebben a munkában a közösség arra törekszik, hogy tagjai világosan lássák: ebben a feladatban egyik és ez a feladat az ő életüket is meghatározza. Ha ilyen nevelés nem történik, ha a közösség a maga tagjait ezzel nem akarja megismertetni s nem törekszik arra, hogy ezt életük és munkájuk alapjává tegye, akkor az egész műveltség csak bizonyos anyagnak, ismereteknek, ügyességeknek, jelszavaknak vagy hatásos frázisoknak betanulása, olyan amilyen elfogadása lesz. Ez az állítólagos műveltség azonban a közösség lelkétől mindig idegen marad, amint idegen marad a tanuló életétől az az anyag, amelyet megtanult a nélkül, hogy életével kapcsolatba került volna. Ilyen esetben nem lehet szó közművelődésről, legfeljebb olyan művelésről, amelyben az, aki ennek a munkának a tárgya, csakugyan tárgy, részvétlen, tehetetlen anyag marad, s mindaz, amit neki átadnak, lepattog és lesiklik lelkéről. A közművelődés munkájában elsőrendű fontosságú, hogy ez a munka a közösség tagjait igyekezék minél mélyebben belekapcsolni abba a hivatás-egységbe, amelyet a közösség képvisel; igyekezék minél inkább belevinni a lelkekbe ezt a hivatástudatot, hogy ez legyen minden műveltség tartóalapja s ez tegye a közösség tagjait képessé arra, hogy a műveltség anyagát ebből a legmagasabb szempontból nézzék. Ha valaki ezt megérezte, ha ennek meglátására eljutott, akkor nemcsak arra lesz késszé és hajlandóvá, egyúttal képessé is; hogy gyarapodni igyekezék azokban a kincsekben, amelyeket a műveltség anyaga tartalmaz, hanem arra is, hogy ezeket saját magában maga is gyarapítani igyekezék. Akkor már nem az fog dönteni valakinek a műveltségmértékéről, hogy mennyi ismeretanyaggal rendelkezik, hanem az, hogy mennyiben van tudatában ennek a rendeltetésnek, s még kevés ismerettel is, bizonyos dolgok iránt tájé-

kozatlanul is sokkal magasabban fog állani, mint egy másik, aki több ismeretanyaggal, nagyobb tájékozottsággal ugyan, de irány és cél nélkül jár az életben. Ismerhetünk embereket, akiknek egyszerű élete nagyon elmarad mások mellett, ha azt az anyagmennyiséget vesszük tekintetbe, melyet tudásuk felölel, akik sok mindenről tájékozatlanok, de akikben a hivatástudat látása él, s akiket ez a lelki minőség szédítő magasságba emel mások fölé. Hála Istennek, sok ilyen lélekkel találkozhatunk, sok ilyen lélek erősíti környezetére és gyermekeire való hatás által azt, hogy ez a hivatástudat az egész közösségben minél erősebben meggyökerezhessék.

Abból a munkából, melyet a közösség azért folytat, hogy tagjai megismerjék és elfogadják a közösségben eléjük táruló hivatást és igyekezzenek annak megfelelni, következik ezzel szoros kapcsolatban álló két másik dolog. Mivel a közösség életét a műveltségében rejlő értékek határozzák meg és fejezik ki, természetes, hogy rá kell nevelni ezeknek az értékeknek megismerésére, sajátos vonásaiknak, egész alkataknak elsajátítására. Akit a közösség hivatásának megismerésére neveltek, az nem teheti, hogy meg ne akarja ismerni, el ne akarja sajátítani a közösségnek ezeket a kincseit, hiszen azok nélkül a közösség hivatása, élete és feladatai meg nem foghatók, nélkülök annak életébe nem lehet behatolni. Annak a lelkében felgyúl a vágy, hogy minél alaposabban, minél mélyebben kapcsolódjék egyéni életében ezekhez a javakhoz, a műveltségnek ahhoz az egységéhez, mely az ő közösségének tulajdona s így az övé is. Keresni fogja, mi ebben az, ami csak az övé, ami azt a másétől megkülönbözteti; örömmel fogja megragadni azokat a vonásokat, amelyek neki ismerősök, még akkor is, ha teljesen ismeretlenek, s amelyeket titkos, érthetetlen kapocs fűzi azok lelkéhez; bennük meglátja, ami saját magában van elrejtve, ami csak sejtett vagy csak érzett s mint egy-egy éredarabban a nemes fém, mutatja azt a vonalat, ahogyan az az ő életén is átvonul s az ő életét is a közösség életével egybefűzi. Ez az átvonuló réteg, a közösségnek ez a felismert hivatása az, amelyről ráismer egyes darabjaira, ami azt számára értékessé teszi, s mialatt fejti az élet bányájában az előtte álló köveket s vizsgálja őket, megismeri egyes darabjaiban az azonos műveltség kincseit. Ekkor már a műveltség elsajátítására irányuló munkája nem rákényszerített, külső parancs, nem terhes robot, nem könnyű időtöltés vagy divat lesz, hanem önmaga s a saját közössége életének egy magasabb szempont alatt folytatott megismerése, kutatás az után: ki vagyok én, mi az én életem ott, akik közt élek, mi kapcsol engem össze velük és hogyan lehet ezt a kapcsolatot megerősíteni életemben? Ilyen készségből származik a műveltség megnyerésére, elsajátítására való igazi vágy; ebből származik annak igazi megbeesülése és benső ragaszkodás annak javaihoz.

E mellett felébred a lélekben a törekvés arra is, hogy ezt a kincset továbbadja, közzölje, vele másokat is a közművelődés e munkájába bevonjon.

Milyen szépen szól erről a munkáról Wesselényi, mikor ezt mondja: „Legszébb munkássági köre az embernek mások értelmi és erkölcsi javulását s előlépését eszközölni. Létének ez ad erkölcsi becset. E nélkül minden munkássága s önmívelése önmagába zárkozó önség szüleménye s az egészre hasztalan. Öntökéletesedési iparkodásának nincs célja, vagy csak önmaga lévén azon cél, szükmellívé fonyad az embertársai javára született s társaságba a végre lépett ember.“

Ennek a munkának alapja megint nem más, mint annak a meglátása, hogy a közösség hivatásának együtt megvalósítandó céljai kötelez és indít a másokkal való együttműködésre. Amit a műveltségben bírunk, közös birtok; azt közösen kell bírni is, továbbfejleszteni is, az közös munka terméke s eredménye lehet csupán. Ebben a munkában a közösség minden tagja egy, mindenik egyformán nagy felelősséget hordoz, bár lehet, hogy nem egyformán tágkörű vagy nehéz a munkája. A közösség tagjait arra nevelni, hogy ne nézzék el egymás sülliyedését, a közösségtől való elszakadását; ne nézzék el, hogy csoportok vagy egyesek elveszítsék a közös kincset s idegenért azt el ne cseréljék; szóval arra nevelni, hogy a közösség műveltségéért kölcsönösen felelősséget hordozzanak, — ez a közművelődésnek egyik szintén jelentős feladata. Az pedig, aki megérezte a maga közösségének hivatásában a legmagasabb célt, ezt a felelősséget vállalni és hordozni akarja. Az nem fölényességgel, nem nagyképu tudakossággal, hanem szeretettel és alázatossággal akar résztvenni ebben a munkában, s akarja a közösség minden tagját összekapcsolni a hivatástudatban, ezzel együtt azoknak a kincseknek a birtokában és fejlesztésének munkájában, amelyek vele összefüggenek; az hordozza ennek a munkának terhét, vállalja nehézségeit s igyekszik, hogy a közösség minden tagja megérezze ezt a kapcsolatot s így munkájával maga is belekapcsolódjék abba.

3. Annak megállapítása után, hogy a közművelődés munkája milyen feladatot jelent a közösségre nézve, következik a harmadik kérdés: Hogyan végzi a közösség ezt a közművelődési munkát? Hol folyik a közösség önnevelésének ez a munkája? Mivel a közművelődés nevelői munka, ez a munka kiterjed mindenüvé, ahol a nevelésnek helye és tere van a közösség életében.

Az utóbbi évtizedekben sokan hívták fel a figyelmet arra, hogy nevelésen nemcsak azt a tevékenységet kell értenünk, melyet a közösség bizonyos intézményes formákban és módon végez a gyermekek között, hanem van ezenkívül a nevelésnek egy másik, sokkal tágabb területe is: az a tudatos és szándékos hatás, melyet a közösség tagjai egymásra az élet legkülönbözőbb terein kifejtenek. Lehet vitatkozni arról, hogy ezt bele kell-e vennünk a nevelés fogalma alá, vagy meg kell különböztetnünk tőle; tekinthetjük-e nevelésnek, s nem kell-e más névvel illetni, mint ahogy sokan nevezték ezt a tevékenységet „világi lelkigondozásnak“ az egyházi lelkigondozás mintájára, mégpedig sokszor olyanok, akik éppen egyházellenes irányban gondolkoztak. Bizonyos azonban, hogy ez olyan tere az egymásra ható nevelői munkának, amelynek éppen a közművelődés kérdésében nagy jelentősége van.

A rendszeres és tervszerű nevelői munkában a család, az iskola és az egyes társadalmi szervek azok, amelyekre a közművelődés előmozdításának a munkája vár. A család nevelői munkája annyiban lesz közművelődést előmozdító munkává, amennyiben a családi nevelésben a gyermeket nemcsak egy családnak, hanem a nemzeti közösségnek tagjává, a nemzeti élet hivatásának tudatosságára, megértésére és követésére nevelik. Amennyire fontos tehát az, hogy a családokban a nemzeti műveltség javait és értékeit a gyermekekkel megismertessék, azokat hozzájuk közelhozzák, irántuk bennük érdeklődést ébresszenek, anynyira igaz az is, hogy ezt az érdeklődést, sőt szeretetet és áldozatkészséget nemcsak az anyag megismertetésével, hanem a közösségbe való lelki bekapcsolással lehet elérni. Nem elég tehát a családokat a műveltség anyagát magukban foglaló művekkel, irodalommal ellátni, hanem törekedni kell arra is, hogy a családok képesek legyenek ezt a lelki nevelést megadni a gyermekeknek s őket a közösség életével élő kapcsolatba tudják hozni; igyekezni kell éppen ott, ahol a közművelődés munkáját csak a családok végezhetik, magukkal a családokkal megéreztetni a közösségi összetartozás valóságát; tudatára kell ébreszteni őket hivatásuknak, lelki támogatásban kell őket részesíteni s felemelni arra a magaslatra, ahonnan egész műveltségünk legmélyebb alapjait és lelki vonásait láthassák.

Az iskola már rendszeresebben vehet részt a közművelődés munkájában, és itt hálával kell gondolnunk arra a szolgálatra, melyet az iskola ebben az irányban már végez is. Sajnos, a túlterheltség, az időbeosztás hiánya s a folytonosan változó követelmények megvonják tőle a szükséges lehetőségeket. Nem engednek elég alkalmat és időt arra, hogy ott — különösen a falusi iskolákra gondoljunk, — a gyermekek megkapják nemcsak a műveltség anyagának alapvető vonásait, hanem megkapják azt a lelki alapot is, mely annak használatához és továbbfejlesztéséhez szükséges. Egy olyan tanterv lenne szükséges ahhoz, hogy az iskola igazán betölthesse a közművelődésben a maga hivatását, amely a műveltség alapvető vonásait éppen azok számára választja ki, akik annak az iskolának s a körülötte élő közösségnek tagjai, s e kiválogatás mellett megmutatná azokat a szempontokat is, hogyan lehet az anyagot igazán élő birtokává tenni a gyermekeknek, s végül lehetőséget nyújtana a szükséges lelki minőség átadására is. Így minden körben tudna alkalmazkodni éppen az ott fennálló szükségekhez, az egyes iskolatípusok és különböző fokozatok kiemelhetnék azokat a sajátos vonásokat, amelyeket céljaik megkívánnak s mindenk felett adna a tanítónak módot és lehetőséget arra, hogy ne anyagátadó műhely, hanem léleknevelő és fejlesztő közösség legyen.

Az iskolán kívüli munkában az egyházak és a társadalmi szervek feladata a közművelődés munkálása. Itt különösen szükséges két dolog. Az egyik az, hogy ebben a munkában részesüljenek azok, akik ma legjobban ki vannak abból zárva, vagyis jusson el ez a munka a falvak, kisvárosok és külvárosok lakosságához is. Csak akkor beszélhetünk

igazán közművelődésről, ha ez magában foglalja a közösség minden részét, csoportját, tagját; ha ebben a közösség egyes részei nemcsak egymástól átvesznek hatásokat, hanem egymának adnak is; ha ez az egymás gazdagításának, az egész műveltség folytonos alakításának, fejlesztésének folyamata, amelyhez mindenki tud adni valamit s belőle mindenki nyer. A mai munka egyik nagy hiánya az, hogy a legtávolabbiakhoz, a közösség életéből legmesszebb élőkhez nem tudjuk kellőképpen eljuttatni ezt a munkát s őket nem tudjuk kellőképpen bekapcsolni a művelődés életfolyamába. A másik, amit szintén a társadalmi munkának kell végeznie, az, hogy a közművelődés munkájában csakugyan a műveltség szellemét s a közösségi szellemet kell érvényesíteni. Azoknak a társadalmi szervezeteknek, egyesületeknek, mozgalmaknak vagy munkáknak, amelyek a műveltség terjesztésének és az erre való nevelésnek a feladatát hordozzák, egységeseknek kell lenniök abban, hogy ne elégedjenek meg a műveltség anyagának puszta átadásával, ismeretek nyújtásával, hanem tegyék ezt a munkát egységessé, vagyis közös szellemenben, a közösség legmagasabb értékeinek szellemében dolgozzanak s ezt a szellemet igyekezzenek belevinni azok lelkébe, akik hozzájuk tartoznak.

A közművelődés munkája nem tervszerűen és rendes keretek között, hanem a közösség tagjainak egymásra való hatása által folyik. A közművelődés szóban különösen kifejezést nyer az, hogy itt nem, — vagy nemcsak — valakinek vagy valakiknek egy közösségre való hatásáról, tehát nem közművelésről beszélünk, hanem egy olyan munkáról, melyet a közösség végez önmagán. Nagig is érintettük ezt a gondolatot, de mikor most arra gondolunk, hogy a közösség tagjai hatnak egymásra, akkor ez a gondolat még jobban kiemelkedik. A közösség az, amely művelődik, amely önmaga a tagjai által kicserélt hatások következtében fejlesztí önmagában azt, amit műveltségnek nevezünk. A közművelődés ezen értelmében és ezirányú munkájában tehát a közösség minden tagjának közvetlenül is hatással kell lennie a másokra. Egymástól tanulunk. Beszélgetés, egymás véleményének tudomásulvétele, esetleg sajátunknak azzal szembeállítás, a felmerült kérdések feletti gondolkodás, a kérdések és elvek megítélése, a kritika és önkritika által tisztulnak kérdéseink, világosabb lesz látásunk, erősebb a vágyunk több tudás, mélyebb ismerés, alaposabb megítélés, tisztább lelkeség után. Így e folytonos szellemi küzdelem nyomán, amelyet önmagunkkal és másokkal vívunk, másokat is segíthetünk magunkkal együtt egy magasabb cél felé. Csak az akadályozhat meg ebben, ha féltékenyen el akarunk zárkózni másoktól, s nem akarunk szembeállani a kérdésekkel. Aki ezt teszi, vagy az, aki a másoktól való távollét vagy idegenség következtében erre kényszerül, a közösségből zárja ki magát s egyszersmind kikapcsolódik azokból a kincsekből, amelyek éppen a közösség életét alkotják. De meggátolhat ebben az is, ha befejezetteknek és tökéleteseknek tartjuk magunkat, ha már megalkotott véleményünk és ítéleteink fellegrvárából tekintünk le másokra. Ebben az esetben lehetetlenné tesszük, hogy a közösség reánk építő, gyarapító, neme-

sítő hatással legyen s így az a kincs, melyet műveltségnek nevezünk s melyet saját birtokunkban változatlanul akartunk megőrizni, egyszerűen értéktelen kaviccsá válik kezünkben. A műveltség olyan kincs, amelynek gyarapodnia, forognia kell. Ha nem nő és nem gyarapszik, elértéktelenedik és elpusztul. De ha úgy kezeljük, mint reánk bízott értéket, s alázatosan, hűségesen sáfárkodunk vele, napról-napra többé, értékesebbé és drágábbá válik.

DR. IMRE LAJOS.

A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege.

A történelmi fejlődés folyamán meg-megújultak azok a kísérletek, amelyek arra irányultak, hogy a nemzetek egymás közti életében az última ratióként alkalmazott erőszak, a háború helyett a jog legyen uralkodó és így megvalósítható legyen a nemzetek együttműködése közös célok elérésére. A XVIII. században Saint Pierre, Bentham, Kant ily tervei ismeretesek. A francia forradalomnak e tekintetben is nagy jelentősége van. A nemzetek önrendelkezési jogának elismeréséből ugyanis a nemzetek szervezett közösségben való összeműködése következik. A XIX. században kifejlődött világgazdaság az államok közti szolidaritást nagy mértékben kifejleszti. Eredménye ennek az a törekvés, amely az államok közti konfliktusokat békés úton, döntőbíráskodás által kívánja elintézni. A két hágai békekonferencia (1899, 1907) ennek az útnak látható állomásai.

Az eddig legnagyobb szabású kísérlet a nemzetek közti békés együttműködés megteremtésére kétségtől a Nemzetek Szövetségében (Société des Nations, League of Nations) áll előttünk.¹ Csakhamar a világháború kitörése után az antant különböző államférfiai egy nemzetközi jogrend megteremtését jelölték meg a háború egyik céljával. A Nemzetek Szövetsége megalapítójául azonban Wilson, az Északamerikai Egyesült Államok elnökét, kell tartanunk, aki a Senátushoz 1917. január 22-én intézett üzenetében és 1918. január 8-i üzenetének 14. pontjában mondomta szükségesnek egy ilyen szövetség megalakítását. Majd a békekonferencia 1919. január 25-i második teljes ülésében fejtette ki ennek szükségességét, és ezt a békekonferencia ugyanazon ülése határozatilag ki is mondomta.

Wilson elgondolása szerint a szövetségnek a titkos diplomácia, titkos szerződések megszüntetése, a nemzetek területi állományának, politikai szabadságának és önrendelkezési jogának biztosítása, a nemzeti kisebbségek védelme, az államok közti egyenlőség, a fegyverkezés korlátozása és a gazdasági egyenjogúság megvalósítása lett volna a feladata. Az elnök 1918. decemberében szállt hajóra, hogy a békekonferenciára Európába jöjjön, ahol mintegy három hónapot töltött. Keserűen kiábrándulva tért vissza Amerikába. A békekonferencia korifeusai nem értették meg őt, aminthogy ő sem értette meg az európaiakat. Elkeseredésének nyíltan kifejezést adott a nála tisztelgő ir küldöttség fogadásánál. „Nagy reményekkel jöttem, — mondomta, — sok mindent reméltem elérni, amiket egyáltalában nem értem el. Újabb had-

¹ A francia „société des nations“ kifejezéssel már Vattel *Droit des gens* c. művében (1758) találkozunk, a német „Völkerbund“ kifejezést pedig Kant *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* c. művében (1784) fordul elő először.

sereget kellene Európába hoznom, ha minden ígéretemet valóra akar-nám váltani.“

Az 1919. január 18-án Párizsban összeült békekonferencián, a háborúvesztettek teljes kizárásával, 29 állam volt jelen. Döntő minden kérdésben a Franciaország, Anglia, Olaszország és az Egyesült Államok képviselőiből alakult Négyes Tanács volt, és ebben Lloyd George és Clémenceau, a Wilson elgondolásai legnagyobb részének érvényesülését megakadályozták. A Nemzetek Szövetsége nem az lett, aminek ő elgondolta. A nagy eszme olyan születési fogyatékokkal valósult meg, amelyek, szervi betegséggé válva, lehetetlenné tették a nagy célok megvalósítását. Így azután, ha azt vizsgáljuk, hogy a genfi intézmény két évtizedes működése alatt² mennyiben valósította meg a maga elé tűzött célokat, a legfőbb feladatokat illetőleg vagy a teljes sikertelenséget, vagy a hiányos megoldást kell megállapítanunk.

² A Nemzetek Szövetségének Egyességokmánya a versaillesi békeszerződés záróhatározománya értelmében akkor lép életbe, amikor a békeszerződést Németország és a Szövetséges és Társult Főhatalmak közül három ratifikálta. Ez 1920. január 10-én következett be. Ezen a napon született tehát meg a Nemzetek Szövetsége. A szövetség fő szervei: a Közgyűlés és a Tanács. A Közgyűlés rendszeren évente egyszer, szeptember 10. és 16. között ül össze, a Tanács háromszor (január, május, szeptember). Bizonyos tárgyakra nézve a Közgyűlésnek és a Tanácsnak konkuráló, más tárgyakra mindkettőnek speciális hatásköre van. Végrehajtó szerv a Titkárság, amelynek 15 osztálya (sections) van. A Titkárság személyzete 1939-ben mintegy 800 főből állott, akik 50 különböző nemzethez tartoztak. Az intézmény költségvetése 1921-ben 21,250.000 svájci frank volt, 1939-ben 32,234.012, az 1940. évre 21,451.408 svájci frank; ez a lényeges csökkenés a személyzet nagymérvű csökkentése folytán állott elő. A szövetség költségei a tagállamok járulékaiból fedeztetnek, ez utóbbiak nagyságát az államok gazdasági és pénzügyi helyzetének tekintetbevételével időnként a közgyűlés állapítja meg. A Szövetség palotáját 1929-ben kezdték építeni és 1938-ban fejezték be, kerekén 32 millió svájci frank költséggel; az egymillió kötet befogadására alkalmas könyvtárpületre M. J. D. Rockefeller 2 millió dollárt adományozott. A Szövetség palotája meghaladja a versaillesi palota méreteit.

Meg kell emlékeznünk a szövetség működését elősegítő két nevezetes intézményről. Ezek: a munka nemzetközi szervezete és a Hágai Állandó Nemzetközi Bíróság.

A munka nemzetközi szervezetét a különféle békeszerződések XII. és XIII. részei és a Nemzetek Szövetségének Egyességokmánya [23. cikk a) pont] írják elő. Ennek a szervezetnek részei: a Nemzetközi Munkakonferencia, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal Igazgatótanácsa és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal. Az évente legalább egyszer összeülő Konferencia az államok kiküldötteiből áll: minden állam részéről két kormánykiküldött és a munkaadók és munkások egy-egy kiküldötte. Az igazgatótanács 32 tagból áll: 16 kormánykiküldött, 8—8 a munkaadók és a munkások részéről. Legalább három havonként ül össze. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal különféle nemzetekből vett hivatalnokokból áll, a Nemzetek Szövetsége Titkárságának mintájára. A munka nemzetközi szervezetének feladata a munkafeltételekre vonatkozó nemzetközi egyezmény kidolgozása és az egyezmény alkalmazásának ellenőrzése.

A Hágában székelő Állandó Nemzetközi Bíróság az Egyességokmány alapján (14. cikk) létesült. A bíróság 15 bíróból áll, akiket a Nemzetek Szövetségének Tanácsa és Közgyűlése választ 9 évre. A bíróság minden nemzetközi jellegű vitában határoz, amelyet a felek (államok) előbeterjesztenek és ezenfelül a Nemzetek Szövetsége Tanácsának vagy Közgyűlésének megkeresésére jogi véleményt (avis consultatif) mond minden vitás esetben és kérdésben. A bíróság kötelező bíraskodása fennáll mindazonokra az államokra nézve, amelyek a bíróság Statutumának vonatkozó rendelkezését (36. cikk, 2. bekezdés) elfogadták. Ezenkívül a nemzetközi vitáknak békeltetés, bíróság és választott bíróság által való elintézésére vonatkozó 1928. évi Akta, valamint a viták békés elintézésére vonatkozó több kétoldalú szerződés ugyanezen a bíróság kötelező bíraskodását állapítja meg a viták különböző kategóriáira, nevezetesen vagy csak jogi természetű vitákra, vagy mindennemű vitára.

I.

A Nemzetek Szövetségének céljait az Egyességokmány (Pacte, Covenant) bevezetése állapítja meg. E szerint:

„A magas szerződő Felek,

a végből, hogy a nemzetek együttműködését előmozdítsák és a nemzetközi békét és biztonságot megvalósítsák, mégpedig:

azzal, hogy egyes esetekben kötelezettséget vállalnak a háború elkerülésére;

azzal, hogy nyílt, igazságos és becsületes nemzetközi összeköttetéseket tartanak fenn;

azzal, hogy a nemzetközi jog szabályait ezentúl a Kormányok kölcsönös magatartásának valóságos zsinormértékéül határozottan elismerik; és

azzal, hogy a szervezett népeknek egymásközi érintkezésében az igazság uralmát és mindennemű szerződéses kötelezettségnek lelkiismeretes tiszteletbentartását biztosítják;

megállapították a Nemzetek Szövetségének alább következő Egyességokmányát.“

A Nemzetek Szövetségének legfőbb feladata tehát a béke fenntartása. Két fő szerve: a Közgyűlés és a Tanács minden kérdéssel foglalkozhat, amely a világbékét érinti (az Egyességokmány 3., 4. cikke). Továbbá minden háború vagy háborúval való fenyegetés a Szövetséget a maga egészében érdeklő ügy és a Szövetségnek kötelessége, hogy a béke fenntartására minden intézkedést megtegyen. A Szövetség minden tagja felhívhatja a Közgyűlés vagy a Tanács figyelmét minden olyan körülményre, amely a békét megzavarhatja (az Egyességokmány 11. cikke).

A vitás kérdések eldöntésére körülményes eljárás van megállapítva, mégpedig mind arra az esetre, ha a vita a Szövetség tagjai közt merül fel (12.—16. cikkek), mind arra az esetre, ha az két olyan állam közt keletkezik, amelyek közül csak az egyik, vagy egyik sem tagja a Szövetségnek (17. cikk). Lényege ezeknek a rendelkezéseknek az, hogy a vitás kérdéseket, amelyek szakadáshoz vezethetnek, vagy választott bírósági, vagy bírósági (Állandó Nemzetközi Bíróság) eljárás, vagy végül a Tanács vizsgálata alá kell bocsátani. Olyan vitás esetek, amelyek a felek nézete szerint választott bírósági vagy bírósági döntésnek vethetők alá és amelyek diplomáciai úton nem intézhetők el, választott bírósági vagy bírósági eljárás alá terjesztendők. Olyan vitás eset, amely szakadásra vezethetne és amely nem esik választott bírósági vagy bírósági eljárás alá, a Nemzetek Szövetségének Tanácsa elé terjesztendő. Ez a felek egyikének bejelentése alapján megtörténhet. A Tanács a vitás kérdés elintézésére törekszik. Ha ez sikerül neki, a tényállást és az elintézés módját nyilvánosságra hozza. Ha a Tanácsnak a vitás esetet nem sikerült elintéznie, akkor nyilvánosságra hozza jelentését, amelyben közli a vitás eset megoldására vonatkozó indítványokat. A Tanács jelen-

tésének egyhangú elfogadása esetében egyik olyan fél ellen sem lehet háborút kezdeni, amely az ajánlott megoldást elfogadta. A Tanács vagy a felek bármelyikének kívánságára a vitás eset a Közgyűlés elé terjeszthető, amely a Tanácshoz hasonló módon jár el. Azt az államot, amely ezen rendelkezések ellenére a döntést háború útján keresi, olyannak kell tekinteni, mintha háborús cselekményt követett volna el a Szövetség valamennyi többi tagja ellen. Ez utóbbiak az ilyen állam ellen kereskedelmi és pénzügyi blokádot alkalmaznak. Ezenkívül a Tanács az érdekelt kormányoknak ajánlatot tesz az iránt, hogy a Szövetség tagjai egyenkint minő haderővel járuljanak hozzá azokhoz a fegyveres erőkhöz, amelyek a szövetségi megállapodások megtartását hivatottak biztosítani. Ez azonban csak ajánlat, s jogi kötelező ereje nincsen a Szövetség tagjaira. A Szövetség tagjai a fent említett intézkedések végrehajtásában egymást támogatni kötelesek.

A világbéke biztosítását célozza továbbá az Alapokmány az a rendelkezése, amely szerint a Közgyűlés felhívhatja a Szövetség tagjait az alkalmazhatatlanná vált szerződéseknek és az olyan nemzetközi állapotoknak megvizsgálására, amelyek a világbékét veszélyeztethetnék (19. cikk).

Ezeknek a béke fenntartását célzó rendelkezéseknek hiányossága már első tekintetre feltűnik. A választott bírósági vagy bírósági eljárás csak jogi természetű vitákra van fenntartva és ennek igénybevétele nem kötelező, mert az a felek véleményétől van függővé téve (13. cikk.)

A Tanács vagy a Közgyűlés eljárása mindenféle vitára kiterjed. Az eljárás eredménye a jelentés, amely az elintézés módját, vagy ha ez nem sikerült, az eset megoldására vonatkozó indítványokat tartalmazza (15. cikk). A rendelkezések ellenére háborút indító államot a szankciók (16. cikk) volnának hivatva az Alapokmány tiszteletbentartására készíteni. Ezeket a Nemzetek Szövetségének egész eddigi működése alatt csak egy ízben: az olasz-abesszíniai viszályban (1935) próbálták alkalmazni, jöllehet annak alkalmazására már több ízben volt lehetőség.³ A kísérlet teljesen balul ütött ki, mert több állam nem vett részt a szankciók alkalmazásában. Arra hivatkoztak, hogy különböző körülmények (a Nemzetek Szövetsége általánosságának hiánya, több nagyhatalom kilépése a Szövetségből, az általános lefegyverzés be nem

³ Így a Bolivia és Paraguay közti (1932) és a japán-kínai (1931) háborúban. A Paktum kidolgozása során sokkal hatékonyabb eszközök ajánlottak. Így a francia javaslat az Egyességokmányban vállalt kötelezettségek kikényszerítésére katonai végrehajtást kívánt. Lansing tervezete is alkalmasabb lett volna a szankcióknál. E szerint a Szövetség minden tagja köteles minden vitára a választott bíraskodást igénybe venni és a bíróság ítéletének engedelmeskedni. Ellenkező esetben az ellenszegülő állammal kötött összes nemzetközi szerződések azonnal megszűnnek, az illető állam törvényen kívül helyeztetik, s ez csak akkor ér véget, ha az illető állam megszünteti ellenszegülését.

A Közgyűlés 1936. július 4-i határozata megállapította, hogy az olasz-abesszíniai viszályban különböző körülmények megakadályozták az Egyességokmány teljes alkalmazását, és ragaszkodva annak alapelveihez, abban a meggyőződésben, hogy szükséges a Szövetség által tagjainak nyújtott biztonság kezességének hatékonyságát növelni, felhívta a Szövetség tagjait erre vonatkozó javaslataik előterjesztésére.

következése) folytán új helyzet állott elő, mely a 16. cikk kötelező voltát kérdésessé teszi.

Az olasz-abesszíniai esetből világos lett, hogy a szankciók hatékony alkalmazására nem lehet számítani. Bármennyire hiányosak legyenek azonban a béke biztosításának a Nemzetek Szövetsége Egyességokmányában megállapított eszközei, mégis nagy haladásnak kell tartanunk, hogy az Alapokmány szerint az államok közt előforduló minden vitában meg kell kísérelni azoknak békés úton való megoldását. A Tanács közvetítő eljárása több esetben sikerrel járt.⁴

II.

Már Wilson 14 pontja (1918. január 8.) hangoztatta, hogy a hadseregeket az államok belső rendjének biztosításával összeférő legkisebb számra kell leszállítani (4. pont). Ez egyik fő pontja kellett, hogy legyen a béketárgyalásoknak, és Németország ennek alapján ment bele a fegyverszünetbe. Az Egyességokmány ezt a béke fenntartásának követelményeként mondja ki (8., 9. cikkek).

A német, osztrák, magyar és bulgár békeszerződések ezt a legszigorubban viszik keresztül. Az antantnak Németországhoz intézett jegyzéke azt hangoztatta, hogy Németország lefegyverezése csak az első lépés a fegyverkezések általános korlátozásához, az Egyességokmány idézett rendelkezésének megfelelőleg. A békeszerződések diktálói azonban a lefegyverzést csak a háborutvesztettekre kényszerítették, magukra nézve az erre vonatkozó ígéretet sohasem tartották kötelezőnek. Nemhogy csökkentették volna haderejüket, hanem ellenkezőleg, azt évről-évre óriási mértékben növelték.

A Nemzetek Szövetsége érezte ennek az állapotnak visszásságát és hovatovább tarthatatlanságát az államok pénzügyei szempontjából. Kezdeményezésére ült össze 1932. február 2-án 61 állam részvételével a leszerelési konferencia. Ennek kellett volna az Alapokmányban kimondott elvet valóra váltani. A világ minden részéből hatalmasan nyilvánult meg a kívánság, hogy a fegyverkezések csökkentése által a béke biztosítható legyen. A népek várakozása azonban hiú ábrándnak bizonyult. A megszakításokkal egészen 1934. őszéig tartott konferencia a fegyverkezések csökkentését nem hozta meg. A kormányok nem vállalhatnak felelősséget — mondták — a fegyverkezés lényeges korlátozásáért, ha nem nyernek megfelelő biztosítékokat országaik biztonságát illetőleg. A kollektív biztonságot addig hangoztatták, míg abból kollektív bizonytalanság lett. A Nemzetek Szövetsége nem bírt elég tekintéllyel arra, hogy az Egyességokmány vonatkozó rendelkezését keresztülvigye. A konferencia sikertelensége következtében Németország kilépett a Nemzetek Szövetségéből (1933. október 21) és arra hivatkozva, hogy nem tűrheti tovább e téren a békeszerződés által teremtett helyzet fenntartását, 1935. március 16-i törvényével behozta az általános véd-kötelezettséget.

⁴ Ilyenek voltak: a német-belga (1920), svéd-finn (1920), litván-lengyel (1920), görög-bulgár (1922), olasz-görög (1923), a Kolumbia és Peru (1933), Bolívia és Paraguay (1928—1935) közti viták.

III.

Wilson a békekonferencia 1919. május 31-i nyolcadik teljes ülésében tartott beszédében, amidőn az új megnagyobbodott államoknak a kisebbségi szerződésekkel⁵ szemben tanúsított ellenállását igyekezett megtörni, a kisebbségek kielégítő helyzetét a békefenntartás egyik biztosítékaként jelölte meg és a kisebbségi szerződések elfogadását szoros kapcsolatba hozta az új államok és a területi gyarapodások elismerésével. A kisebbségek védelme kárpoztulás kívánt lenni azért, hogy a népeknek Wilson által hangoztatott önrendelkezését nem lehetett minden esetben megvalósítani. Milyen fórumra lehetett volna ezt a védelmet jobban bízni, mint a Nemzetek Szövetségére, amelyet a szerződéseket pártatlanul biztosító, politikai szempontoktól nem befolyásolt szervként képzeltek el?

A védelem megalkotott rendszere elégtelennek bizonyult. A szerződések szűkkörűek, a védelmet csak a faji, nyelvi és vallási kisebbségekhez tartozó egyeseknek és nem a kisebbségeknek, mint kollektív egészeknek, biztosítják. A kisebbségi panaszok csak kérelem vagy információ jellegével bírnak és azokat a Tanács csak akkor tárgyalja, ha valamely tanácstag azt kívánja. Ez nem írható a Nemzetek Szövetségének terhére. De annál inkább felróható az, hogy a Szövetség, amelyre a szerződések végrehajtása feletti ellenőrzést bízták, ezt az ellenőrzést felette lanyhán gyakorolja. Elsősorban is olyan eljárást állapított meg a kisebbségek által benyújtott panaszokra, amely a sérelmek kellő megállapítását és reparálását kizárja. Ezenfelül a védelmet nem jogi, hanem politikai szempontok szerint kezeli.⁶ A Tanács tagjai úgy tekintik a Tanács figyelmének a panszolt esetre való felhívását, hogy ez által vádlókként lépnek fel az illető kormánnyal szemben. Ilyen felfogás mellett hatékony védelemről természetesen nem lehet beszélni. Így állott elő azután az a helyzet, hogy a Tanács sokszor világos szerződésértés esetében sem lépett közbe, és ha közbelépett is, arra sohasem volt eset, hogy a panszolt jogsérelmet teljesen jóvátegye.

⁵ A Nemzetek Szövetségének Egyességokmánya nem tartalmaz semmi rendelkezést a kisebbségek védelmére vonatkozólag. A Szövetséges és Társult Főhatalmak 5 új és megnagyobbodott állammal kötöttek kisebbségi szerződéseket, nevezetesen: Lengyelországgal, Csehszlovákiával, Jugoszláviával, Romániával és Görögországgal. A békeszerződésekben (osztrák, bulgár, magyar és török) szintén foglaltak, a kisebbségi szerződésekkel megegyező, rendelkezések. Hat állam (Finnország, Albánia, Litvánia, Lettország, Esztónia és Irak) a Tanács előtt tett Deklarációkban vállaltak kötelezettséget a kisebbségek védelmére. Ez utóbbi biztosítva van a Felső-Sziléziára vonatkozó 1922-i német-lengyel és az 1924-i Memel-Konvencióban. Ezek a szövegek magukban foglalják a kisebbségek javára biztosított jogok felsorolását és ezeknek a Nemzetek Szövetségének kezessége alá helyezését.

⁶ A jogi elemet a védelemben főleg az Állandó Nemzetközi Bíróság igénybevétele lenne hivatva biztosítani. A kisebbségvédelmi rendelkezések szerint ugyanis, ha a szerződések cikkeire vonatkozó jogi vagy más ténykedésekről a kötelezett állam és a Tanács tagjai között véleménykülönbség merülne fel, ez nemzetközi jellegű vitának tekintendő és az ily vitás kérdés, ha a másik fél kéri, az Állandó Nemzetközi Bíróság elé terjesztendő, amely ítélt a vitás kérdésben. A kisebbségi szerződésekre való hivatkozással beadott panaszok közül azonban még egyetlenny sem került a bíróság elé. Jogi véleményt is csak három kisebbségi ügyben kért a Tanács a bíróságtól.

A kisebbségek az évek során át tartott, többnyire sikertelen próbálkozások után kiábrándultak a genfi intézmény által nyújtandó védelemhez fűzött reményeikből és mind kevésbbé fordultak hozzá. 1931-ben még 204 kisebbségi panasz érkezett be. 1938-ban már csak 14.

A Nemzetek Szövetsége e téren sem váltotta be teljesen a működéséhez fűzött várakozásokat. De azért téves lenne e részbeni tevékenységét egészen lebecsülni. Igaz, hogy nem egy esetben a kormányok már a kisebbségi panasznak velök történt közlésére, vagyis a Tanács közbelépése nélkül módosították vagy elejtették a panaszolt intézkedéseket. Itt tehát az orvoslást már maga a panasz lehetősége hozta meg, mert végül is egyetlen kormánynak sem kellemes, ha magát a Szövetség előtt igazolnia kell. Bizonyos azonban másfelől, hogy a Tanács közbelépése nélkül a sérelmeket a kormányok még abban a mértékben sem hozták volna helyre, amint ez megtörtént. Sajnos, ez a közbelépés vajmi ritkán következett be. Az 1921. szeptember—1936. május közti időszakban az elfogadott 471 kisebbségi panasz közül a kisebbségi szerződések alapján a panaszokat előzetesen megvizsgáló kisebbségi bizottság kezdeményezésére csak 5 került a Tanács elé.

IV.

A versaillesi békeszerződés Németországot megfosztotta gyarmataitól, ezeket az antanthatalmak maguk közt osztották el. Az egyes államok a gyarmati népek feletti gyámságot mint a Nemzetek Szövetségének megbízottai gyakorolják. A megbízott hatalomnak évenként jelentést kell tennie a reá bízott terület igazgatásáról. A jelentések megvizsgálása az Állandó Mandátumügyi Bizottságnak a feladata (az Egyességokmány 22. cikke). A mandátumokban a gyarmati területeken levő kisebbségek védelméről gondoskodás történt és ez a védelem több tekintetben hatékonyabb annál, amelyet a kisebbségi szerződések megadnak. Így az Állandó Bizottság minden kisebbségi panaszról jelentést tesz a Nemzetek Szövetsége Tanácsának és ez a panasztevővel is közöltetik. Mindez nem fordul elő a kisebbségi szerződések alapján benyújtott panaszoknál.

Általában azt mondhatjuk, hogy a Nemzetek Szövetsége a mandatárius hatalmak által vezetett gyarmati igazgatást szorosabban ellenőrzi, mint a kisebbségi szerződések végrehajtását.

V.

Ha politikai téren távolról sem mutathat fel kellő sikereket a Nemzetek Szövetsége, el kell ismerni másfelől, hogy úgynevezett technikai munkája jelentékeny eredményekkel járt. Az Egyességokmány szerint az ide vágó feladatok a következők: a férfiak, asszonyok és gyermekek részére méltányos és emberies munkafeltételek biztosítása, a leány- és gyermekkereskedelemre, valamint az ópiummal és más ártalmas szerekkel való kereskedésre vonatkozó egyezmények végrehajtásának legfőbb ellenőrzése, a fegyver- és lőszerkereskedelem legfőbb ellenőrzése oly országok tekintetében, amelyekben ez az ellenőrzés

közérdekből szükséges, a közlekedés és az átmenő forgalom szabadságának, valamint a Szövetség valamennyi tagjának kereskedelme részére az egyenlő elbánás biztosítása, végül a betegségek elhárítása és legyőzése (23., 24. cikkek).

De az Alapokmányban felsorolt ezen célokon kívül is dicséretes tevékenységet fejtett ki a Szövetség. Így segítségére volt egyes államoknak abban a tekintetben, hogy a világháború és az új területi rendezések következtében előállott pénzügyi leromlásuk szanáltassék (nemzetközi kölcsönök Ausztria, Magyarország, Görögország, Bulgária, Esztónia, Danzig és Albánia számára). Kiterjedt és eredményes tevékenységet fejtett ki a hadifoglyok hazaszállítása és a menekültek megsegítése terén (a Nansen által vezetett, 1920-ban megalakult nemzetközi menekültügyi hivatal), a szellemi összeműködés, a rabszolgaság megszüntetése, a prostitúció elleni küzdelem és az életfeltételek általános megjavítása érdekében.

VI.

Ha azokat az okokat vizsgáljuk, amelyek a Nemzetek Szövetsége működésének hiányosságát előidézik, elsősorban a Szövetség két szer- ves hibájára kell rámutatnunk.

Wilson 14 pontjából világosan kitűnik, hogy elképzelése szerint a Szövetségnek általánosnak kellett volna lennie, vagyis mindazon államokat magában kellett volna foglalnia, amelyek abba belépni akarnak (4. pont). Ez azonban már kezdettől fogva nem következett be. Mindenek előtt Németországot zárták ki a Szövetségből. Ez által a Szövetség azzá lett, aminek Wilson mondotta 1918. szeptember 27-i beszédében arra az esetre, ha a Szövetséget a békeszerződések megkötése előtt csinálták volna meg: az Antanthatalmak Szövetsége Németország ellen. De nemcsak Németországot zárták ki, hanem a központi hatalmakat általában. Ez által ezeket az államokat megfosztották attól a biztosítéktól, amelyet politikai függetlenségük és területi sérthetlenségük tekintetében Wilson említett beszéde kilátásba helyezett (14. pont) és a Paktum biztosított a kis és nagy államoknak egyaránt (10. cikk). Ausztria csak 1920-ban, Bulgária és Magyarország 1926-ban, Törökország 1932-ben vétetett fel a Szövetségbe. Ezekre az államokra az a furcsa helyzet állott elő, hogy miután a Nemzetek Szövetségének Paktuma bevezetéseken a békeszerződésekben bennefoglaltatik, ezek az államok a békeszerződések aláírásával a Paktumot is elfogadták és mégsem lettek tagjai a Nemzetek Szövetségének. A tagoknak három kategóriája állott elő. Az első kategóriába azok az államok tartoznak, amelyek fel vannak sorolva a Paktum függelékében. Ezek mindazok az államok, amelyek hadat üzentek Németországnak. A második kategóriát azok az államok alkotják, amelyek minden fenntartás nélkül aláírják a Paktumot. Ezek az egykori semleges államok. Végül a harmadik csoportba tartoznak azok az államok, amelyeket csak különös feltételek mellett vettek fel a szövetségbe. Ezek az antanttal ellenséges államok.

A Nemzetek Szövetségének létesítéséhez fűzött várakozásokban bekövetkezett csalódásoknak egyik legnagyobbika mindjárt kezdetben az volt, hogy az Egyesült Államok nem irták alá a békeszerződéseket és így kívülmaradtak a Nemzetek Szövetségén is. Tették pedig ezt azért, mert nem akarták vállalni a békeszerződések által teremtett helyzet biztosítását, amit kimond az Alapokmány (10. cikk). Az Egyesült Államok a Nemzetek Szövetségében a béke fenntartásának és nem a békeszerződések fenntartásának eszközét akarták látni. Távollmaradásuk a Szövetségtől volt a második főoka annak, hogy a Szövetség már kezdettől fogva nem tudta az általánosságot megvalósítani. Ha már az általánosság kezdettől fogva nem volt meg a Szövetségben, ez még inkább hiányzott az idők multával. Három nagyhatalom: Japán (1933), Németország (1933), Olaszország (1937) egymásután lépett ki a Szövetségből, nem is említve a kisebb államokat. (1939-ben 54 állam volt tagja a Szövetségnek, az 1920 évi I. közgyűlés idején 41.)

Az általánosság szükségképen vele jár a Nemzetek Szövetségének, mint a világbeke fenntartására és a nemzetek közti solidaritás megvalósítására hivatott intézménynek eszméjével. Kétségtelen azonban, hogy minél általánosabbá vál a Szövetség, vagyis minél több államot foglal magában, annál inkább megnövekednek az összeműködés nehézségei. A szövetség tagjává válhat ugyanis „bármely állam, dominium vagy gyarmat, amelynek önrendelkezési joga van“ („qui se gouverne librement“ — „fully self-governing“, az Egyességokmány I. cikke). Tehát csak a külső függetlenség a fő; az, hogy mi történik bent, mellékes. Így aztán valóban szabadon kormányzott, modern államok mellett olyan államok is helyet foglalnak a Szövetségben, amelyek a nemzeti fejlődésnek igen különböző fokain állanak és igen eltérő politikai felfogásuak. Demokráciáknak és diktatúráknak, valóban és szüleg alkotmányos, a magántulajdon alapján álló és kommunista államoknak tarka egyvelege áll előttünk a Szövetségben. A heterogén elemeknek ezt az egyesülését főleg a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniójának a Szövetségbe történt belépése (1934. szept. 18) idézte elő.

Igaz, hogy a nemzetközi jognak egyik alapelve: valamely állam kormányzati formája és belső rendjének minémúsége nem jön tekintetbe a nemzetközi viszonylatokban. De az összeműködés már eleve ki van zárva egy olyan állammal, amely a többi államok által elfogadott erkölcsi, kulturális és gazdasági rend abszolút tagadásával önmagát zárja ki a nemzetközi közösségből. A kormányzati rendszerek egyenértékűségét csak az olyan államokra lehet elfogadni, amelyeknek az állami és társadalmi élet fő kérdéseire vonatkozó felfogása nem mutat olyan különbségeket, amelyek közt a kompromisszum lehetetlen.⁷ Hogyan lehessen várni összeműködést olyan államoktól, amelyek —

⁷ A népszövetségi felfogást Eden angol delegátusnak a Közgyűlés 1936. szeptember 25-i ülésében tett ez a nyilatkozata fejezi ki: „Legkevésbé szeretnénk látni a nemzeteket kormányzati formájuk szerint osztályozva.... A nemzetek közti rendezett élet első szabálya az kell, hogy legyen: bizalom saját országának alapelveiben és türelem más országok rendszereivel szemben.“

mint ez a Szövetségben előttünk áll — a jogról, igazságról, szabadságról, erkölesről, emberiességről és általában az ember eszméjéről és az emberi életről alkotott felfogásaik tekintetében a legnagyobb eltéréseket, egymást kizáró különbségeket mutatják?

VII.

A másik alapelv, amelyen a Nemzetek Szövetsége működésének nyugodnia kellene, a tagállamok egyenlősége, ami azonban szintén nincsen megvalósítva. A Szövetség minden egyes tagjának csak egy szavazata van ugyan a Közgyűlésben (az Egyességokmány 3. cikke). Mivel azonban az Alapokmány függelékében Anglia és domíniumai (Kanada, Ausztrália, Új-Zéland, Délafrika és India) külön tagokként vannak felsorolva, ennek az a következménye, hogy Anglia hat szavazattal bír, — a domíniumok sohasem fognak az anyaországtól eltérőleg szavazni, — míg az összes többi tagállamoknak egyenkint csak egy-egy szavazata van.

A tagállamok egyenlőtlensége legjobban kitér a Tanács összetételéből. A Szövetséges és Társult Főhatalmak állandó tagjai a Tanácsnak, a többi államok ellenben csak akkor, ha a Közgyűlés által megválasztatnak.⁸ Ez a választás azonban bizonyos csoportokból (latin-amerikai államok, egykori semlegesek, kisantant, angol domíniumok, ázsiai államok) történik a gyakorlat szerint és így azoknak az államoknak, amelyek nem tartoznak ezekhez a csoportokhoz, semmi kilátásuk arra, hogy a Tanácsba bejussanak.

Azt lehet mondani, hogy az egyenlőség a Szövetség tagjai közt csak az által van fenntartva, hogy mind a Közgyűlésben, mind a Tanácsban a határozatokat, az eljárási kérdések kivételével, csak egyhangúsággal lehet hozni (az Egyességokmány 5. cikke). Ennek következtében a Szövetség bármely tagja megakadályozhatja, hogy akarata ellenére érdemleges határozatok hozassanak. Az egyhangúságnak megkívánása azonban súlyos következményekkel járhat a Szövetség működési képességére, épen annál fogva, hogy bármely tag megakadályozhatja a határozatok hozását. A régi lengyel alkotmány liberum vetójára emlékeztet, amely egyik fő okozója volt az állam romlásának. Ezt az egyhangúságot azzal indokolják, hogy az állami szuverenitással ellentétben, ha az államokat olyan határozatok elfogadására kényszerítenék, amelyekhez nem járultak hozzá. Igaz, hogy a Nemzetek Szövetsége nem állam az államok felett, amely akaratát reáerőszakolhatja a tagokra. Vannak kérdések, amelyekben egyetlen állam sem vetheti magát alá egy más állam akaratának. Ezeknek azonban, ha hatékony működést kívánunk, kivételes eseteknek kell lenniök és az egyhangúság, az említett okból, általános szabállyá nem tehető. Az egyhangúság által

⁸ A Tanács ezidőszerint 14 tagból áll: 3 állandó és 11 választott. Három állandó tag (Japán, Olaszország és az utóbb állandó taggá lett Németország) kilépett a szövetségből, új állandó taggá lett ellenben Oroszország. Az eredetileg állandó tagok közül már csak Anglia és Franciaország vannak a Tanácsban.

megadott egyenlőséget is lerontja különben a nagyhatalmak politikai túlsúlya, amely alól a kisebb államok nehezen vonhatják ki magukat.⁹

VIII.

A Nemzetek Szövetsége egész működésében a legnagyobb hibának azt kell tekintenünk, hogy ezt a működést politikai szempontok irányítják, holott épen ellenkezőleg, egyenlő államok politikamentes öszszműködése szervének kellene lennie a béke fenntartására és más közös célok megvalósítására. Az államok, kicsinyek és nagyok egyaránt, a Szövetséget politikai céljaik megvalósítása eszközének tekintik és csak addig maradnak a Szövetségben, amíg ezt elérhetik. Így a Szövetség elsősorban a nagyhatalmak politikai céljainak eszköze lett.¹⁰

A Szövetségben nem a nemzetköziség, hanem a nemzeti gondolat uralkodik. Nem a nemzetközi szolidaritás, hanem a nemzeti önzés. A Közgyűlés delegátusai, a Tanács tagjai az illető államokat képviselik. Az előbbieket hozzá vannak kötve kormányaik utasításaihoz, az utóbbiak szintén saját államaik szemszögéből nézik a dolgokat. Így azután a Nemzetek Szövetsége voltaképpen a kormányok szövetsége, a helyett, hogy a Nemzetek Szövetsége lenne.

IX.

A Nemzetek Szövetsége két évtizedes működésének mérlegét próbáltuk megvonni a fentiekben. A terhek mindenesetre nagyon meghaladják a követeléseket. A Szövetség békefenntartó működése a fontosabb esetekben nem járt sikerrel. Ez annál súlyosabban esik a mérleg serpenyőjébe, mert a nagyhatalmi versengések az utóbbi két évtizedben nemhogy mérséklődtek volna, sőt méginkább erősödtek, ezenfelül a háborúk lehetősége annál fogva is nagyobb lett, mert a békeszerződések az államok számát megnövelték. A legutóbbi történeti események (Albánia, Csehszlovákia, Lengyelország megszűnése) úgy zajlottak le, mintha a Nemzetek Szövetsége nem is létezne.

A szövetség nem tudott érvényt szerezni az Egyességokmány kötelező ígéretének a leszerelést illetőleg.

A kisebbségeknek általa nyújtott védelem teljességgel elégtelennek bizonyult.

A szövetség két főalapelve, az általánosság és a tagok egyenlősége, nem valósult meg. Kiegyenlíthetetlen ellentét van az általánosság

⁹ Megjegyzendő egyébiránt, hogy már maga a Tanács léte az egyenlőség ellen van, amennyiben ebben a szervben csak bizonyos államok vannak képviselve, és mégis olyan határozatokat hozhat, amelyek a többi államokat is kötelezik.

¹⁰ Elég e tekintetben az Olaszország ellen az olasz-abesszíniai háborúban alkalmazott szankciókra utalnunk, amelyeknek alkalmazását Anglia vitte keresztül. A Közgyűlés 1936. szeptember 26-i ülésében Solís, Panama képviselője, a Szövetség hasznos működésének feltételeiről beszélve, a következőket mondotta: „Ezek a feltételek ma nincsenek meg ezen intézmény kebelében; nem is lesznek meg mindaddig, amíg a nagyhatalmak eszköze, politikai befolyások érvényesítője lesz és nem valósul meg a valódi, tényleges egyenlőség az összes tagok között.”

és az összeműködés között, mert minél általánosabb, tehát heterogénebb lesz a Szövetség, annál kevesebb kilátás van az összeműködésre.

A helyett, hogy a népek természetes erőinek és szükségleteinek észszerű kiegyenlítője igyekezett volna lenni a Szövetség, a háború végén kialakult hatalmi helyzet fenntartásának, az államok politikai érdekei érvényesülésének eszköze lett.

Mindenesetre jelentékenyek a nehézségek, amelyek egy hasonló intézmény sikeres működésének útjában állanak. A nemzetköziség, a nemzeti szuverénitások és érdekek kiegyeztetéséről van szó. Arról, hogy amint az államokon belül az egyeseknek engedelmességniük kell a törvényeknek, úgy az államok is tekintsék magukra nézve kötelezőknek az egyetemesség, a kollektivitás törvényeit. Úgy látszik, hogy a Nemzetek Szövetsége koraszülött az emberiség fejlődésében, mert az még nem érett meg ilyen nagy eszme megvalósítására. De erre azt lehet mondani, hogy minden nagy történés mint utópia kezdődött és mint realitás végződött.

A megvalósítandó eszme, annak az egész emberiségre való hordereje olyan nagy, hogy az megéri a leglankadatlanabb erőfeszítést is. Sokan vannak, akik bíznak a végső sikerben és nem esnek kétségbe az eddig elértéken. Ilyen bizó rajongója volt a népszövetségi eszmének a nagy magyar államférfi, Apponyi Albert. „Abból, — mondotta, — ha a Société des Nations sikerét, hogy úgymondjuk kozmikus erők akadályozzák, épúgy nem lehet következtetni hasznossága ellen, mint ahogy egy nagy orvos hírnevét nem rontja le az, ha nem tudja megmenteni azt a beteget, aki nem volt megmenthető“.¹¹ A baj azonban az, hogy a Nemzetek Szövetsége azt sem igyekezett és igyekszik menteni, ami megmenthető. Lloyd George, Anglia volt miniszterelnöke, aki ott volt a békekonferencián, ott volt a Nemzetek Szövetségének születésénél, távolról sem ilyen enyhe bírálója a Szövetség működésének. „A kisebb jelentőségű sikerek — írja egy 1932-ben megjelent cikkében — nem szolgálnak mentségül arra, hogy lényeges dolgokban kudarcot vallott, és hogy éppen azokat a feladatokat nem tudta megoldani, amelyekért létesült“. Ha látjuk a tátongó űrt, amely a Nemzetek Szövetségének eszméje és a valóság közt mutatkozik, nem habozhatunk ezt a kemény bírálatot aláírni. A Szövetség működését egészen más szellemnek kell áthatnia, mint aminő benne érvényesült. Különben a jövőben is csak nem elsőrendű fontosságú kérdésekben fog sikerrel működni. A Szövetséget azonban nem azért alkották, hogy olyan kérdésekben, aminők a közúton való közlekedés iránya, női és gyermekmunka, ópiumkereskedés és hasonlók, hozza létre az államok összeműködését. Az ilyen kérdéseket az államok Szövetség nélkül is el tudják intézni, amint ezt tették annak létesülése előtt. Ha csak ilyen feladatok megoldására képes a genfi költséges intézmény, fenntartása nincsen indokolva.

¹¹ Utolsó nyilvános beszéde 1933. január 28-án, az Osztrák Népligaegyületben (1933 február 7-én halt meg Genfben).

Az utolsó években a Szövetség működésében a hanyatlás mind jobban mutatkozott. Miután több állam kivált a Szövetségből és a bentmaradottak is rendetlenül fizették járulékaikat, a Titkárság személyzetét, amely 1939-ben még mintegy 800 személyből állott, az 1940. évre 340 főre szállították le. Már 1938-ban sem tartották meg a rendes Közgyűlést. A Szövetség utolsó működése a Tanácsnak 1939. december 9–14-i 106. ülészsaka és a Közgyűlésnek december 11–14-i ülészsaka volt. Mindkettőt Finnország kivánságára hívták össze orosz részről történt megtámadása alkalmából. Ekkor történt először, hogy a Szövetségből annak egyik tagját: a Szocialista Szovjet Köztársaságok Unióját, a Szövetségből folyó kötelezettségének megsértése miatt, kizárták.

Ez évi augusztus hó elején azután olyan dolgok történtek Genfben, amelyek a Szövetség működésének folytonos hanyatlása mellett is meglepetést keltettek. A Szövetség palotáját bezárták, Avenol főtitkár lemondott és a hivatalnokok szerteszéledtek. Vagyis a Nemzetek Szövetsége, legalább egyelőre működését megszüntette. Hogy ezt a végleges megszűnés fogja-e követni, még nem lehet tudni. Az Egyességokmány mit sem tartalmaz a Szövetség megszűnése tekintetében, mert a Szövetséget állandónak tervezték. Csak az egyes államok kilépése tekintetében rendelkezik az Egyességokmány akként, hogy a Szövetség bármely tagja, két évi előzetes felmondás után, kiléphet a Szövetségből. Kétségtelen azonban, hogy a Szövetség megszűnését a Közgyűlésnek és a Tanácsnak egyező határozatával ki lehetne mondani.

Lehetséges, hogy a Nemzetek Szövetségének megszűnése esetében valami új nemzetközi szervezet létrejön, hiszen régóta volt szó a Szövetségnek olyan átforgalmazásáról, amely nem róna arra megoldhatatlannak mutatkozó feladatokat és szerényebb hatáskörben tenné lehetségessé a nemzetek közötti összeműködést. Ha a Nemzetek Szövetsége megszűnne, abban az esetben többek között a kisebbségek védelmének a szerződésekben megállapított rendszere is megszűnne, mert a szerződések, mint határozatlan időre kötöttek, továbbra is érvényben maradnának ugyan, de megszűnne azoknak a Nemzetek Szövetsége által való kezessége. Nemzetközi kezességet nyújtó szervezet hiányában ezen a téren a régi állapot állana vissza, amidőn ugyanis az ilyen szerződések megtartását maguk a nagyhatalmak biztosították, amennyiben a szerződések megsértése esetében az illető államnál azoknak megtartása érdekében közbeléptek.

DR. BALOGH ARTHUR.

A magyar nábob.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti, Nyelvi és Történettudományi Szakosztályában tartott szakelőadás 1940. március 7-én.

Anekdota-kutatásaim közben régi folyóiratok rovataiban, élelapok hasábjain s adomáskönyvekben egy rendkívül eredeti magyar anekdotahőssel ismerkedtem meg. Egyénisége s minden tréfája tösgyökeresen magyar, s annyira korjellemező, hogy nevét művelődéstörténetünk egyik fejezetének akár a címéül lehetne választani. Összegyűjtöttem tehát a reávonatkozó forrásanyagot és sokféle helyről egybekeresgéltem a nevéhez fűződő, jórészt már feledésbe süppedt anekdotákat. E gyűjteményben föl nem dolgozott irodalomtörténeti vonatkozások is rejtőznek. Ezeknek kifejtése néhány Jókai-regényhős származására derít az eddigénél tisztább és derűsebb világosságot.

I.

Irodalmi élményeink sorában elsőrangú helyet foglal el az öreg *Kárpáthi János* páratlanul eredeti és különö alakja. Még a diákkorra visszanyúló közös emlékeink sorába tartozik furcsa cselekedeteinek és hóbortos viselkedésének nehezen feledhető mozzanatsora. Ki ne emlékeznék arra a pompás jelenetre, amikor kedvenc agarának, cigánybohócának, tányérnyaló poétájának, cifra hajduinak s két pirospozsgás parasztleánynak a társaságában éjtszakának évadján felveri a Török-szakad csárdát, a cigánnyal lenyeletli a sült egeret, majd bohó temetési paródiát rendez muzsikaszó, ének, zene, versrikácsolás, ittas ujjongás s oly pokoli kacaj mellett, aminőt csak képzelni lehet, s végül Abellinó viselkedésén felháborodva, megvásárolja és felgyújtatja a csárdát, hogy elfajzott öccse éjnek idején fedél nélkül maradjon. Máskor pedig Vidra cigányt aranyos ruhába bujtatja s felülteti négylovas díszhintájába, maga pedig fakó szekeren kucorogva hajtat utána, figyelve a komédia hatását. A jámbor népség aztán előbb nagy vivotokat kiált az aranyos ruhának, később pedig észrevéve, hogy abban a cigány dolyfösködik, hangos hahotára fakad. Az ilyesfélék Jancsi urat szörnyen mulattatták.

Az már bizonyos, hogy bolondos vénember volt ez a *Kárpáthi János*. Olyan dolgokat követett el, hogy megáll az emberi ész. Udvarában szelidített medvék sétálgattak, kutyái számára egész palotát rendezett be, s mondják, hogy velők egy asztalnál étkezett. Kastélyában saját teátrumot tartott, benne a maga komédiásai játszottak, s ha kedve kerekedett, odahozatta a legelső énekesnőket, csak azért, hogy neki parasztnótákat daloljanak. Műélvezete határtalan elismeréssel adózott, de kritikája néha kegyetlen szigorúságra vetemedett. Ha a színész

nem jól tudta szerepét, in facie loci menten lehúzatta, s olyan sort veregett rajta, amilyen csak dakált. Ugyanakkor megkövetelte eselégeitől, hogy gorombán beszéljenek vele, mert az neki jobban tetszett, mint az alázatos hajlongás.

Pénzét bolondokra költötte, betyár pajtásainak, hajduinak és léhűtőinek falkájára, s azon, amit elpazarolni nem tudott, megtraktálta a mezők darvait, vagy féktelen kedvében hidat építtetett egyik hegytől a másikig. Tehette, mert vagyona, mint a bolondsága, határtalan volt: hét egész nap mindig a saját jószágain utazhatott a nélkül, hogy leszállott volna a szekérről.

Teljesen reávallott, hogy sajátos ízlése szerint olyan baráti társaságot toborzott maga köré, mint Horhi Miska, ötezer hold szabolesi földbirtok ura, aki márciusban csak egy szóra átrándult hozzá s augusztus vége még ott találta; mivel pedig otthon meghagyta, hogy hazatértéig aratáshoz, kaszáláshoz ne fogjanak, lábom maradt minden termése. Ez a derék úr kiváltképen ötletességével tündöklött. Megtette például, hogy a legátus evangéliumos könyvét elcsente s helyette egy szakácskönyvet nyomott a markába; a gonosz csíny csak a katedrán derült ki, amikor ige helyett az ecetes uborka receptjének kezdő sorai hangzottak föl. Máskor a kántor ülését beszurkozta, hadd fenekeljen ott meg, az asztal alatt tüzes békákat eregetett szét, szomszédjának poharába ecetet öntött, a konyhában a mákot kieserélte puskaporral, a hajduk puskaportartóit pedig teletöltötte mákkal, mikor aztán salvékat kellett volna adni az érkező uraság elé, egy puska sem sült el, a mákoskalácsok ellenben szétvetették a sütökemencét. Egyszer a barasztosi birkás, aki egy pusztát bírt olesó haszonbérben Jancsi úrtól, őriási sajtot hozott tisztelete jeléül, s belsejébe, hogy a meglepetés se hiányozzék, egy pár galambot rejtett. Horhi Miska kilopta a galambokat s helyükbe két szép patkányt alkalmazott. Mikor aztán a birkás átnyujtotta az ajándékot s levette a sajt tetejét, repülő szelíd galambok helyett körmös állatok ugráltak a megrökönyödött vendégsereg közé.

Ez volt az egyik jó cimborája Jancsi úrnak. A másik pedig, a híres Csengő Laci, a legszebb ménes birtokosa az Alföldön, arról a bogaráról volt nevezetes, hogyha más szekeren nem ülhetett, gyalog járt, mert sajnálta szép lovait befogatni. A harmadik, Berki Lőrinc, a leghíresebb vadász és agarász a környéken, úgy tudott hazudni, mintha könyvből olvasta volna. A negyedik, Kalotai Frici, menten ellopta, ami kezeügyébe akadt, legyen az pipa, ezüstkanál vagy zsebóra, s egyáltalában nem jött zavarba, ha a motozás iefülette. Végezetre Jancsi úr kolompós társaságának a hírnevét messze földön öregbítette Kutyalvi Bandi, a legpompásabb ivó és verekedő az országban. Valahányszor ivott, mindig elszakolta társait, inni pedig úgy tudott, mint egy nilusi ló, sohasem látta őt senki holtrészegnek.

Ilyen ripók kompániából állott Jancsi úr környezete. Velük együtt fül nem hallott, szem nem látott ostobaságokon törte állandóan a fejét. Még a legszelídebbek közé tartoztak ezek: a vendégek lovának a farkát tőből levágnatni s újdonaúj hintóikat vendégmarasztalás céljából

apróra faragtatni, mint a forgács; a házat felgyujtatni, mikor legjobban mulattak alatta; fényes délben olyan kosztümben menni végig a sétányon, amilyent csak az úszóiskolában szokás viselni; ortodox zsidókkal szalonát etetni s más efféle zseniális dolgok. A jó urak ezeket nagyon mulatságos elméneségeknek tartották s kieszelésükre összes szellemi erőlkészletüket mozgósították. Erre különösen nagyszerű alkalmat nyújtott a János fővétele napja, amikor a Kárpáthi-kastélyba — ez külsejében, belsejében szintén eltért a megszokott mindennapiasságtól — a gazdag nábob névünnepeére összesereglett a vidék nemessége és cigánysága. Színészek ütötték fel ponyvaberkeiket a szín alatt, poéták versenyeztek örült dithirambokkal, hírhedett szónokok mondtak kacskaringós felköszöntöket, tüzijátékok pattogtak, csürök égtek le, s a lángok közt barna zenészek húzták duhaj kedvre szédítő nótáikat, az urak pedig eszeveszetten ropták a táncot a parasztmenyecskékkel. Napokkal azelőtt Jancsi úr kádban áztatta lábait s melléje egykedvűen keserű mandulát rágsált. Ez volt a módszere, hogy erőt, kitartást, ellenállást szerezzen a nappalokba nyúló duhaj éjtszakák dárídós küzdelmeire.

Néha aztán eszébe jutott, hogy birtoka is van s egy esomó éhenkórász lebzsel körülötte. Ilyenkor megidézte jószágigazgatóit és számadást parancsolt. A szemütő visszaéléseket maga simította el ezzel a leintéssel: „Csak bízza kegyelmed azt rám!” Célszerűtlen gazdálkodásban, kényükre hagyott hűtlen tisztviselők kezén, üres léhaságok, hiú fitogtatás s ízetlen multságok közt mállott szét a jövedelme. Közügyekre csak ott gondolt, ahol nevét dicsőítették, hol patrónusi szerepet vihetett, de olyan esetekben, mikor az áldozatot csupán a hazafiság és az ügyszeretet kívánta, zárva maradtak markai. Semmit sem túrt, ami idegen, ami külföldi, még borsot sem engedett asztalára, a kávé kitiltotta házából s cukor helyett mézet használt, de ugyanakkor a Tudós Társaságra egy batkát sem adott, mert addig volt boldog az ország, — mondogatta, — míg nyugalmát a tudósok meg nem bolygatták, újságra nem fizetett elő, mert félt, hogy a hazugság a vérét megrontja, az állandó magyar színház építésére nem adakozott, mert saját színházával meg volt elégedve, pedig mennyi nemzeti és emberbaráti intézmény jöhetett volna létre azokból a morzsalékokból, amelyeket dús asztaláról a könnyelműség és a nemtörődömség a földre sepert.

Ilyen volt Kárpáthi János, így pazarolta el tehetséges életét 70 esztendő koráig, amikor egy magafajta ötlettel feleségül vette a tizenhat éves Mayer Fannit. Ettől a pillanattól kezdve magába szállt, felhagyott a dorbézolással, sőt annyira megnemesedett, hogy még a közügyek is szívéhez melegedtek.

II.

Mai társadalmi felfogásunk és életszemléletünk a valóságérzésével tekint erre a kirívó vonásokkal rajzolt Jókai-regényhősre. Napjaink gyermeke talán nem is hisz benne. Valószínűleg azt gondolja, hogy Jókai képzelete torzította ilyen szertelenné a valóság néhány vonását. Az *Egy magyar nábob* megjelenésével (1854) és diadalával

egykorú magyar olvasóközönség azonban nem érezte iránta a mai ember idegenkedését és értetlenségét. Az a nemzedék még élő példányait látta ennek a típusnak, legalább is közvetlen szájhagyományból ismerte azt a duhajkodó virtust, mely a század első felének sajátos tünetei közé tartozott. Akkor még országszerte beszéltek a híres vármegyei ellenállásokról, különösen az afféle legénykedésekről, hogy Újhelyen Lónyai László az elnöki széket kirántotta unokabátyja, Lónyai Gábor, királyi kommisszárius alól, Eperjesen pedig, amikor báró Wenckheim királyi biztos Gyuresányit, a másodalispánt, őrizet alá fogta, Gyürky, az első alispán, hevesen protestált az ellen, hogy őt szabadlábon hagyták, holott ő nem kevésbé hazafi, mint tisztarsa, mire őt is elfogták. Ezek a cselekedetek akkortájt a nemzeti öntudat és a hazafias magatartás legtiszteletreméltóbb megnyilvánulásai közé számítottak. Arról is tudott mindenki, hogy a hosszú időn keresztül télen honfi szellem felébredése különösen Heves, Nógrád és Szabolcs vármegye területein nem politikai küzdelmekben, hanem inkább nyers tréfákban, cigányzenés éjjeli körmenetekben, végtelen tivornyákban és szilaj magaviseletben jelentkezett. Valóságos legendák keringtek főképen gróf Keglevich Miklós hevesi „főkolompos” országos csínytevéseiről, amelyek olyan mintapéldákat szolgáltatottak, hogy hatásuk alatt másutt is alakultak hasonszorú tivornyázó „kolompériák” s a hatalom bosszantására akkora zajt ütöttek, hogy Bécs gyanuja a carbonarik fiókjait szimatolta bennük. Természetesen kisült, hogy politikailag ártatlan betyárkodások, nincs semmi rettegnivaló tőlük.¹

Az ötvenes-hatvanas évek nemzedéke Kárpáthi János alakján tehát nem ütközött meg, s legkevésbé tűnt fel neki ferdítésnek az a durván színezett kép, amelyet a mai ember felfogása és társadalmi ízlése nehezen tud zavartalanul szemlélni. Később maga Jókai is érezte, hogy legkedveltebb regényének hőse a valóság látszatával némi enyhítést kíván. Ezért kétszer is nyilatkozott róla. 1890-ben *A tengersizű hölgy* XV. fejezetében említi, hogy amikor 1853–54-ben mint névtelen szerkesztő a *Déliab* című szépirodalmi és művészeti hetilapot írta, szerkesztette, korrigálta, csomagolta és csirizelte, üres óráiban pihenésképen a Magyar Nábobot írta, „aminek a főalakjához — úgymond — a feleségem elbeszélése után kaptam az eszmét.”² Ezt a rövid utalást három év múlva a szabadelvű párt politikai napilapjában, a *Nemzet* 1893. október 5-i számának tárcacikkében, „A Magyar Nábob megköltése” címen bővebben is kifejtette.³ E szerint *Erdély aranykorá*-nak befejezése után 1853-ban ellátogatott Erdélybe. Feleségével együtt utazott, aki kolozsvári vendégszereplésére törekedett.⁴ Gyorskoesin négy

¹ Pulszky Ferenc: *Életem és korom*, 1880. I. 19—20. 1.

² Nemzeti kiadás, 76 k. 205. 1.

³ Ugyanez olvasható a Nemzeti kiadás 4. kötetének 3. lapján.

⁴ Itt Jókait emlékezete eszerben hagyta, mert nem együtt utazott feleségével. Jókainé 1853 április 28-án kezdte kolozsvári vendégszereplését, s Jókai csak május 5-én indult el Pestről Erdélybe. Kolozsvárra körülbelül május 10-én érkezett meg. Vö. Kristóf György: *Jókai napjai Erdélyben*, 1925. 11. kkl.

napig tartott az út Szolnoktól Nagyváradig. Az egész világ egy fene-
ketlen sártenger volt. Többet gyalogoltak, mint kocsiztak. Így egész
nap folyvást vízen keresztül gázoltak, minden út nélkül, torony irányá-
ban. Ekkor mesélte el neki felesége azt a jelenetet, amellyel a „Magyar
Nábob“ kezdődik. Egyik nagyváradi vendégszereplése alkalmával
ugyanis Laborfalvi Róza egyszer éppen ilyen vízlepte sík pusztán össze-
találkozott a szemközt utazó alföldi dynastával, akit az egész Magyaror-
szág „Józsa Gyuri“ néven ismert. „Ez volt az első eszmecsíra, — mondja
Jókai, — amiből én a Magyar Nábob-ot megköltöttem“, s még hozzá-
füzi a következő megjegyzést: „A magyar nábob egy tipikus alakja
volt a magyar közéletnek, mondhatni egy egész korszaknak a kifeje-
zése, akinek bizzar ötleteit, hatalmaskodásait, tréfás kalandjait sokan
ismerték, egész adomakör gyűlt össze körülé. Nekem az az eszmém tá-
madt, hogy én ezt az őseredeti magyar alakot elébb a maga tüskés
kopáncaiban bemutatom, s azután megtisztulva állítom elé jobb tulaj-
donságai nemes székével.“

Az irodalomtörténet Jókai értesítéséből félig-meddig tudomásul
vette, itt-ott futólagosan és bizonytalanul meg is említi, hogy Kárpáthi
János alakját a regényíró „állítólag“ Józsa Gyuriról mintázta. Mivel
Józsa Gyuri emléke meglehetősen elhomályosult s úgyszólván teljesen
kiesett a köztudatból, ez a tartalmatlanul hangzó utalás nem tudott az
irodalmi közvéleményben gyökeret verni. Így a Jókai szabatos meg-
határozása ellenére mai napig is többféle feltevés keresztezi egymást.
Mikszáth Kálmán szerint Jókai a Nábob-ban Kékkő vár urának, annak
a báró Balassa Sándornak a históriáját dolgozta fel, aki hetven eszten-
dős korában elvett egy szegény leányt, Tary Ilona kisasszonyt. Az
örökösök azután pörrel támadták meg a kis Anti bárót, s azon a címen
tették vitássá a vagyont, hogy a hetvenéves aggastyánnak nem lehetett
igazi fia. Sokat beszéltek erről akkoriban, a huszas és harmincas évek-
ben.⁵ Némelyek még arról is tudnak, hogy Török János, a későbbi
országos főlevéltárnok, szállította Jókainak az anyagot.⁶ Egy másik
még kevésbé ellenőrizhető változat szerint a magyar nábob koji Komá-
romy György földbirtokos volt, akinek bebalzsamozott teste pitykés
magyar dolmányban a tetétleni (Hajdú m.) ref. templom mellett levő
papi kertben jeltelen sírban nyugszik.⁷ Az irodalomtörténet nem sokat
adott ezekre a mendemondákra, végére sem járt a különféle pletykák-
nak, hanem arra a megállapításra jutott, hogy Jókai regényének főhőse
inkább irodalmi hatásnak köszöni létét. A regénytörténetekben azt ol-
vassuk, hogy a magyar nábob Fáy András Bélteky Mátyásának szel-
lemi testvére,⁸ Kárpáthi János mint ember is Bélteky Mátyás mása⁹

⁵ Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*, 1907. I. 299—300. l.

⁶ Dóczy Jenő: *Egy nap Arany János életéből*, 1922. 77. l.

⁷ Dr. Ványi Ferenc: *Magyar irodalmi lexikon*, 236. l.

⁸ Zsigmond Ferenc: *Jókai*, 1924. 144. l.

⁹ Császár Elemér: *A magyar regény története*, 1939. 217. l.

s a *Béltékyl ház* hatása Jókai regényére olyan világos, hogy lehetetlen észre nem venni.¹⁰

Mindebből egyrészt az vehető ki, hogy tisztázatlan kérdéssel állunk szemben, de az is nyilvánvaló, hogy Jókai, szokásos módján, a valóság és a képzelet különféle elemeiből gyúrta össze Kárpáthy János feltűnő alakját. Mellőzve a felsorolt véleményeket, származásának csak azokat a vonásait szeretnők megvilágítani, amelyek Józsa Gyuri-örökségre vallanak. Ezért tovább haladunk a Jókaitól megjelölt nyomon s ismertséget keresünk azzal a híres Józsa Gyurival, aki az írónak — saját vallomása szerint is — az első eszmecsirát adta művének megírásához. Az *Egy magyar nábob*, közel kilenc évtizedes múltja ellenére is, olyan értéke regényirodalmunknak, hogy érdemesnek látszik ezt a vonatkozását behatóbban feltárni s háttérének néhány történeti vonását szemléletessé tenni.¹¹

Annak idején híres ember lehetett ez a Józsa Gyuri. Neve még máskor is Jókai tollára akadt. 1869-ben a *Szereltem bolondjai*-nak elején a magyar klubéletéről elmélkedve, első helyen említi azt a valósággal niebelungi mondakörtől övezett legrégebb hazai klubot, amelynek élén Józsa Gyuri állt a társulási eszmével, hogy a zöld és fehér asztalok komolyságából mentül több tréfát csikarjon ki egymás rovására, néha a hataiom bosszújára, minden esetben igen drágán fizetve meg a tréfának az árát. Ugyanabban az évben a *Kőszívű ember fiai*-ban egy helyen arra utal Jókai, hogy mihelyt egy adoma elindult s kézről kézre jutott, egyszersak a Józsa Gyuri történetei közé zavarodott,¹² mintha nélküle el sem lehetett volna képzelni tréfát és anekdotát.

Józsa Gyuri, aki Jókai szerint magyar nábob, alföldi dynasta volt, kortársai közül a maga módján messze kiemelkedett, s olyan föltűnést keltett, hogy 1858-ban Vas Gereben az *Egy alispán* című korrajzában szintén regényhősül választotta. Ismeretes, hogy ez a regény azokat a hősi küzdelmeket ábrázolja, amelyek a Nemzeti Színház építése, a vakok intézetének megalapítása s Fáy András takarékpénztárának a létrehozása körül zajlottak. A nemzeti művelődésért dolgozó, éjjel-nappal aggódó, pénzt, időt és munkát áldozó építő nemzedékkel szembenáll az a léha társaság, amely bolondul szórja a pénzt, vad tivornyákban tombolja ki tétlenségét és durva tréfákban keresi igénytelen gyönyörűségét. Feje ennek a mihaszna bandának Józsa Gyuri, benne összpontosul a korrajz árnyoldalának minden kedvezőtlen vonása.

¹⁰ Szinyeyi Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban*, 1939. I. 338. l.

¹¹ Még alkalmoszerű is ez: éppen most az 1940. évi könyvnapra a Franklin-Társulat az *Egy magyar nábob*-ot újból a mai olvascközönség kezébe adta, a Révai cég pedig az *Eppur si muove — És mégis mozog a föld* című másik Jókai-regényt jelentette meg, amelynek Józsa Gyuri-vonatkozásáról a IV. fejezetben lesz szó.

¹² Nemzeti kiadás, 41. k. 6. l., 29. k. 3. l.

Itt afféle nevezetes cselekedeteit sorolja el Vas Gereben, hogy vendégei kocsijának a tengelyét befűrészeltette, újdonaúj mentéjükéről a sujtásokat lefejtette, dolmányuk ujjába eleven rákot dugatott, nehogy a jó cimborák a boros asztal mellől megszökjenek. Máskor saját házában a vendégágy alá gyujtatott, s halálra kacagta magát, amikor alvó vendégét a láng ugratta ki az ágyból, vagy olyan fekvőhelyet vettetett hosszú útról fáradtan érkező barátjának, amelyben egyetlen vankos sem volt. Mikor aztán a feje fölött lógó madzagot a vendég csöngetésre megrángatta, az ágy úgy eleresztette lakóját, hogy a másik pillanatban a padlón terült szét. Azt is megtette, hogy vendégét az asztalhoz olyan székre ültette, amelynek mind a négy lába hirtelen szétment. A szerencsétlent úgy kellett a földről feltámoogatni. Némelykor visszacsattant rá a tréfa kiméletlensége. Jó cimborái egyszer kétszázforintos farkasbundáját tisztára borotváltatták két borbélylegénnyel, nehogy a moly beleessék, máskor pedig, megsejtve vágyakozását a kamarásság után, elhatározták, hogy nevetségessé teszik hiúságát. A szilvási gróf hámorában megöntettek egy óriási kulcsot, s amikor eljött a kamarási jelvény átvételének napja, Józsa Gyuri új hintóban jelent meg s olyan boldog volt, hogy elpirult a szerencsekívánatokra, mint egy tizenhatéves leányka. Annál kegyetlenebb volt kiábrándulása, amikor barátai tizenkét emberrel vonszoltatták be a kulcsot, amely még az aranytól is fénylett s egyéb baja nem is volt, csak az, hogy öt mázsát nyomott. Bolondságának nagyságát csak gazdagsága múlta fölül. Olyan nagy vagyonban uraskodott, hogy azt még ő sem bírta tönkretenni. Egerben, Debrecenben, Kecskeméten, Gyöngyösön és Tiszafüreden a koresmárosok mindig Józsa Gyuriak kerestek tisztet, kocsist, inast, gazdasszonyt, bérest, csószot, gulyást és kanászbojtárt. Aki hozzászegődött, az már annyira éhes és mindenre elszánt volt, hogy akár gazdájába is beleharapott volna. Nála természetesen semmi sem hasonlított más jóra való ember szokásaihoz. Cselédeit nem fizette, hanem megegyezett velük a szabad lopásra, s ezek csakugyan minden jó bűtört s egyéb értékes holmit elhordtak tőle az elszenvedett gorombaságok fejében, a sok éhezés és ingyen szolgálat kárpótlásául.

Ilyennek ismerte és így rajzolta Vas Gereben Józsa Gyurit,¹³ aki — semmi kétség — egy személy Kárpáthi Jánossal. Az *Egy alispán* cselekvényében saját neve alatt nagy teret foglal el és ugyanolyan vezető szerepet visz, mint a magyar nábob Jókai regényében. Nem véletlen a hasonló szerepkörük és célzatuk. Mindkettő a tünedező régi világ s az ébredő új élet ütközőpontjában áll.

A század első fele a nagy válságok időszaka, s mint minden ilyen kor, ez is fölvetette a nemzedékellentét érdes felületű kérdését. Európa-szerte a regények a régi típusú tétlen apák helyébe tette készebb, lelkes, a közügyekkel is törődő fiakat követeltek. A huszas évektől az európai regény igen kedvelte a hagyományos nemesi keretek közt nevelt ifjat az új idők szellemével összeütközésbe bonyolítani s így mutatni meg a nemesség igazi feladatát, az új társadalmi rendbe illeszkedő komoly hivatását. Ennek az iránynak a gyümölcse a *Béltelky-ház* s végső gyökerében ide nyúlik vissza az *Egy magyar nábob* és az *Egy*

¹³ Összes Munkái V. k. (1899) 41., 44—46., 49—58., 65., 135—136., 195., 198., 301—312., 358—360. lapjain.

alispán szelleme is, csakhogy ez utóbbiak nem az átlagos típus erőtlen mását mutogatták, hanem egy kitűnő élő példányt találtak eszméjük valóságának ábrázolására. Akárcsak Jókai, Vas Gereben is Józsa Gyuri hírhedt alakját vette elő, amikor a nemzeti lelket arra kellett nevelni, hogy az ilyen típusnak már nincs semmi keresnivalója a dolgozó Magyarország megújítható közéletében.

Ezzel még nem záródik Józsa Gyuri irodalmi pályafutása. Beöthy László, az ötvenes évek kedvelt humoristája, egy kéziratot regényt (*Menyasszony*) hagyott hátra, amely jóval halála után az Ország-Világ 1881. évfolyamában jelent meg unokaöccse, Beöthy Zsolt, bevezetésével. Itt megint találkozunk Józsa Gyurival, ismert egyéniségének megfelelő szerepkörben.

Többek közt azt műveli, hogy egyszer fölszed kocsijára egy kolduló barátot s egy obsitos bakát. Útközben leitatja őket s föleseréli ruházatukat. Így a barát a kaszárnyába, az obsitos pedig a kolostorba kerül, s ebből további nevetséges bonyodalmak származnak.

Mikszáth Kálmán a legutolsó regényíró, aki még cmlegeti Józsa Gyurit. Három ízben is — legutoljára 1908-ban a *Nosztly-fiú*-ban¹⁴ — futólagosan utal bolond tréfáira s nevezetes egyéniségének szertelen méreteire. Napjainkig lehúzódik azonban az anekdota-irodalomban viruló emlékezete. Még az ötvenes évek elején a *Hölgyfutár*-ban, majd a hatvanas évektől kezdve *Az Üstökösben* és a *Vasárnapi Újság*-ban, később a *Ludas Matyi* és az *Urambátyám* évfolyamaiban sorakoznak fel — innen ágaztak szét aztán számbavehetetlen irányban — a Józsa Gyuri ország híres tetteiről szóló apróságok.¹⁵ Ezeknek első lejegyzője s irodalmi formába öntője a Józsa Gyuri pátriájából, Tiszafüredről, származó Bernát Gáspár volt (1810—1873), az a híres Bernát Gazsi, aki eredeti túlzásaival, hóbortos ötleteivel s elmés képtelenségeivel nemzedékeket nevetetett meg. Kortársaitól tudjuk, hogy együtt duhajkodott a magyar nábobbal, Józsa Gyurival, sokat forgott a szilvási gróf, Keglevich Miklós, társaságában, kenyeres pajtása volt a Both Páloknak és Papszász Lajosoknak, országos tréfáik, kalandos dolgaik részese és szemtanúja, a fakószekér-kenderhám dalnoka, s annak az időnek igazi gyermeke, amikor Magyarországon a kocsi oldalán bedülő sár között a patriárkális életnek, a szűz magyar lélek nemességének annyi furesa és eredeti virága termett. Jókait igen szerette. Ő szolgáltatta neki nagyrészt azokat a régi Pestről szóló adatokat, amelyeket az *Eppur si muove* című regényében feldolgozott, s lapidáris hosszukás

¹⁴ 1908. II. 15. l. Továbbá Ö. M. 37. k. 4., 182. l.

¹⁵ *Hölgyfutár*, 355., 454., 537. l. — *Az Üstökös*, 1859, 13 sz.; 1860, 11, sz.; 1861, 18. sz.; 1862, 7., 9—12. sz.; 1864, 6., 8., 21., 24. sz.; 1865; 20., 30. sz.; 1868, 3., 5. sz.; 1872. 1., 2. sz.; 1876, 52. sz.; 1878, 1026. sz.; 1885, 25. sz.; 1893, 25. sz.; 1897, 50. sz.; 1898, 7., 20. sz.; 1904. 11., 14. sz. — *Hétfelű Sárkány*, 1866, 1. sz. — *Ludas Matyi*, 1867, 37. sz.; 1870, 38. sz.; 1871, 34. sz.; 1873, 14—15. sz. — *Urambátyám*, 1891, 42. sz.; 1904. 1., 28. sz.

betűivel diósgyőri papiros-szeletekre az ő kedvéért jegyezte le azokat a Józsa Gyuriádákat, amelyek akkor hangos kacajt fakasztottak, idők multával pedig művelődéstörténeti korszépekké nemesedtek.¹⁶ Annyira tartósak voltak, hogy néhányat közülök Tóth Béla is beillesztett *A magyar anekdotakincs*-be.¹⁷ Az eredeti forrásokból felkutatható teljes gyűjteményük azonban, — közel félszáz darab, — ha kiadásra kerülne, egy jó kötetet tenne ki.

Az ilyen anekdotás alak útjai kiszámíthatatlanok. Józsa Gyurival szintén megesett, hogy híre még a harmincas években Amerikába is átvándorolt.

Böloni Farkas Sándor beszéli el az akadémiai nagyjutalommal kitüntetett híres útleírásában,¹⁸ hogy 1832-ben Baltimoreban véletlenül megismerkedett egy King nevezetű ékszerésszel. Beszélgetésük során kitűnt, hogy valaha Király volt a neve, Liszván, Tokaj környékén született s már régen megtelepedett Amerikában. Jobbára el is feledte a magyar nyelvet, de magasztalva emlegette Magyarország áldott földjét. Érzett azonban rajta, hogy régi hazájának a képe bizonyos keserű emlékeket ébreszt lelkében. Lassanként kiderült, hogy holmi kedvetlen jelenetei lehettek valami Józsa György nevű magyar úrral. És mihelyt e név említésére került a sor, bosszús érzésre fakadt s rögtön magyarul ömlött ki a haragja:

— Itt nem parancsol Josha Gijuri, itt nem kiáltja: Hajdú, hoz-ki Banka, fekuj-le Királ, huszonöt neki!

És valahányszor e tárgyra fordult a beszéd, bosszankodva ismételte:

— Itt nix Josha Gijuri! Itt Amerika van!

Hódmezei Berei Farkas András, az erdélyi múzsák barátja, a mult század első harmadának híres vándorpoétája (1770—1832), egy esetlen rögtönzésében szintén ilyen kedvezőtlenül örökítette meg Józsa Gyurit:

Józsa Gyuri vagyon immár a latba',
Nem láttam fenébbet ilyen kis állatba'.¹⁹

III.

Adataink szerint a magyar nábob irodalmi szerepe és népszerűsége több mint egy századra tekint vissza. Eredetisége és rendkívüli-sége annyi anyagot szolgáltatott regény- és anekdotairodalmunknak, hogy nem lehet megütközni, ha Szinnyei irodalmi vonatkozásainál fogva nevét és jellemzését a magyar írók halhatatlanjai közé illesztette,²⁰ noha a világnak nincs tudomása arról, hogy névalírásán kívül a tollat Józsa Gyuri más elmemű céljaira valaha is kezébe vette volna.

¹⁶ Vö. Vasárnapi Újság, 1873, 2., 18—19. sz. Fővárosi Lapok, 1873. 5. sz. Budapesti Szemle, 1893, 73. k. 434. kkl.

¹⁷ *A magyar anekdotakincs*, II. 266—284. I. VI. 325. I.

¹⁸ *Utazás Észak-Amerikában*. Kolozsvár, 1834. 320—322. I.

¹⁹ Az Űstökös. 1871. 48. sz.

²⁰ M. I. V. 684—685. h.

Ez a páratlan eset még inkább izgatja kíváncsiságunkat, hogy az irodalmi hírnévre vergődött Józsa Gyurit, — a Jókai, Vas Gereben, Beöthy László regényhősét s Bernát Gazsi kedvelt alakját, — a valóságban is megtekintsük s emberi képének vonásait a történeti hűség világításában megközelítsük.

Fiatalkori arcképét, amely insurgensi díszben ábrázolja, a Vasárnapi Újság 1900. évfolyamának 30. számában bárki megtekintheti, miniatűr eredetijét pedig a tiszafüredi városi múzeumban megnézheti. Manuscriptumán a teljes neve: *Várady és F. Füredi Pankotay Józsa György*. Egyéniségéhez azonban a bizalmas Józsa Gyuri név inkább illett. Így emlegette mindenki, így hívta az egész ország. Csak uradalmaiban becézték néha „kisúr“-nak, de ott is szívesebben címezték „sátán“-nak.²¹ Ez utóbbi mellékneve elárulja, hogy alattvalói messze földön rettegetek tőle.

Már az apja, Pankotay Józsa Gábor, tréfás ember hírében állott. Néhány anekdota az ő nevét is megőrizte.²² Fia, Józsa György, 1793-ban született és Sárospatakon járt iskolába. Ugyanott a jogot is elvégezte. Tanult fő volt, különösen a latin írókat szerette. Klasszikus műveltségét, élcekkal fűszerezve, gyakran ragyogtatta a lakomákon, és jogi tudását hol komolyan, hol tréfásan szívesen érvényesítette a kisebb-nagyobb vidéki parlamentekben. A bibliát és a Corpus Jurist könyv nélkül tudta s kifogyhatatlan elméssége különösen megyei dikciójában sziporkázott. Természetes, hogy több vármegye táblabírói címét viselte, s nem lett volna nehéz talentumával rendjének szürke köréből messze kiemelkednie az országos ügyek terén is, ha indulatait fékezni s végletes hajlamait fegyelmezni tudja. Alig tizenhétéves korában résztvett az 1809-i országos nemesi fölkelésben, mégpedig mint a hevesmegyei csapatok egyik kapitánya.²³ Később is szerette és megkívánta alárendeltjeitől, hogy „vitész kapitány úr“-nak titulálják.²⁴

A bőkezű sors olyan dús vagyomba helyezte s az urasághoz olyan képességet adott neki, amilyen ritka embernek jut osztályrészül. Hatalmas öserő és tétlen lágyság, dermesztő zordonság és tomboló jókedv, kegyetlen durvaság és ellágyuló szeretet, nagyúri pazarlás és fősvény zsugoriság, visszataszító léhaság és megható szívnemesség, földesúri önkény és emberbaráti melegség ellentéteiből szövődött a magyar nábob emberi jelleme. A regényírók, akik egyoldaluan s csak különö vonásaival ábrázolták, nem említik azokat a nemes tetteit, amelyek ösztönös magyar úri érzületére vallanak.

Emberbaráti érzelmeinek nem egyszer adá fényes jelét. Kastélyába egy hatalmas kenyérsütő műhelyt rendeztetett be s éhínség idején a fővárosból hozott pékekkel szüntelenül sütötte a kenyeret a nyomorult

²¹ Az Üstökös, 1864. 6. sz. Vasárnapi Újság, 1900. 30. sz.

²² Az Üstökös, 1878, 1026. sz. Tóth Béla: M. A. II. 320. l.

²³ Vasárnapi Újság, 1900. 30. sz. 491. l.

²⁴ Vasárnapi Újság, 1900. 491. l.

éhezők számára.²⁵ Azt is tudjuk, hogy évente 20—24 szegény gyermeket taníttatott és ruházott, s ezeket bohó kedvében egyenruhába öltöztette.

1836-ban a tiszafüredi előljáróshoz a felséges consiliumnak kemény parancsolatja érkezett, erős büntetéssel fenyegetve a szülőket, hogy gyermekeiket iskolába járassák s aprólékos dolgokért a tanítástól elfogni ne merészeljék. Nosza erre Józsa Gyuri taksás, béres, cseléd és sok egyéb népsége elhatározta, hogy nemzetes és vitézlő földesuruktól kérnek segítséget gyermekeik fölruházására. A földszintes úrilak nyílt folyosóján járkált a törpe alkatú Józsa Gyuri, körülvágatlan, szegetlen irhás bundájában, földig érő pipaszárral, mellyel sorba szokta bökdösni a vele találkozókat.

— Vitéz kapitány úr, kegyes jóakaró urunk, — szólt a küldöttség szónoka, — segítsen rajtunk kegyelmed, vagyis inkább gyermekeinken. Nyakunkon a tél s a felséges királyi parancsolat szerint iskolába kell őket járatni, de nincs meleg öltözőjük...

— Ej, Hóhárd teremtette! (ez volt a rendes szavajárása) — pattogott a hatalmas kövér emberke a folyosón — hát ez a baj? Ez a baj? Rátok is fér a tanulás. Fickók vagytok, nem tudjátok jobb kezetekeket a baltól megkülönböztetni. Jól van no. Hé Fadgyas, Hájas, Kánya, jertek elő!

A vitéz kapitány úr harsány parancsára előjöttek téli szállásuk rejtekeiből a fizetetlen ispánok s várták a rendeletet.

— Hé, halljátok, össze kell szedni a csávázott és cserzett birka- és lóbőröket, elő kell teremteni a szücsöket, azután a csizmadiamestereket, készítsenek 24 darab ködmönt, 24 pár csizmát és 24 sapkát a szegény gyermekeknek, de minél hamarább. Értették? Hóhárt teremtette, egy-kettő!

Alig telt bele egy hét, a 24 iskolás gyermek fel volt ruházva, valamennyi lóbőr csizmába, bokáig érő, szegetlen birkaködmönbe s báránybőr sapkába öltöztetve. A preceptor úr aztán karácsonykor kivezette a 24 ködmönös gyermeket a kastélyhoz s hálaüdvözlésként elkántáltatta velök a karácsonyi himnuszt. A vitéz kapitány úr pedig melegített tallérokat osztogatott a gyermekeknek, de hát ezek már ismerték Gyuri úr szokását, s a ködmön kegyetlen hosszú ujjával szedték el a forró ajándékot.²⁶

Ilyen volt Józsa Gyurinak a népnevelés ügyében tanusított gráciája. A szegény nép nyomasztó sorsán szíve mindig megindult. Ha tűzvész vagy árvíz pusztított valahol, rögtön fölkereste a szerencsétlenség színhelyét, vigasztaló szavakkal enyhítette a kétségbeesést s náddal, fával és más szükséges holmikkal bőségesen segélyezte a kárvallottakat. A családi iratok adatai szerint az 1831-i nagy kolerajárványkor uradalmi cselédjeinek és más nagyszámú szegényeknek orvosságára 800 pengő forintnál többet fizetett ki. Ezenkívül is a maga körzetében az ő kontójára minden szegény ember ingyen gyógykezelésben és orvosság-ellátásban részesült.²⁷

A regényírók és az anekdoták nagyon elferdítették a magyar nábob jellemképét, amikor csak rakoncátlanságait hegyezték ki s nem vet-

²⁵ Vasárnapi Újság, 1900. 491. 1.

²⁶ Vasárnapi Újság, 1900. 491. 1.

²⁷ Vasárnapi Újság, 1900. 491. 1.

ték észre gyöngéden érző nemes szívét. Az sem igaz, hogy a közügyekkel nem törődött. Józsa Gyuri bőkezűségére mindig lehetett számítani, kivált ha eltalálták az időt, a módot és az alkalmat megnyerésére. Egyik igen nevezetes alkotása volt a tiszafüredi híd megépítése. 1833-ban elhatározta, hogy a nehéz és rendetlen közlekedést a Tiszán át megjavítja. Ezért gróf Károlyi István poroszlói nagybirtokostól 25 évre kibérelte a tiszai révet a hozzátartozó koresmával és legelővel együtt, majd szerződéssel kötelezte magát, hogy a poroszlói töltést megcsináltatja s egy év alatt állandó hidat építtet a Tiszán. 1834-ben Józsa Gyuri közel 34 ezer pengő forint költséggel föl is húzatta a tiszafüredi tölgyfahidat s ezzel igen jelentősen megkönnyítette a Bécsből, Pestről és Hatvan felől a Hortobágy felé irányuló kereskedelmi forgalmat. Tudjuk, Józsa Gyuri hírneves fahídjának az lett a vége, hogy 1849. július 1-én a magyar kormány a muszka hadsereg elől felegettette, s ezután jó ötven esztendő telt el, amíg helyén elkészült a vasúti és kocsiközlekedésre is szolgáló mai nagy vasúti híd.²⁸

A hídépítésen és töltéscsináláson kívül a magyar nábob a 40-es években igen komolyan és nagy buzgalommal foglalkozott a vasútépítés eszméjével is. Az volt a terve és szándéka, hogy Pestet Jászberényen, Apátin és Tiszafüreden át Debrecennel összekösse. Ennek érdekében sokat utazott, sokat költött, sokat fáradozott. A kormány munkálatai Szolnok és Szeged felé irányultak, de azért élete végéig szívosan és dacosan küzdött a maga egyéni tervének keresztülviteléért.²⁹

Az már tragikuma Józsa Gyurinak, hogy a közjó előmozdítására irányuló vasútépítő fáradozása és tiszai fahídja teljesen kiesett az emlékezetből, ellenben félbemaradt kastélyán az egész ország kacagott s még ma is mulat az anekdotás história. Tiszafüred egyik nevezetessége volt ez az építmény. Közönségesen „Veres kastély“-nak hívták, de a rossz nyelvek inkább „Bagolyvár“ vagy „Jajvár“ néven emlegették. A dolog úgy történt, — legalább is a hagyomány úgy tudja, — hogy a magyar nábob, túl már az ötven éven, házasodni készült s gazdagságához illő palotába akarta feleségét hazavinni. 1844-ben tehát kastélyt kezdett emeltetni. Bécsi és más külföldi mesterek fogtak a nagyarányúnak tervezett munkához. Az épület egy homokdombon készült: 44 méter hosszú, 12 méter széles s 10 méter magas volt, 1 méter vastagságú falakkal egészen téglából. A föld alatti helyiségekben lett volna a konyha, a sütő- és mosóház, az éléskamra, a borpince, a központi fűtőkészülék és a vízvezeték a felsőbb helyiségek ellátására. Mindez akkorig éppen olyan nagy ritkaság számba ment, mint az, hogy valamennyi szoba részére külön szellőztető készülék volt a falakban tervezve. A kastély homlokzata az udvarra nézett a város felé, a hátsó rész pedig 10 emeleti és 10 földszintes ablakkal és erkéllyel a százados dió-, vadgesztenye-, platán- és kőrisfák lombjai felett a holt Tiszára

²⁸ Vasárnapi Újság, 1900. 491. 1.

²⁹ Vasárnapi Újság, 1900. 491. 1.

tekintett. Az egész a Császlód sziget zöld rétvének, a Tiszamelléki fűz-és nyárfaerdőknek s a távolban kéklő Mátrának a festői háttérében helyezkedett el.³⁰

Egyszer — mi történt, mi nem történt — Józsa Gyuri bosszúsan tért haza menyasszonyától s a mesterembereket szétkergette. A házasság abbamaradt, a kastélyépítés feleútján megállott. A tető alá került falak vakolatot soha nem láttak, azért is nevezték „veres kastély“-nak. Csupasza természetén később bibircsós ragyafoltokat harapott az idő s boltozatos ajtaján át végtelen üreg nyílt, hasonló egy kőfallal kerített homokpusztához.

E sajtászerű teremben — amint 1854-ben Bernát Gazsi a Hölgyfutárban leírta³¹ — kevély méltósággal hevert, sétálgatott, diskurált, ásított, verekedett, horkolt, falatozott, szökdelt, úszott, nyargalt és pihent Józsa Gyuri házi menageriája. Bolyhos bundájú birkák, kevély kappanak, bojtorjános sörényű csikók, villogó tulok, kőnyafülű mangalicák békés egyetértésben társalogtak a vadpalota földszintjén. Egyik szögletben bíbor ormányú póka szomorkodott s irigykedve bámulta a kedélyesen hápogó pézsmakacsát. A másikban egy pergelt köpenyű iromba kandur patkányvadászatra leselkedett. A gerendázon denevérek fityegtek, éjente pirosszemű vércsék, lomha baglyok és kuvikok hevenyésztek a zörgő, morgó bórparketten táncestélyeket, amelyekhez az átsivító szélvészkek kóta nélkül szilaj polkákat dúdoltak.

Nem hiába, hogy az ötletekben gazdag erejű nép Jajvárnak keresztelte Józsa Gyuri kastélyát. Az ötvenes-hatvanas években még sokáig futó betyároknak szolgált kitűnő búvóhelyül, míg egyik utóda, nemes Kiss György, le nem bontotta s tégláját el nem adta.

Ellenben ma is megvan az az úri lak, amelyben Józsa Gyuri élt,³² kettős ajtajú bejárásával, tíz szobájával s a bejárat előtt nyílt folyosójával, ahol az alacsony természetű magyar nábob sétálgatott, nyáron viseltes pongyolájában, asszonypapucsokban lábacskaín, télen körülvágatlan szegetlen bundájában, földig érő hosszúszerű pipájából terjengetve a füstöt. Gazdag ember létere állandóan kosbor bundát hordott, nem is kikészítve, csak kitűrve s kifordítatlanul, így ha sokszor megázott, azt a különös tulajdonságot vette föl, hogy neveltségesen zörgött.³³ Ha kilépett portáján, egyszerű fekete kalapot tett a fejére s fűző bakancsot húzott meztelen lábára. Fehérneműt sokszor hónapokig nem váltott, hanem koronként nekiment valami pataknak, ott kimosta s kiesavarta ruháját, majd ismét felöltötte s azon vizesen saját testén szárította meg.³⁴ Az ötvenezer holdas magyar nábob igénytelensége határtalan volt. Rendszerint olyan familiáris karszékben pőfékelt, amelyben koronként egy egérmádia tanyázott s belőle pozdorjaszuronyok ágas-

³⁰ Vasárnapi Újság, 1895. 17. sz. 270—271. 1.

³¹ Hölgyfutár, 1854. 354., 357. 1.

³² Mind a kettőnek a képe látható a Vasárnapi Újság 1895. évf. 17. számában.

³³ Az Üstökös, 1868. 3. sz.

³⁴ Garam: *Nem úgy van most, mint volt régen*, 1860. 73. 1.

kodtak. Egyszer valami nagyúri licitáción egy batárra tett szert. Eleinte hámbárnak használta, később disznóól lett belőle, szükség esetén azonban fogatnak is elővette. Ilyenkor a verébsereget kiostorozták belőle s eléje fogtak három darab olyan hektikás gebét, hogy hátgerincükkel bátran lehetett volna beretválkozni. Mikor aztán beleült Gyuri úr, azt hitte, hogy Sodomába jutott, úgy lesüllyedt alatta a kocsiülés. Ezen aztán vígan hahotázott.³⁵

Ebben a szerény környezetben látta vendégül Józsa Gyuri a heves-megyei urakat s különösen jó cimboráját, Keglevich Miklós grófot, aki minden tréfájában készségesen osztozkodott, s ide csődültek hébe-hóba a környék mulatni szerető nemesei. E ház sok bohó úri tempójának és szertelen kedvteléseinek volt a színhelye. Innen uralkodott a maga birodalmában s innen üzte messze földön híres gazdálkodását.

Gazdálkodásában is, mint mindenben, tündöklött az eredetisége. Ha szeszélyének úgy tetszett, februárban kaszáltatott, aratás idején vetetett, a borszüretet áprilisban kezdette, a lóhere alá kályhából fütetett, a zöld repce fölé olajszivattyút állított és tízezer holdnyi alföldi termőföldje után júliusban üresen tátongtak gabonavermei.³⁶ E gazdasági iskolának, amely itt-ott tanulékony követőkre talált, Józsa Gyuri nem növendéke, hanem alapítója volt. Vagyonát soha számba nem vette, maga sem tudta mennyi, tisztjeinek is csak úgy találomra szokta átadni. Egyetlen alkalommal lett volna módjában a valóságot megismernie, akkor is sértett önérzetében eltréfálta a dolgot.

Egyszer egy bécsi bank, ahonnan kölcsönt akart venni, egy ágenst küldött Tiszafüredre, hogy Józsa Gyuri minden fekvőségét, szántóját és legelőjét, gulyáit, méneseit és csordáit inventáriumba vegye. Rettentő indulatra gerjedt a nábob, hogy valaki az ő vagyonát számlálgatni merje, de hagyta, hogy az ágens csak törje magát. Amikor aztán negyedfél hónapi keserves és kalandos munka után a bécsi cseh hivatalnok mindent felméricskelt, valamennyi lábasjóságát inventálta s a birtok kiterjedését körülter megálapította, Józsa Gyuri kijelentette, hogy fölösleges volt a sok gyötrődés, mert a pénzre neki már ninesen szüksége.³⁷

Még egy kiváló tulajdonságát jegyezte föl a krónika: a takarékos-ságot, mégpedig annak azt a válfaját, amelyet fősvénységnek címez a szabatos köznyelv. E téren már nem is iskolát, hanem egyenesen univerzitást alapított.³⁸ Itt volt ő igazán elemében.

Kedvenc szokása volt úton-útfélen kocsijára szedni a munkátlan eső-cseléket s velök udvarát népesíteni. De magától is jött az éhes színész, a kikapott deák s mindenféle sorsverte gézengúz az ország valamennyi vidé-

³⁵ Az Üstökös, 1872. 1. sz.

³⁶ Hölgyfutár, 1854. 354. l. „Az ilyen ember — írja Bernát Gáspár — mint saját-szerű mammut genialitás megérdemli, hogy a halhatatlanság extra spiritusába tétessék.”

³⁷ Az Üstökös, 1862. 9—12. sz.

³⁸ Hölgyfutár, 1854. 354. l. Takarékoságáról egy pompás anekdotát beszél el Bernát Gáspár Az Üstökös 1865. 30. számában.

kérő Józsa Gyuri szolgálatába ajánlkozni. A derék nábob könyörületesszive senkit el nem kergetett, mindenkit befogadott. Rendszerint azt kérdezte:

— Hát mi akar lenni, barátom?

— Hát tekintetes uram, ispán.

— Mért nem lesz tisztartó, inspektor, director vagy régens? — bízatta Józsa Gyuri. — Ami a címet illeti, barátom, abban én határtalanul bőkezű vagyok.³⁹

Egyszer a pesti Dunaparton sétálgatva, észrevett a lézengő suhancok és a semmittevő léhűtők közt egy derék embert, aki diogenesi megadással és aszkéta önsanyargatással tökmagot falatozott.

— Jó napot, atyafi! — szólította meg Józsa Gyuri.

— Fogadj Isten.

— Úgy látszik, hogy takarékos kosztot tart.

— Spórolok, uram.

— Nohát éppen ilyen kosztosra van nekem szükségem, — derült föl Gyuri úr. — Álljon be hozzám hivatalba. Meglátja, nem bánja meg.

Szót szó követett s megkötötték a szerződést inspektorságra. Aztán telt-múlt az idő, s az inspektor úr már szeretett volna szemébe kacsintani annak a földi áldásnak, amit főtt ételnek neveznek. Egyszer nekibátorodott s megkérdezte gazdáját:

— Domine spectabilis, szép dolog a tökmagevés, módjával, hanem én, qua inspector dominialis, hivatalomnak aránylagos élelmezést óhajtanék.

No, éppen csak az kellett, hogy valaki túlzott igényekkel lépjen föl. Ilyenkor Józsa Gyurit elhagyta türelme, s még jó, ha a durva feleletnél megállott.

— Bölesen van mondva, amice inspector, — válaszolta a kis ember neki-vörösödve, mint valami rozzant vasfazék a kohóban, és szörnyet szortyintva pipájából. — Bagatel dolog az egész. Tudja mit? Nagy Hortobágy mellett az útszélien van nekem egy csárdám. Úgy hívják, hogy Medgyes. Sétáljon ki oda. Álljon az út szélére s az arra járó fuvarosok lovainak farkából huzogassa ki a lószórt s azzal fogdosson magának varjat.⁴⁰

Ilyen volt a Józsa Gyuri cseléd-konvenciója, s ezzel a módszerrel aztán nagyon előkelő udvartartást vitt: iurium director, francia szakács, tisztartó, holland kertész, angol nyelvmester, generális perceptor, udvari poéta, pincemester, komornyik, mérnök s még egy sereg mihaszna zsúfolódott szolgálatában. A többi gratis beamterét az egykorú distichon így sorolja fel:

Kukta, csikós, kondás, révész, faragó, libapásztor.

Pallér, bebillér, számadó, tengeri csösz.

Belső szolga, kocsis, hajdú, kandajka, kerülő,

Kertész, szíjártó, pesztra, lovász, szobalyány.⁴¹

Tehette, hogy egész falura való népség fanyalgott mellette, mert valamennyit ingyen szegődttette s a konvenciót a szabad lopásban határozta meg, de azzal a szigorú fenyegetéssel, hogy jaj a fejének, ha

³⁹ Az Űstökös, 1862. 7. sz.

⁴⁰ Az Űstökös, 1864. 8. sz.

⁴¹ Az Űstökös, 1865. 30. sz.

észreveszi, hogy valami valakinek a kezéhez ragadt. Így aztán környezete oltalmat kereső szilaj betyárokból, a katonafogdosás elől menekvő mindenre elszánt keserves legényekből s ezekhez hasonló más gyanus elemekből került össze, akiket a maga méltóságához illő előkelő címekkel illetett. Igen mulattatta aztán Józsa Gyurit, hogy iurium directora béreskedett, tisztartója juhok őrzött, holland kertésze pulykapásztorzkodott, udvari poétája abroncsokat kalapált, angol nyelvmestere teheneket legeltetett s generális perceptor a Belebula csárdában vicckorcsmároskodott.⁴² Így fokozta le francia szakácsát is kukorica-csősszé.

Ez úgy történt, hogy sanyarú vendéglátása miatt barátai elidegenedtek házatól, s ekkor elhatározta, hogy valami jóra való szakácsot szegődtet. Egyszer Bécsben véletlenül összetalálkozott a francia követ szakácsával.

— Tudja mit, — szólott neki Józsa Gyuri, — hagyja ott a francia követet, adok én magának esztendőn át 6.000 forintot s azonfelül szabadlopást.

A szakács ráállt az alkura s gazdájától Józsa Gyurihoz szökött. A francia követ Ferenc császárhoz fordult elégtételért s az uralkodó a kancellárját bizta meg a diplomáciai bonyodalom tapintatos elintézésével. Egyszer tehát a nagy úr befordult Józsa Gyurihoz s ebédre is ott maradt. Köménymagos leves, pörkölt hús s túróscusza került az asztalra.

— Hát ilyen ebédet főz az urambátyám híres szakácsa? — kérde a kancellár csodálkozva.

— Bíz ezt csak a régi gazdasszonyom főzte.

— Hát a szakács?

— Képzelve csak, urambátyám, a gazfickó a mellett, hogy 6.000 forintot fizetek neki, mindig olyan ebédet készít, hogy három óra mulva már megéhezem utána, holott én azt szeretem, hogy amit reggel megeszem, este is megfeküdjek a gyomrom. Ezért, hogy a fizetés kárba ne vesszen, míg az esztendeje letelik, ráparancsoltam, hogy a kukoricaföldemet őrizze.⁴³

Olyan is volt aztán Józsa Gyurinál minden, mint ez a körülötte tolongó szedett-vedett népség, amely naphosszatt éhesen és álmosan tétlenkedett. Tátongó, kietlen udvarán vályogomladékok, fejetlen kályha, szekérküllők; nyúzott termetű batár, összevissza vágott-harapott szalmakazal, léctelen kukoricagöré, feneketlen fürdőkád, ajtó- s ablakmentes cselédhajlék, repedt mosóteknő, boglya kemenceromok, oszlott kémény, konyhatüzhöz lopott gólyafaszek s fogatlan boronák békés egyetértésben ölelkeztek. Itt-ott egy-két beretvahátú hintós gebe nagy szomorúan legelészett, terméketlen nyomdokán pedig az udvari számár csüggetegen hulladékszalma után keresgélt.⁴⁴

Széchenyi mintha Józsa Gyurira gondolt volna, amikor a *Hitel*

⁴² Hölgyfutár, 1854. 454. l.

⁴³ Ez a híres szakács állítólag Soyer volt, kinek neve a krimi hadjáratból is ismeretes. Vö. Garam: *Nem úgy van most, mint volt régen*, 1860. 73. l. — Ezt az anekdotát Keglevich Miklósról, a szilvási grófról, beszéli el Mikszáth Kálmán: *A magyar konyha c. csevegésében*. Vö. Új Idők. 1926. I. 236. l.

⁴⁴ Hölgyfutár, 1854. 357. l.

bevezetésében azt írja, hogy „nevetséges vagy inkább szomorú dolognak kell-e mondani, ha valaki nagyszámú gulyája s több gabonavermei mellett is koplal vagy szinte éhen hal. Nevetséges vagy szomorú-e, ha egy nagybirtokos, kinek kiterjedt termékeny szántóföldjei, rétei, szőlei stb. vannak, ki nem adózik, s az országnak szinte semmi terhét nem viszi, s kinek sok ingyen dolgozik — ha egy birtokos, annyira elszegényül, hogy végre adósságai miatt semminél kevesebbje marad. Részemről nem tudom, — folytatja Széchenyi, — hogy nevessek-e, bosszankodjam-e, de hogy sokakra nézve a dolog hazánkban nem igen áll különben, bizonytal tudom... Hogy pedig nem találkozik könnyen ország, melyben számosabb nevezetes birtokosok javaikra nézve napról-napra nevetségesebben vagy szomorubbán aljasodnának el, mint magyar hazánkban, azon se lehet egy cseppet is kételkedni, ha csak szemünk hasznát venni akarjuk.“

Széchenyi megrendítően komoly szavainak igazságát az anekdotás történet humorával igazolja az ötvenezer holdas Józsa Gyuri egész gazdálkodási rendszere. Többször előfordult, hogy takarmány hiánya miatt gulyáját el kellett kótyavetyélnie.

Egyszer kétszáz darab szarvasmarhát hajtattott fel a pesti vásárra, de bizony, soványságuk miatt a mészárosok csak fitymálva nézegették. Erre Józsa Gyuri haragra gerjedt s tovább úzte ökreit Bécsbe, s mikor ott is rettentő potom árát kínálgattak neki, előbb Linzbe, majd Drezdáig vitte marháit. Amire a szászok földjére értek a jámbor állatok, karsú természetükön kidülledt az oldalbordájuk. A mészárosok csak mosolyogtak s arra bíztatták Józsa Gyurit, hogy előbb hízlalja meg ökreit, majd azután tárgyalhatnak a megvételről. No, még csak az kellene, hogy hazavigye, újabb vámot fizessen s hozzá még Keglevichék is nagyokat nevensenek rajta. Gondolt egyet, összehívta a hajcsárokot s azt mondta nekik:

— Halljátok, majd mikor besötétedik, szökjete el szépen a marhák mellől, hadd menjenek szerteszejjel. Ezeknél a németeknél olyan nagy rend van, hogy szépen összefogdossák az árvajoszágot, majd három hónapig kurrentálják gazdájukat. Azalatt a marhák a státus költségén jól meghíznak, akkor majd én előállok s jó áron eladom.

Szóról-szóra minden úgy történt, ahogy elképzelte. Három hónap múlva Józsa Gyuri megjelent, igazolta magát s búsás pénzen adta el a kövér göbolyókat a drezdai mészárosoknak. Igaz, hogy a tartás és a hivatalos költség a gulya árának nagyobb részét felemésztette, hanem azért mégis Józsa Gyurira valló jó tréfa volt ez abban a világban.⁴⁵

Egyszer meg az történt meg, hogy gróf Keglevich Miklós, mivel szilvási uradalmában kevés széna termelt, 50 bivalyát behajtatta Tiszafüredre Józsa Gyuri jószágára telelőbe. A nábobnak azonban terjedelmes birtokához képest kevés épülete volt, úgyhogy saját jármos ökrei is kint teleltek. Még kevésbé volt helyük a vendég állatoknak, így aztán a vékonyszőrű bivalyok Isten szabad ege alatt olyan kellemetlenül érezték magukat, hogy tavaszra valamennyinek a bőre a gerendára került. Mikor aztán a gróf érdeklődött bivalyai után, Józsa Gyuri részvétes hangon csak ennyit mondott:

— Hát bizony, Miki pajtás, nem szerették a klimát s mind megdöglöttek.

⁴⁵ Az Űstökös, 1859. 13. sz.

A gróf nem szólt semmit s a múltó évekkel lassanként teljesen feledésbe ment a dolgot. Egyszer azonban Józsa Gyuri szorult meg s 200 darab sertésére makkot bérelt a szilvási uradalomban. Amikor már jól meghíztak az állatok, a gróf a közeledő restauráció érdekében kihirdette a közeli falvakban:

— Ki akar ingyen sertést ölni?

Persze, pár nap alatt a 200 hízott disznónak nyoma sem volt. Józsa Gyuri éppen ebédelt, amikor számadója a szilvási uradalomból szemleútjáról azzal a hírrel tért vissza, hogy a gróf elajándékozta a drága nyáját korteseinek. Józsa Gyuri nagyot nézett, még az álla is leesett, de haragját lelkiismerete lefogta s kesernyés hangon csak ennyit mondott:

— Hóhér teremtetted, a bivaly, a bivaly!⁴⁰

Időnként aztán, mikor a szeszélyes kedélyhangulat felhői ráborultak a tiszafüredi kúriára, udvargyűlés történt Jajvárban. A vitélő és nemzetes földesúr arisztokratikus méltósággal nyujtózkodott el az ősi karszékben, földig érő elmaradhatatlan pipájával, azután felvonultak előtte az udvari emberek s megkezdődött a kihallgatás.

— A dologra urak, drága az idő, — szólt a hatalmas „kisúr“, — ma este még útnak akarok eredni.

— Tehát, ha úgy tetszik, felolvasom a számadási jegyzőkönyvet, — mondta Káákula Henrik, humillime felállva.

— Halljuk!

— A medgyesi tanyánál történt gyeptörésnél tizenegy darab fiatal tinó kidőlt, egyszóval elpusztult...

— Hogy merte az úr gyönyörű lábasjóságaimat megöldösni? — hördült fel Józsa Gyuri. — Na ezért meglakol!

— Alázatosan bátor vagyok megjegyzeni, hogy a kérdéses igavonók nem annyira általam, mint inkább a túrhetetlen éhség miatt vettek búcsút az árnyékvilágtól. Aki nem eszik, meg vagyon írva, hogy az meghal...

— Borák! Hallja kend, Borák! — ordított most Gyuri úr, — alé, be a városba! Rögtön ide kell rendelni az esküdt embereket, hogy ezen imperitines számtartó javait, fizetését lezáróltassam. Különben hadd vigye az ördög Kalkulát! Feleségét fogom sequestráltatni.

Ez a Borák Ubul, aki hajdan curiális prokátor volt, Józsa Gyurinál tolmács, nevelő, nyelvmester, rézpénz szortirozó és futár szerepet töltött be. A nábob udvarának legrégebb, sőt szökhetetlen járulékához tartozott. Urának méltó társa. A sületlen árpakenyeret ünnepi díjul tekintette, a csizmát luxusnak tartotta, öltönyét merő takarékoságból nem foldozta, mert a varró eszköz többbe került volna a varrandó portéka becsáránál; ott hált, ahol az est ráköszöntött, oda feküdt, ahová a körülmény parancsolta. Jól ismerte ura szokását, akinek napi boldogságához tartozott a zsémbelgetés annak a kellemetlen feszegetésével, hogy hová lett a káákáról a csomó, s elve volt: rettenteni, magát alattvalói előtt mennél félelmesebb színben mutogatni.

— Ne tátsa kend hiába a száját, István gazda, hanem adja elé a granárium és a vermek mivoltát, — rivallt most Józsa Gyuri egy őszbecsavarodott emberre.

— Rövid leszek, vitéz kapitány uram. Hát bizony az egyik sor veremben a kétszeres úgy megdohosodott, hogy ide érzik a szaga, a másikból pedig a zab és az árpa ellopátódott.

⁴⁰ Az Üstökös, 1868. 3. sz.

— Tüstént takarodjék kend az udvaromból, vén orgazda! — ordított a nemzeti kapitány úr. — Dejszen azért a számíthatlan huszonöt nem marad el, ha utamból visszakerülök!

— Hát mért nem tart az úr olyan granáriumot, amelynek oldala van, és miért arattat szüretkor? — dűnyögte távoztában az obsitos huszár.

Józsa Gyuri az udvargyűlést — ez gyakran megisméltődött ugyanazokkal az elcsapott emberekkel — rendszerint ezzel rekesztette be:

— Nem akarok több komoly témát hallani. Praetor minima non curat... Ezennel feloszlatom a nagyérdemű sessiót. Fogasson, amice Szélfalvi, mégpedig a legsoványabb gebébe, majd az úton meghíznak.⁴⁷

György úr erre felgömbörült híres batárjába s elindult a vendéglátó generozitáshoz. Bölcs takarékosága abban is megnyilvánult, hogy nagyra becsülte a magyar nemzet világhírű vendégszeretetét, ezért sokat utazott, főképen atyafiságát tisztelte meg ragaszkodó látogatásával, de nagy genealógus lévén, az idegent is egy-kettőre vérrokonává bővölte. A nemes klérus körében szintén jól és szívesen érezte magát s ilyenkor vallásos ember színében tündöklött. Vendéglőre örömet nem hagyatkozott, inkább koplalt, s azt mondják, hogy e téren mint cinikus virtuoz nevezetes vala.⁴⁸ Maga is szerette a vendéget, csak hogy a vonzalom kölcsönössé melegedni nem tudott. Ha vendéget foghatott, rop-pant szívessége a maga módján határt nem ismert.

— Hé legények! — szólt szaporán. — Egyikötök varjut, a másik bíbicet rekviráljon! Te pedig kukta szógám, vágd le a vén rókát, jó lesz bográcsos nyúlnak!⁴⁹

Egy alkalommal tizennégy személyt tisztelt asztalánál s részükre három keszeget, két varjut és másfél csókát szolgáltatott fel.⁵⁰ A megbízható hagyomány szerint az ilyen vendéglátást nem is annyira tréfából, mint inkább fősvényeségből cselekedte.

Takarékossága egyszer azt az ötletet eszelte ki, hogy sert főzet, csak hogy sajnálta az árpát, ezért sok utánjárással olyan serfőzöt keresett, aki vállalkozott arra, hogy neki árpaszalmából csinál sert. Amikor aztán Józsa Gyuri megkóstolta a sárgás-barna gyanus levet, undorodva kiáltott fel:

— Tyűh, Hohárd teremtette, hisz ez olyan, mint a meleg víz!

— Most igen, mert még melog, — vigasztalta a serfőző, — de majd másforma lesz, ha kihül.

— Hát akkor milyen lesz?

— Akkor olyan, mint a hideg víz.⁵¹

Nem mindenki mert vele így tréfálkozni, mert ha az indulatok elragadták, magáról megfélelkezve kegyetlen túlzásokra vetemedett. Az

⁴⁷ Hölgyfutár, 1854. 537. l.

⁴⁸ Hölgyfutár, 1854. 454. l.

⁴⁹ Az Üstökös, 1865. 30. sz., 1872. 2. sz.

⁵⁰ Hölgyfutár, 1854. 355. l.

⁵¹ Az Üstökös, 1860. 11. sz.

a tiszafürdi szücsmester, akinél egyszer bundát rendelt, sokkal óvatosabban viselkedett.

— Bunda kell! — állított be hozzá Józsa Gyuri. — De holnap estére készen legyen, mert különben megjáród. Ősmersz, ki vagyok!

A szegény szücs mentegetődzött, hogy a terminus átkozottul rövid.

— Meg kell lenni! A matériát mindjárt küldöm.

Egy félóra mulva egy bojtár hat istentelen nagy kost hajtott be a szücs udvarára.

— Májsztruram, itt van a matéria! Bunda legyen belőle holnap estére!

A szegény szücs annyira megijedt, hogy még aznap megszökött Tiszafüredről s csak három esztendő mulva bátorkodott vissza. amikor gondolta, hogy Józsa Gyuri haragja már lecsillapodott.⁵²

Egyedül csak a Keglevich Miklós gróf tréfáit viselte szótlanul. Ez egyszer Pest utcáin a következő hirdetményt raggatta ki:

— A Fehér Hajó 10 sz. alatt egy híres külföldi atléta birokra hívja föl Pestnek minden erős férfiát. Ki földhöz vágja, jutalma 100 forint.

A 40-es évek híres fogadójában, a Fehérhajó 10. számú szobájában pedig éppen Józsa Gyuri tanyázott. Nosza, vedd el magad Gyuri, úgy eltisztult Pestről, mintha ott sem lett volna.⁵³

Lehetne még kiadósan folytatni Józsa Gyuri viselt dolgait, de e nehány szemelvény is eléggé élesen rávilágíthat egészen magában álló eredeti egyéniségére s valamit érzékeltethet arról az időről is, amelynek Józsa Gyuri tipikus hajtása volt.

Fukarságát, hóbortos gazdálkodását, rendkívüli környezetét, erőszakosságát, jókedvű cimboraságát, tréfáit és kacagtató bolondságait számos változatban őrzi egyetlen hagyatéka, a nevét övező anekdota-kör. Roppant vagyonából neki is jutott emlékjelül a tiszafüredi temetőben egy cseresznyefatörzs fejfa, ezzel a befaragott felirattal:

I t t n y u g s z i k

J ó z s a G y ö r g y ú r

1846.

Jászapátiban érte a hirtelen halál, amikor vasútügyben fáradozott. A 900-as évek elején Wattay Gusztáv pomázi földbirtokos díszes emlékkövet állíttatott nagybátyjának ezzel a felirattal:

*Itt nyugszik néhai tekintetes, nemes és
vitézlett Pankotai Józsa György (Józsa Gyuri).
Élt 54 évet, meghalt 1846-ban. Béke poraira.*

⁵² Az Ústökös, 1868. 3. sz.

⁵³ Az Ústökös. 1861. 18. sz.

⁵⁴ Vasárnapi Újság, 1900. 491. l.

IV.

Bár az irodalom, a tudomány és a művészet halvány sejtelmében sem szerepelt Józsa Gyuri más irányú zajos életének, az irodalomtörténetben is emléket kellett állítanunk nevének, hogy egységes képbe tömörítve szemlélhessük azokat a szétszórt töredékes életadatokat és anekdotás írásokat, amelyekből Jókai az *Egy magyar nábob* főhősét, Kárpáthi Jánost, megfaragta. Éppen ezekből látható, hogy egyáltalában nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a tiszafüredi földesúr szertelen alakja nélkül meg sem született volna irodalmunknak ez a sokat olvasott és ma is nagyrabecsült regénye. Hozzátartozik a dolog érdekességéhez, hogy Jókai maga nem ismerte Józsa Gyurit s csak hallomásból szerzett tudomást róla, mert a *Nábob* írása idején az irodalom még nem kapta fel ezt a nevet. Megformázásában, úgy látszik, teljesen a felesége elbeszélésére s az itt-ott hallott apróságokra támaszkodott. Ez lehet a magyarázata annak, hogy Kárpáthi Jánosban Józsa Gyuri egyénisége a valóságnál jóval halványabban és erőtlenebbül verődik vissza. A Bernát Gazsitól később lejegyzett Józsa Gyuri-anekdoták közül is mindössze egyet, az egér-tréfát,⁵⁵ használta fel a Törökszakad-csárdai jelenetben. Jellemző azonban Jókai találékonyságára, hogy néhány sovány adat és hiányos vonás is elég volt neki eszmeindítónak nemzedék-regénysorozatának felépítésére, s abból, amit Józsa Gyuriról hallott, nemcsak Kárpáthi János telt ki, hanem Horhi Miska s még egy pár hasonszórú tréfás betyár életteljes alakja is megszületett.

Később, Az Üstökös szerkesztése idejében, alkalma nyílt Jókainak, hogy jóval közelebbről és sokkal hívebben ismerkedjék meg Józsa Gyurival. Bernát Gazsi — említettük már, hogy Jókait nagyon szerette és szívesen dolgozott neki — a hatvanas években és a hetvenes évek elején szorgalmasan hordozgatta Az Üstökös szerkesztőségébe a pompásabbnál pompásabb Józsa Gyuri-anekdotákat. Több mint egy évtizedig alig volt évfolyam, amelyben a tiszafüredi nábob furcsaságai országshozta meg nem kacagtatták volna az élclap olvasóközönségét.⁵⁶ Ezek az apróságok aztán olyan elevenen éltek Jókaiában, hogy amikor 1872-ben az *Eppur si muove — És mégis mozog a föld* című regényét írta, a század első felének háttéri színezete közben újból eszébe ötlött Józsa Gyuri, s most már jóval gazdagabb forrásanyag alapján megrajzolta róla Csollán Berti híres figuráját. Mert az egészen bizonyos és könnyen igazolható, hogy Csollán Berti és Kárpáthi János ugyanegy töről fakadt s mindkettőben tulajdonképpen a Józsa Gyuri valóságos alakja lüktet elevenen.

Hetedhét országon híres név ez bohó kalandjaival, emberek megtréfálásával, — mondja Jókai Csollán Bertiről.⁵⁷ — Semmi egyéb dolga, mint mindenütt, ahol csak megfordul, valami hallatlan nagy

⁵⁵ Az Üstökös, 1872. 2. sz.

⁵⁶ Vö. a 15. jegyzet adataival.

⁵⁷ Vö. „A furcsa patronus“ c. fejezettel, Nemzeti kiadás 43. k. 54. kkl.

csínyet elkövetni, amiről aztán megemlegessék. Tüzes taplót dug útitársainak csizmájába s a robogó kocsit felgyújtatja alattuk, hogy a pasasérok eszeveszetten ugráljanak ki belőle. Vagyonra is van a csínytevések árát megfizetni, mérhetetlen sok. Csollán Berti birodalmának, Gödényházának, negyven-ötvenezer holdjában — terjedelmét biztosan nem ismerni, mert felmérve soha nem volt, hiszen egy része víz alatt fekszik, ahová indzsellér nem megy — ki nem ismerne Józsa Gyuri tiszafüredi pusztájára? Van rajta éktelen mennyiségű lábas barom, amiket soha sem vesz senki számba, — így részletezi Jókai; — ha a ménesből, gulyából, nyájából ellopnak a szomszédok egy csomót, a csikós, a gulyás, a juhász, a kondás be sem jelenti azt, hanem visszalopja, úgy ahogy azt Bernát Gazsi Az Üstökösnek éppen az 1872. évfolyamában (2. sz.) Józsa Gyuriról megírta. Mennyi földet szántanak föl, s mit vetnek, mit nem vetnek bele, mit aratnak róla, Isten tudja megmondani: — folytatja Jókai a Berti gazdálkodási rendszerének jellemzését, — az ispán ugyan nem, kinek szabad ellátás az egész fizetése, tudniillik pénz semmi, hanem amit lop, az az övé.

Itt eszünkbe jut Bernát Gazsinak az az anekdotája, amelyben elbeszéli, hogy Józsa Gyuri miképen fogadott tisztartót. A fizetésről tudakozódó emberhez ridegen szól:

— Hja, barátom, nálam nem szokott fizetés lenni, csak szabad lopás, de úgy, hogy meg ne tudjam, mert akkor agyonlőlek, és — csendesen hozzátette, — holta után minden cselédemnek tisztességes eltakaríttatás.⁵⁸

Csollán Bertiről beszél el továbbá Jókai, hogy életének egyik nevezetes stádiumában egy rangjához és birtokához illő emeletes kastély építésére határozta el magát, — s itt következik a Józsa Gyuri fureságainak sorozatából már ismert „veres kastély“ bemutatása, úgy ahogy azt a Jókai értesülése és képzelete kicirkalmazta. A debreceni legátusok esete Csollán Bertivel s a nagypénteki ájtatosság, — a regénynek ez a legpompásabb részlete, mely a Gyulai Pál szigorú bírálatában is bocsánatot és elismerést nyert,⁵⁹ — szintén a Bernát Gazsi-féle Józsa Gyuri-anekdotakör egy teljesen hasonló darabján nyugszik.⁶⁰ Az, hogy Csollán Bertinél minden rossz, hogy juhái hullanak és szörnyű szíveséggel három napig szüntelenül birkatokánnyal tömi vendégeit s olyan savanyú nyúlós bort pazarol rájuk, hogy ollóval kellett a szájtól a poharat elválni, közismert és élethű Józsa Gyuri-vonás, s Csollán Bertinek azt a tréfáját is róla tudjuk, hogy a házába kapott diákoknak pénzt adott s azután kártyán visszanyerte tőlük, így a szegény diáknak megvolt az öröme is, megvolt a nagy munificencia is, és mindez a vendéglátó gazdának mégsem került semmibe.⁶¹

⁵⁸ Az Üstökös, 1862. 7. sz.

⁵⁹ *Bírálatok*, 1911, 114. 1.

⁶⁰ Az Üstökös, 1868. 5. sz.

⁶¹ *Hölgyfutár*, 1854. 355. 1. Garam: *Nem úgy van most, mint volt régen*, 1860.

Csollán Bertinek méltó párja a regényben Bálvány, Berti tökéletes ellentéte és kiegészítő része. Örökké vidám, derült kedély, valami megcsodálni való keveréke a jó és a rossz nemzeti tulajdonságainknak. Egyesült benne a ragyogó magyar mágnás és a kóbor betyár, a mecénás és a kéjenc, a kalandor és az örökös főúr, a hős és a bohóc. A továbbiakban azután Jókai a szokott pazar színeivel ragyogóan mutatja be⁶² a regénynek ezt az érdekes szereplőjét, aki ahhoz az iskolához tartozott, amelyet Csollán Berti alapított: bármi bolond ötlete támadt, elmondatlan vagy végrehajthatlan nem hagyta, ha mindjárt a legjobb barátja, szeretője, felesége, ipa, napa, király ő felsége vagy a saját bevert feje szenvedett légyen is miatta. Annak meg kellett történnie. Többek között elbeszéli róla, hogy egyszer a borsodi és hevesi kortesek legválogatottabb példányaival felvonult a harmadik vármegyébe demonstrálni a főispán ellen s éjtszaka, amikor minden tisztességes ember álomnak ereszté fejét, Decséry főispán lakása előtt olyan éktelen macskazenét adott, amilyent abban a városban sohasem hallottak. Lett aztán perduellis botrány belőle. Bécs királyi biztost rendelt megvizsgálására s „delegatum iudicium“-ot jelölt ki megtorlására.⁶³

Nem Jókai találmánya ez, megtörtént eset, gróf Keglevich Miklós volt ez a botrányhős. Nevét nem írta be a történelembe nagyszerű tetteivel, mégis mindenki ismerte a múlt század első felében (1799—1847.) Élénk részt vett a vármegyei politikai mozgalmakban s különösen mint a hevesmegyei ellenzék vezére vonta magára a figyelmet. Emlékiratokban, újságokban, egykoruak nyilatkozataiban gyakran feltűnik az alakja, mégpedig mindig úgy, mint a századeleji zajos ellenállások főkolomposa. Azok a vonások, amelyekkel Jókai Bálványt jellemzi, tökéletesen reáillenek, vagyis a szertelen Bálvány nem más, mint a szilvási híres gróf, Keglevich Miklós. Tudjuk még azt is róla, hogy igen jó baráti viszonyban állt Józsa Gyurival, rendkívül kedvelték egymást, sok tivornyás időt töltöttek együtt, s a róluk szóló anekdotás tréfákban is mindig közösen szerepelnek. Folyton keresték az alkalmat, hogy melyik tud csípősebb borsot törni a másiknak az orra alá. Bernát Gazsi, közösen kedvelt kenyerespajtásuk, aki sokat forgott társaságukban, igen jóízűen örökítette meg jókedvüket és együttesen kieszelt vagy egymást bosszantó vaskos tréfaikat. Teljesen kettőjükre áll, amit Jókai Bálványról és Csollán Bertiről ír, hogy elválhatatlanok voltak, hogy állandóan azon törték fejüket, miképen tréfálják meg egymást mennél kegyetlenebbül, s nem volt az a sordidus tréfa vagy elegáns patvarkodás, amit meg ne engedtek volna egymás ellen.

Néhányat el is beszél Jókai. Csollán Berti egyszer úgy megharagudott a világra s minden jó pajtására, hogy bezárkózott kastélyába, senkinek ki nem nyitotta ajtaját, még ablakát is berakatta téglával. Bálvány ekkor valami tíz cimborájával elment Bertók urat meglátogatni. Éppen délutáni álmát aludta a nagyúr. Sokáig okoskodtak, hogy is csalják ki

⁶² A „Bálvány“ c. fejezetben, Nemzeti kiadás, 43. k. 132. kkl.

⁶³ Nemzeti kiadás, 44. k. 294—295. l.

odujából. Észrevettek a kastély fölötti dombon egy malomkövet. Ezt szépen neki irányozták a kastélynak, az pedig gurult-gurult egyre növekvő sebességgel s egyszerre csak olyat ütött a ház oldalán, hogy Berti azt hitte, a föld esett ki a sarkából s hajdonfőtt szaladt ki az udvarra. A társaság erre szép nyájasan eléje ment levett kalappal s csak ennyit mondott:

— Alázatos szolgálója! Csak egy kicsit be akartunk kopogtatni, hogy itthon van-e a gazda?⁶⁴

A tréfa nemsokára visszajárt. Amikor a bolhaszínházban együtt gyönyörködtek a mutatványokban, Berti a jobb hüvelykujjának megfordított körmével halálra roppantotta a legtudósabban viselkedő szörnnyeteget s a súlyos következményeket Bálvándyra hárította azzal, hogy ő tébolyodott, az pedig az orvosa, tehát ő felelős, hogy ide elhozta. Bálvándy kénytelen volt a kártérítést megfizetni,⁶⁵ de rövid ideig tartott Berti diadala, mert nemsokára falragaszok jelentek meg Pest utcáin, amelyeken Csollán Berti tudtul adta, hogy 100 forint jutalmat fizet annak, aki őt birkozásban földhöz vágja. Természetesen Bálvándy ragasztatta ki a hirdetést, mégpedig olyan eredménnyel, hogy Bertinek nagy áldozatok árán titokban kellett Pestről menekülnie a sok izmos vállalkozó elől.⁶⁶ Ezt úgy torolta meg Csollán Berti, hogy a legközelebbi alkalommal meghívta délre Bálvándy kolompériáját, valami másfél száz jól evő és még jobban ivó embert s nyolevan lovat. Ezek csak várták-várták az ebédet, de sehogy sem akart az jönni. Végre türelmetlenkedni kezdtek. Ekkor Berti kijelentette, hogy tévedés van a dologban, mert ő délre, nem pedig ebédre hívta meg őket.⁶⁷ Bálvándy most azt találta ki, hogy a főispánnak rendezett éjjeli macskazenén egyes hangok tiszta érthetőséggel közben-közben ezt kiabálták: „Fújjad Csollán! Mondd Csollán! Hova lett a főispán?” Bertinek alaposan meg kellett feszítenie minden erejét, hogy a haragos vizsgálat előtt alibijét igazolni tudja.⁶⁸

Igy kedélyeskedett egymással a két jó barát. Szokatlan, de talán nem teljesen divatjamult szórakozás. Herczeg Ferenc az emlékirataiban élvezetesen meséli el a 90-es években a Kispipában székeltő Zimayasztal tréfáit s ezzel az igaz megállapítással végzi elbeszélését: „A mai ember el sem tudja gondolni, művelt és előkelő urak mennyi időt és szellemi erőt fordítottak arra, hogy lóvá tegyék egymást.”⁶⁹ Főül nem múlt mesterek voltak ebben Keglevich Miklós és Józsa Gyuri. Amiket Jókai Csollán Berti és Bálvándy neve alatt elmond, azokat ők csakugyan el is követték. Nem Jókai eszelte ki, még nem is kellett kiszíneznie, készen találta Bernát Gazsi jóízű előadásában. Ilyen közvetítéssel az életből kerültek a regény lapjaira.

⁶⁴ Nemzeti kiadás, 43. k. 227. l. Vö. ezzel Az Üstökös, 1864. 21. sz.

⁶⁵ Nemzeti kiadás, 43. k. 293—295 l. Vö. Tóth Béla: MA. II. 281. l.

⁶⁶ Nemzeti kiadás, 43. k. 297—303. l. Vö. Az Üstökös, 1861. 18. sz.

⁶⁷ Nemzeti kiadás, 44. k. 292—293. l. Vö. Hölgyfutár, 1854. 355. l.

⁶⁸ Nemzeti kiadás, 44. k. 294—295. l.

⁶⁹ *A gótilus ház*, 1939. 24—28. l.

Talán nem is lényeges, ha tudjuk, hogy Kárpáthi János és Csollán Bertti ugyanegy személy s mind a kettő azonos a tiszafüredi magyar nábobbal, a múlt század első felében vitézkedett Pankotai Józsa Györggyel, a letűnő földesúri rend utolsó nagy képviselőjével. Az sem változtathat eddigi értékítéletünkön, ha kimutatjuk, hogy Bálvándy tulajdonképen Keglevich Miklós gróf nevét fődí, s Jókainak e két regényc alaposan kizsákmányolta azt a páratlanul eredeti és ötletes magyar anekdotakört, amelynek tehetséges íródeákja Bernát Gazsi volt. Föltétlenül figyelmeztet azonban két dologra. Nem kell túlságosan hitelt adni annak a közkeletű felfogásnak, hogy Jókai határtalan fantáziájából pattant ki mindaz, amit leírt. Egyre több bizonyítéka kezd összegyűlni annak, hogy képzelete mindig a valóság vagy az irodalmi forrás adataira támaszkodott, s nem a kitalálásban, hanem a továbbszövéseben, a különféle elemek összeszerkesztésében ragyogott igazán a művészete. Azt is számításba kell vennie a további kutatásnak, — erre még rengeteg feladat vár, — hogy Jókai nem pusztán irodalmi forrásokat értékesített regényei megírásában, hanem az élet különleges eseményeit, rendkívüli eseteit, furcsa alakjait is szerette feldolgozni. Kitéűnő újságírói érzéke kedvelte azokat az izgalmas és érdekesítő regényeket tovább bonyolítani és kiszínezni, melyeket az élet változatossága és a képzeletet is megcsúfoló bonyolultsága vetett eléje. Több regényc utal ilyen vonatkozásokra. Ezeket sokszor az irodalmi forrásoknál is nehezebb és fáradságosabb feltárni, de mégis szükséges utánuk járni, mert hozzátartoznak Jókai írói és művészi arcképének a teljességéhez.

A magyar nábobot a magyar élet termelte ki, sajátos politikai, gazdasági és művelődési viszonyainknak a vetülete. Akármennyire külön, sőt sok esetben ellenszenves és visszataszító jelenség, mégis eredeti, magyar, egészen a mienk. Mindenütt és minden kornak vannak ilyen furcsa kinövésai, árnyképei, típikus maradványai, és ezek épűgy hozzátartoznak az idők jellemképéhez, mint a nagy történeti személyek és vezéregyéniségek. Józsa Gyuri ilyen volt. A letűnt magyar élet egy darabja. Az irodalmat megtermékenyítette, nemzedékeket vidámított fel, egy egész sor író képzeletét és tollát ihlette. Ma is a legeredetibb magyar anekdotahős. Meg kellett ismernünk és fel kellett dolgoznunk, bármennyire szokatlanul érezte is magát egy irodalomtörténeti tanulmány keretében.

DR. GYÖRGY LAJOS.

A Maros és az Olt eredete.

E két ikerfolyó eredetére vonatkozó földrajzi ismereteink annyira berögződtek ismereteink közé, iskolai tanulmányaink folyamán, hogy jóformán soha eszünkbe nem jutott, vajjon hol is lehetnek ezeknek a forrásai. Kézikönyveinkben általában a Nagyhagymás-hegység szerepel, de a székely népi monda alapján a Tarkó neve is eléggé ismeretes. Ha régi földrajzi leírásokban keresünk nyomokat a források közelebbi pontosabb helyének a megjelölésére, bizony eléggé összekuszált meghatározásokra találunk, ezekből azonban nem lehet kihámozni a valóságot. A tényt csak az állapíthatja meg, aki a helyi viszonyok előzetes ismerete alapján a kiválogatás és összeillesztés munkáját el tudja végezni.

A hely megjelölésében a Nagyhagymás-hegység szerepe érthető, mert általánosabb értelemben nemcsak az 1793 m magassági ponttal jelzett csúcsot értjük rajta, hanem a Gyilkostótól a Gyimes völgyéig tartó fehér mészsíklás hegyvonulatot is, abban a szélességben, amely mindkét folyó forrásvidékét magában foglalja (a Maros és Olt forrásvidékein kívül még a Tatros és Békás vizei is nagyjából innen erednek). A Tarkó épügy, mint maga a Nagyhagymás csúcsa, valamint a Feketehagymás, Naskalát, Egyeskö, Ecsémteteje, Boty stb. mind részletei a Nagyhagymás néven ismert hegyvonulatnak.

A régi irodalmi adatok közt a legtöbbet szerepelő Tarkó (igazában a nép Terkő néven ismeri) a népi monda alapján került felszínre, mint jellemző s legismertebb közelebbi helymegjelölő. A Tarkó tündér szerencsétlen szerelmével kapcsolatos s allegorikus népmondát részletesen leírta Orbán Balázs. Költői feldolgozása Dózsa Dánieltől származik, amelyet barátja, Kőváry László, adott ki.¹² Ebből idevonatkoznak a következő részek.

I. rész.

Csík és Gyergyó között északkeletre
Egy vadon hegylánc vonul keresztül;
Felette tar kőszirtormok állnak,
Innen néz le a Tarkó keletrül.

— — — — —
Ott élt Tarkó, a tündér királyné,
És szívében őrzte lángszerelmet:
A Fekete-tenger, hű jegyese,
Minden éjjel szép várában termett.

(Az egybekelt szerelmesek hamar elváltak, mert
a Fekete-tengernek keletre kellett távoznia.)

— — — — —

II. rész.

Alig ért el a Fekete-tenger
Istenektől megjelelt helyére,
A szép Tarkót két iker gyermekkel
Áldá meg a szerelem nemtője.

(A felserdült gyermekek anyjuk bánatát megtudva, útnak erednek atyjuk felkeresésére.)

Az Olt ifjú gondatlan hevében
Törni kezde völgyön, bérceken át;
Maros pedig kerülve, sík téren,
Vélte sokkal biztosabbnak útját.

Az Erdélyről, illetve a Székelyföldről szóló leírásokban e kérdés-sel az eddig ismertek közt legrészletesebben Lakatos István kéziratban hátramaradt *Siculia* c. latinnyelvű munkája foglalkozik, amelyhez egy részletes térkép is van csatolva.¹ A térkép keltezése az 1702. évet tünteti fel, de hogy a szöveg már az 1600-as évek végén ismeretes, sőt felhasznált volt, kitűnik Bzenszkynek az 1696. évben megjelent munkájából, amelyben készséggel elismeri Lakatos adatainak átvételét.² Lakatos szövege¹ szerint az Olt és a Maros a Csiki havasokban egy vízválasztó két oldalán ered. A térképen e helyre a Tarkó nevet írta be (nehezen olvashatóan).

Közelebbi adatokat közöl Fridvaldszky J.⁴ valószínűen Timon³ munkája nyomán, amellyel a legtöbb részlet szószerint is egyezik.

„Marusius Herodoto Mari, aliis Meriscus, vetus Salis portitor, profluit ex latere occidentali montis Tarkó, inter alpes, quae Moldoviam Transilvaniae jungunt, labitur ab orientale in occidentem Taploczam usque, tum sub extremo Trans-septentrione, quidquid Gyergyó audit, flexu suo in Meridiem complectitur...”

„Alutam Tarkó mons aquarum foecundissimus e latere meridiano profundit, hic recto fere cursu rigat agrum Csik per spatium quinque milliarum...”

Jaklovszky Dénes fordítása szerint: „A Maros, Herodotos szerint Mari, mások szerint Meriscus, régi sószállító folyó, a Tarkó hegy nyugati oldalából ered, a havasok között, amelyek Moldovát Erdéllyel kötik össze, keletről nyugatra folyik egészen Taplocáig (ezen Toplicát-Maroshévizet kell értenünk, mert az igazi Taploca falu Csíkszereda mellett van), akkor délfele kanyarodva körül folyja Erdély északi szélén azt a területet, amely Gyergyónak nevezetik.”

„Az Olt a vizekben nagyon bővelkedő Tarkó-hegy déli oldalából ered, ez csaknem egyenes irányban folyva, öntözi Csík földjét 5 mérföld hosszúságban...”

A latin nyelvű leírások után 1790-ben Windisch⁵ munkájával megkezdődnek a német nyelvű közlemények, amelyek mind csak a Tarkó nevet ismételik. Végre Marienburg⁶ szakít a Tarkó névvel.

Szerinte: „A Maros Csíkszékben ered a gyergyói szélén, a Magos hegy és Fekete Rehsz (Rez) között. (Itt feltétlen a mai Marosfő állomása melletti forrásra gondol, amely Csíkszenttamás határához tartozott — tehát Csík-

székhez tényleg közel — s csak nem régen alakult át önálló községgé e terület). Az Olt Gyergyószékben, annak a hegynek a keleti oldalán ered, melynek nyugati részén a Maros.“

Végre 1833-ban kapunk közelebbi részletes adatokat a Székelyföld és népének leírójától, Scheint Dánieltől.⁷

„A Maros eredetét nem egyetlenegy, hanem a környéknek több forrása képezi... Mindazonáltal a legmagasabban fekvő forrást kell a tulajdonképeni főforrásnak tekintenünk, mely a Feketerész (Feketerez) déli oldalán van.“ „Az Olt a Lóhás (Lóhavas) hegység keleti oldalán, Gyergyószentmiklós vidékén a csíkszentdomokosi rézbányák fölött, az Olt-Buk (Oltbükk) hegység lábánál mintegy 2—3 öl távolra egy szép gyepes réten ered. A forrás bővizű, nem mély, de mint egy ritka természeti szépség kerül a felszínre. Ugyanis a víz fehér vízpárákat hoz a napszínre, melyek oly sokféle alakban mozognak, hogy az első pillanatra úgy tűnnek fel, mintha valami élőlények laknának a forrás belsejében.“

Részben ezeket az adatokat használja fel Lenk-Trauenfeld⁸ kis kibővítéssel. A Maros forrásának közelebbi helye szerinte a Feketerece (Feketerez) Fennvalómező nevű pusztája, amelynek déli oldalából a Kis Olt is ered. A nagyobb ág a Lóhavas, Magosbükk, Meggyes, Csofronka nevű hegyekből indul ki.

Az első részletes magyar közlést a Magyar Társalkodó 1839. évi II. k. 144. lapján találjuk.

„Az Olt a Tarkónél jóval feljebb ered, a Maros pedig a heglánának egészen más ága alól, innen az Olt eredetétől 2 óra járásra, a Marosfó nevű helyen. Itt több forrás van, de a legvastagabb erű a Marosfó.“ (A Dózsa Dánieltől eredő, Tarkó mondájának költői feldolgozása az 1837. évfolyamban már megjelent.)

1847-ből származik Kövály László közelebbi leírása.¹¹

„A Maros ered Gyergyó délkeleti havasaiból a Fennvalómező és Feketerece nevű hegyekből, amelyek déli oldalából aztán a Kis-Olt forrása is eredetét veszi. Az Olt második folyama Erdélynek nagyságra. Két ágban ered felső Csikban. A nagyobb ered a Lóhavas, Magasbükk, Medgyes és Csofronka nevű hegyekből, a kisebb ág a Fennvalómező nevű hegyből, az előbbeni-től egy óra távolságra.“ (Látnivaló tévedése, hogy a Fennvalómezőt különálló hegynek tekinti, pedig ez a Feketerez — s nem Feketerece, mint ezt is tévesen írja a német szerzők után — hegy csúcsánál levő legelő csupán, amelynek a szélén közel a csúcshoz található egy bővizű forrás.)

Van Köválnak még egy 1842-ből származó munkája,¹⁰ amelyben mozaikszerűen összeállított fejezetekben ismerteti a Székelyföld nevezetesebb pontjait. Ebben a Tarkó c. fejezetet Szentiványinak ezzel a sokatmondó idézetével kezdi: „Nekem Erdélyre első és utolsó és egyetlen reményem az unió.“ E gondolat hatja át, amikor a Tarkó mondáját eleveníti fel, a földrajzi viszonyokra vonatkozó következő őszinte vallomásával:

„A Maros és Olt bölcsőjéhez vezetem olvasóimat. Nem kutatom a Tarkóból erednek-e vagy nem; mellőzöm azt is, egy vagy két órára esik egyik forrása a másikétól; érzelmeimnek sem akarok szavakat adni. Én csak egy keveset jelentő népmondát akarok elmondani, mi az iker magyarhon állománjának igen is hű példázata...”

Mintha időszerűséget nyernének a monda allegóriájának fejtegetése közben a többi részletek is. „Mit mondjak többet, mikor a példázat ékeesebb nyelven szól, mint önző prófétáink, kik mint a halak túl, félnek az egyesüléstől, nehogy mostani batalmuk után nagyobbaknak vettessenek alája. S ez az egyesülés nem lehet távol; forduláspont nagyszerű korában élünk... Ledül akkor az a sorompó is, mely áll ma a jogos és jogtalan polgárok közt... Egyesüljön a két hon, mely valaha egy vala.”

Kövárynak az 1853-ban megjelent munkájában¹² az adatok igazi kaotikus összezavarását látjuk. (I. 32. l. 5. §. Tarkó c. alatt.)

„A Tarkó vagy Tarkó, Csík s Gyergyó között(?) emelkedett ki. Egyes csúcsai a Fennvalómező(?), Fekete-rece. Rajta ered Erdély két legnagyobb folyama, az Olt és Maros, mégpedig egymástól nem messze. A Maros a Tarkó(?) északi, az Olt pedig déli oldalából.”

Ezt a sok ellentmondást e könyvének későbbi részében (239. l.) a következőkkel tetézi, a Maros eredetéről szólva:

„Forrása a Székelyföldön, Gyergyóban fakad fel, Tarkó (tehát a Tarkót Gyergyóba teszi) nevű hegyből, melynek magasabb csúcsai: Fennvaló-mező, s Fekete-receze nevet hordanak (a Feketerezen levő Fennvalómező nevű legetőt külön csúcsként szerepelteti s átteszi a Feketerezzel együtt a Tarkóre).

Ugyanebben az évben a Köváry bosszantóan zavaros adataival szemben már részletesebb leírást közöl Benkő Károly.¹³

„Olt. Gy. Tekerőpataki határ keleti részében létező Fekete Rézhegye északnyugati Kovács Péter és Magosbükk közti völgy szoros, vagy fejben ered.”

„Maros. Az Olttal ellenirányban ugyancsak a Fekete rezhegy Marostető nevű részen keletdélnék hajló oldalában a Szt. Tamás határán, hol meszes vagy Tikmony patakának hívják.”

1865-ben jelenik meg Húnfalvy János¹⁴ nagy munkája. Ez a sok mindenre részletesen kiterjedő összefoglaló mű e tárgyra vonatkozóan ezt írja:

„Maros. (III. k. 415. l.) Forrás csermelyei Gyergyóban fakadnak egy völgykatlan párkányán, a Fennvalómező és Feketerece(?) hegyeken, főforrása a Feketerece, Marostető vagy Marosfő nevű része DK-nek hajló oldalán buggyan ki Szt. Tamás határában. Az e forrásból eredő csermelyt Meszes vagy Tikmony patakának hívják, csakhamar a Fennvalómezőn eredő csermelykével s a vidék más forrásainak vizével egyesülvén, Szt. Domokosról Gyergyó Sz. Miklóstra és Ny.-ra tart.”

„Olt. Ennek két forrászata van, melyek közül a keletit Nagy-, a nyugatit Kis-Oltnak nevezik. Amaz a Feketerece (réz) hegyének északnyugati szakasza, Kovács Péter a Magosbükk közti völgy szorosban, Tekerőpatak

határának keleti részében, Gyergyó Szt. Miklóstól K-re ered... Ez (a Kis-Olt odább D-re a Feketerece alatt, a Fennvalómezőn ered, közel a Maros forrásaihoz...“

A helyszíni elnevezések fent említett rossz fogalmazásával szemben egészen másként hat Orbán Balázs ismertetése, amelyen jól látszik a személyes tapasztalatoknak a hatása (II. k. 100. l.).

„Fennebb a nyugati oldalon Sípospataka törtet le a ragyogó csillámpala-sziklákkal ékes völgyön. Ezen csermelyt Kis-Oltnak is hívják; a legtöbb vízadót ez hozza a nagy Oltba, s mivel ez a Fekete-Rez keleti oldalán ered, a Maros pedig ennek nyugati oldalán fakad fel, ez szülheté azon téves hitet, hogy az Olt és Maros egy hegyből erednek, pedig a valódi nagy Olt forrás innen még jó három óra járásnyira van. De immár forrásához értünk (a Nagy-Oltról szólva, emígyen folytatja közbeneső leírások után), mely a Magas Bükk északkeleti tetőlapján, a tetőtől vagy száz lépésnyire fakad fel; a szerény kis forrás, melyből alig lehetne nagyocsa poharat megmeríteni, válúba felfogott kis csorgócskát alkot, de körölte mindenütt mocsáros, süppedékes hely van, hol a víz gazdagon forr fel; e források leszűrődő cseppjei csakhamar felgyarapítják s folyhatóvá teszik azon kis patakocskát, mely innen két órányira már fűrészeket, 4 órányira roppant gyárakat működtet, egy napi járóra pedig a Barcaságon hajókázható lenne, ha volna, aki szabályozza.“

A Maros eredetének ő is a Marosfőnél levő forrást tartja, amint azt a Szent-Domekostól Gyergyó-Szent-Miklósig c. fejezetben leírja (II. k. 103. l.).

„Ez elragadóan szép vidéket a természet soknemű kincseivel dúsan áldotta meg, legdúsabban azonban életet és tenyészetet fakasztó vízzel; hisz e bérctől (előbb a Geréces-tetőt említi) alig 200 lépésnyire fakad fel bérces hazánk folyamainak királynéja, a szőke Maros; forrása azonban e tekintélyes folyamnak oly kicsiny, hogy alig lehet abban poharat meríteni, kifolyása annyira jelentéktelen, hogy egér átugorhatja; de a hegységek vápáiból (sötét erdő nőtte szakadások) mindenfelől patakocskák törtetnek le, melyek által oly gyors gyarapodást nyer, hogy az innen alig egy órai távra eső Alfalunál már tutajokat hordanak zúgó hullámai.“

Az 1891-ben kiadott EMKE Úti-kalauz szerint (16., 305. és 114. l.):

„A Maros tulajdonképeni feje nem a Szenttamási Ágoston-család kaszá-lóján levő kút, melyből a Maros egyik rövidebb ága ered; hanem jobbra a Feketerec D-nek néző oldalán a „Maros“-bükkjéből lejöő Bács és Florika-patakok összefolyásából támadó Meszespatak“*. „Az Olt tulajdonképen forrásának a Sóvetőpataka tekintendő.“

Az 1901-ben megjelent Erdélyi Kalauz (17., 435. l.), bizonyosan az előbbi nyomán, szintén a Sóvetőpatakot tekinti az Olt forrásának, a Maros forrását azonban meg sem említi.

Dr. Vargha György 1913-ban,¹⁷ annak ellenére, hogy „Az Olt- és Maros-forrás vidékéről“ ír, nem igen tartja szükségesnek éppen a címben eléggé hangsúlyozott fontos kérdést tisztázni. Szerinte az Olt a Sóvető havas, Síporskő, Cofráncakő közti völgyfejen négy kis patak-

ból ered, de csak Balánbányánál hívják Oltnak (ez az utóbbi állítása is téves, hisz a katonai térképek is, még jóval feljebb, mindig Oltnak írják). A Maros forrásáról meg sem emlékeznek.

A leírásokhoz hasonló bizonytalanság uralkodik a térképek adatai között is. A források pontos feltüntetése a II. József felvételei előtti térképeken egészen bizonytalan, ami érthető is. A bécsi földrajzi intézet által kiadott térképlapok vízrajzi adatai helytállóak, csak az elnevezések pontatlan beírásával csináltak bizonytalanságot. Még a 25000-es lapokból sem tűnnek ki a források helyei s mindez az elnevezések beírásának elhanyagolása miatt van. Sőt félrevezető a Kis-Olt esetében, mert a Kis-Olt helyett Lok patak van beírva, viszont a Kis-Olt elnevezés a Hosszúsarok patak helyére került.

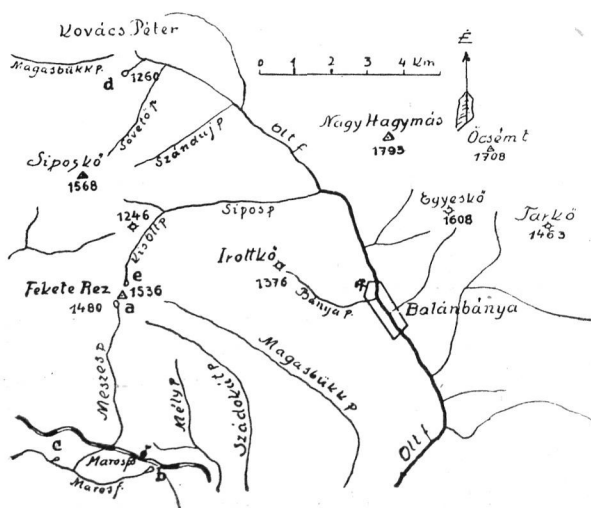
Ha visszatekintünk a kiragadott szemelvényekre, szinte csodálatosnak tűnik fel, hogy miért és hogyan uralkodhatott a köztudatban és az irodalomban ilyen sok ideig az adatoknak ez az ellentétes és zürzavaros tömkelege. Ennek egyik okát abban kell keresnünk, hogy a forrásvidékek félreestek a főbb közlekedési útvonalaktól. Hogy ez a kényelmi szempont mennyire döntő tényező volt, mutatja a Maros eredetének a kérdése. Általánosságban a mai Marosfő vasúti állomás közelében levő forrást tekintették annak, még maga Orbán Balázs is, aki pedig nem sajnálta a fáradságot s az időt, hogy mindennek s főként ilyen jelentős kérdésnek tövire-végére ne járjon.

A kérdés tisztázásának elhanyagolását turisztikai természetűnek is foghatjuk fel. Az egész Székelyföld s benne ez a rész is teljesen el volt hanyagolva e szempontból, s bizony még ma is gyatrán állunk ezen a téren is szervezetlenségünk miatt. Amíg más országokban igen fontos kirándulási célpont egy-egy nagyobb, fontosabb folyó forrásának a felkeresése, addig nálunk semmi irodalmi nyoma sincs annak, hogy a kiránduló öntudatosan a Maros és Olt forrásainak felkeresését tűzte volna ki célul. Ilyen szándék mellett már régen észre kellett volna vennie valakinek, hogy az irodalmi adatok és a valóság között nagy különbség van.

A kérdés tisztázására először a Székelység 1938. évi 2. számának mellékletében került sor. A tényleges megoldást a székelyföldi kutatók azon évi csoportos kirándulása veszi kezébe, a helyszínen állapítván meg a tényeket. Most már világos előttünk, hogy mi okozta a nagy bizonytalanságot e kérdésben. Kitűnt, hogy tulajdonképpen három forrást tartottak számon a Maros eredete gyanánt. Legismertebb s talán legelfogadottabb volt a Marosfő vasúti állomás közelében levő, amely a régi világban is a főközlekedési útvonal közelébe esett s a belőle kifolyó kis esermély iránya felelt meg a Maros fő folyási irányának (l. térkép b). A másik változat szerint kb. 3 km-rel lejjebb az országút melletti itatóvályuval felszerelt bővizű, karsztos forrást matogatták a helybeliek az érdeklődő idegeneknek, mint a Maros eredetét (l. térk. c). Ezt szinte azoknak az igazán „vasárnapi“ átfutó kirándulóknak tartogatták látványosságul, akik még a vasúti álló-

mástól s az országúttól is mintegy 300 lépésre egyszerű faköpüs forrást is restek voltak felkeresni, sajnálván az „igen nagy“ kitérével járó fáradságot és idővesztéséget. A Maros igazi eredete azonban, mint már egyes régi adatok is említették, fent van a Fekete-Rez csúcsához közel 1480 m magasságban a Fennvalómező legelőjének déli széléhez közel, egy pár lépéssel bent az erdőben, ahol a hatalmas sugárban kitörő víz itatóvályuval van felszerelve. Innentől lefelé az egész oldal a Magasbükk nevet viseli, de a belőle kifolyó patak Meszes patak néven szerepel. A térképi adatok után nem is gondolnók, hogy itt fent keressük a Maros eredetét. (l. térk. a).

Az Olt eredetét a régi leírások már pontosabban határozták meg. A Nagyhagymás mészkővonulata és a Fekete-Rez kristályospalából

álló hegytörmzse között a Kovács Péter nevű helyen egy mélyre leszálló lapos hegynyereg van, ahol zsombékos, mocsaras környezetben tör elő az Olt bővizű forrása (l. térk. d). A térképeken sem maga a forrás nincs elnevezve, sem a belőle kifolyó patak, ami legalább a fejében levő forrásra ráterelhetné a figyelmet. A Kis-Olt patak bejegyzése a 25000-es térképen meg egyenesen téves, mert a Sipos patakba beömlő két főág közül nem a Fekete-Rezről lefolyó van beírva, hanem a Siposkőről lefutó, amely tulajdonképpen a Hosszúsarokpatak, míg a Kis-Olt neve helyett Lok patak van feltüntetve (l. térk.).

Ha már most a legújabb felvételi adatokat a mellékelt térképpel együtt összevetjük az irodalmi adatokkal, kitűnik, hogy a közelebbi megjelölésre szolgáló elnevezések mindenike hol egyik, hol másik leírónál szerepelt. Csak igen nagy baj volt, hogy nem jó értelmezés- és módon alkalmazták azokat.

A Maros- és Olt-forrás vidékeinek eddig tisztázatlan maradt kérdése mutatja, hogy mennyire szükség van újabb bejárásokra. Orbán Balázs áldásos munkássága után hatalmas időköz telt el s az akkori polihisztori módszerek után rendkívül nagy szükség van az újabb szakszerű kutatásokra, amelyek már eddig is igen sok kérdésre hoztak megfejtéseket.

BÁNYAI JÁNOS.

JEGYZÉLEK:

- ¹ Lakatos István: *Siculia delimitata et descripta accuratius...* 1690?—1702. Kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum kézirtattárában. 324. szám. Részletes ismertetése Boga Alajostól: *Székelyföld történetirője a XVII. században*. Kolozsvár, 1914.
- ² Bzenszky R.: *Dissertatio hist. de Dacia Mediterr.* Brassó, 1696.
- ³ Timon: *Imago Hungariae. Novae*, 1733. p. 99.
- ⁴ Fridvalszy J.: *Minerologia M. P. Transilvaniae*. Kvár, 1767.
- ⁵ Windisch G. K.: *Geographie d. Grossfürst. Siebenbürgen*, 1790.
- ⁶ Marienburg: *Geogr. Siebenbürgens*. 1913. I. k. 27. l.
- ⁷ Scheint D.: *Das Land und Volk der Sekler*. 1833.
- ⁸ Lenk v. Trauenfeld: *Geogr. topogr. stat. hydr. orogr. Lexicon v. Siebenb.* 1839.
- ⁹ Magyar Társalkodó, 1837—1839. évf.
- ¹⁰ Kövály L.: *Székelyhonról*. Kvár. 1842.
- ¹¹ Kövály L.: *Erdélyország Statisztikája*. Kvár, 1847.
- ¹² Kövály L.: *Erdélyföldre ritkaságai*. Kvár, 1853.
- ¹³ Benkő K.: *Csik, Gyergyó és Kászonszék*. Kvár. 1853.
- ¹⁴ Hunfalvy J.: *A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása*. 1865.
- ¹⁵ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. II. k. 1869.
- ¹⁶ EMKE Úti-kalauz Magyarország erdélyi részében. Kolozsvár. 1891.
- ¹⁷ Radnóti Dezső: *Erdélyi Kalauz*. 1901.
- ¹⁸ Vargha Gy. dr.: *Az Olt és Maros forrásvidékéről*. Erdély. Kvár. 1913. 113. l.

A bányásági Szarvasbarlang.

A bányásági nagy mészkőterület sok barlangja közül az 1939. év nyarán az UDR (Uzinele de fier și domeniile din Keșița) szíves támogatásával más barlangokban tett kutatásaim mellett a Szarvasbarlangot térképeztem és kutattam át. Ennek a barlangnak a bejárata a Karasfolyó jobboldali meredek lejtőjére nyílik, körülbelül egytorma távolságra a Komárniki- és a Ponorpatáknak beömlésétől. A barlang a komárniki erdészháztól, mely mellett a Komárniki barlang bejárata van, 1 óránnyira fekszik, de sziklás, erdős helyen annyira elrejtve, hogy csak vezetővel lehet rátalálni.

Az 5 m széles és ugyanilyen magas háromszögalakú bejárat két sziklafalnak nagyjában derékszögben összejövő zúgában van, s amint a fölötte levő sziklafalon mindjárt megállapítható, a fehér krétamészkőnek egy törésvonalába esik. A bejárat küszöbén leomlott törmelékből álló gát emelkedik, mely befelé a barlang fenekének a szintjére 3 m-nyi mélységre lejt le. A küszöb legalacsonyabb pontja aneroiddal mérve 504 m magasságban van, vagyis a Karas itteni felszíne fölött mintegy 115 m-re.

A barlang felmérése egyszerűen bányászkompasszal történt. A barlang formáját, helyzetét és kiterjedését mellékelt alaprajza és főfolyosójának hosszmetsete érzékelteti. Mellékjárataival együtt a barlang összhosszasága 223 m. A főjárat legfelsőbb részeitől eltekintve, a folyosók keresztmetsete általában az alagútak keresztmetsetének szabályosságától alig tér el. A barlang egyszerű kiképződésébe csak a főjárat végződése hoz változatosságot. Itt a folyosó ugyanis 17 m szélesre udvarszerűen kitágul, s alját igen meredeken emelkedő cseppkőlejtő alkotja, vagy részben hatalmas kőtuskók borítják, melyek tovább feljebb még meredekebben álló sziklákba mennek át. Az itt igen nehezen elérhető legelső hely magasságát az aneroid 529 m-nek mutatta. Az innen kiágazó szűk nyílás járhatatlanul folytatódik felfelé tovább, ezért vége a rajzon nyitva is van hagyva.

Fent a barlang fölötti dolinás tető oldalán egy katlanszerű szakadék van, hol a sziklák keskeny repedései közül a komárniki erdőőr közlése szerint a téli nagyobb hidegek alkalmával feltűnő gőzfelszállás látszik. Természetes, hogy ez a gőz csak valamely barlangból felszálló paradus levegőnek lehűléséből származhat, s a légáramlás ilyen irányából az is világos, hogy itt valamely barlang felső fekvésű kijáratának van a helye. A barlang iránya és kiterjedése olyan, hogy lényegtelen, 50 m-en belüli eltéréssel éppen e gőzölgő hely alá esik a barlang leg-

felső része, így kétségtelen, hogy a felületen ide nyílik a barlangnak már beomlott felső bejárata.

A barlang belseje egészen száraz. Mostani vízfolyásnak, vagy vízmegállásnak sincs nyoma benne. Ottlétemkor még a falakon, cseppköveken sem vettem észre nedvességet, pedig nagy záporok után is jártam bent. A főjárat végén a hőmérsék 10 C° volt, ugyanakkor a szabadban 18 C°. (1939. VII. 26.).

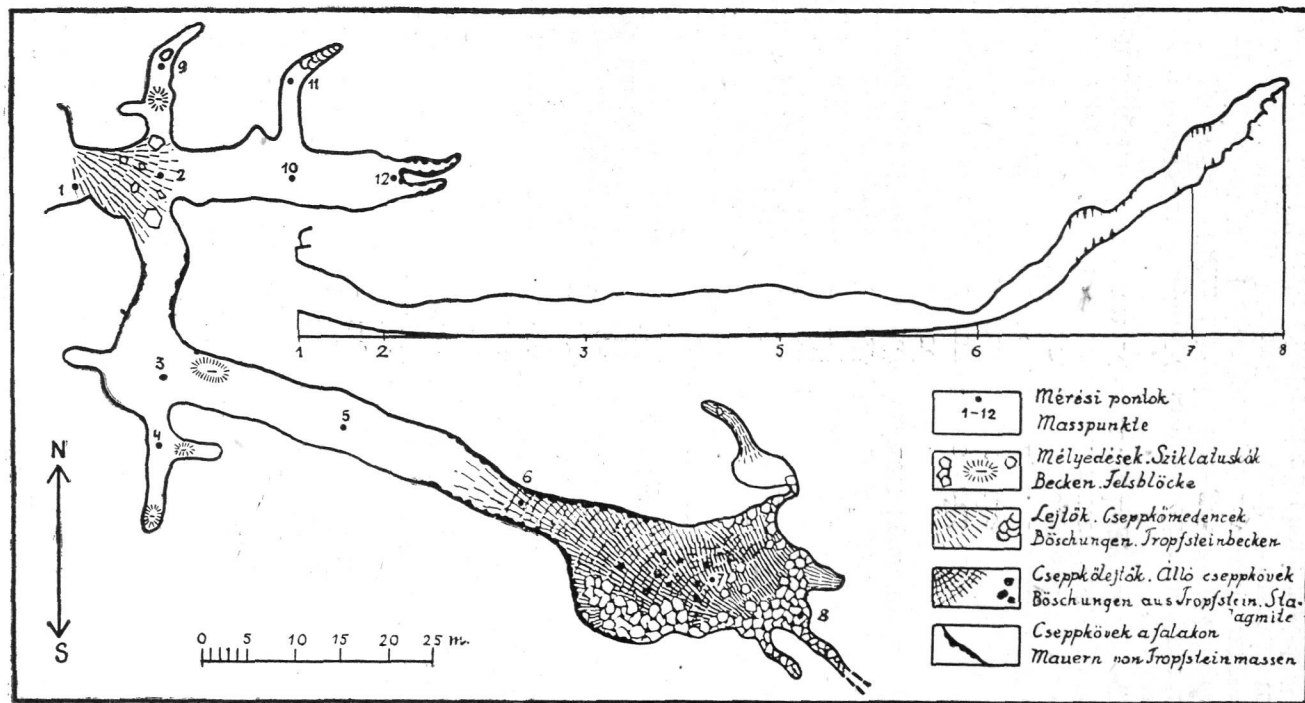
A barlang alaprajzán feltüntetett 3., 4., 5. és 6. pontok között, ez utóbbi helyen az emelkedés kezdetéig, a barlang fenekét 15 cm vastagságban porszerű tiszta denevérguánó borítja, mely alatt sárga barlangi agyag és mészkőtörmelék elegye következik. A barlang más helyein földdel, közte valószínűleg denevérguánóval is kevert mészkőtörmelék van a felszínen. A barlang alaprajzán feltüntetett mélyedések határozottan kincskeresők munkája nyomai, de minthogy ezek teknőszerűvé vannak elsímítva — kivéve a 4. pontnál a hosszabbik kiágazás végén levőt — és minthogy környékükön szarvasürülék is van, valószínű, hogy ezeket a bejáró szarvasok fekvőhelynek szokták használni. Különben hogy szarvasok ide bejárnak, azt jól felismerhető lábnyomuk is elárulja. Innen kapta ez a barlang most a Szarvasbarlang nevet is, mert eddig még neve sem volt. Nincs kizárva, hogy a szarvasok ide, a barlang teljesen sötét mélyébe, a kolumbácsi legyek elől menekülnek, melyek kisebb-nagyobb rajokkal ezen a vidéken minden tavasszal rendszeresen megjelennek.

A barlang cseppkőképződményei közül legtömөгesebb az a víz-zuhatagszerű cseppkőlejtő, mely a főjárat végénél levő kitágulást majdnem egész szélességében elfoglalja. Ugyanitt kisebb álló és függő cseppkövek is vannak, másutt meg a falakat borítja szegényesebb cseppkőkéreg. Ha ezek a cseppkövek feltűnőbb díszeket nem is formálnak, anyaguk és viselkedésük egészen szokatlan.

A cseppkövek anyaga tudvalevőleg kristályos szemcsés vagy sugaras rostos szokott lenni, a törésfelületen a kalcitra jellemző üvegfénynyel. A Szarvasbarlang cseppkövei között ilyen csak ritkán található, e helyett két különös típus fordul elő.

Az egyiknél a cseppkő anyaga szabadszemmel semmi kristályos szerkezetet nem mutató homogén, tömör kalcit, melynek többé-kevésbé egyenes törési felülete gyenge zsírfényű. Külsőleg nagyon hasonlít ez az anyag a krumplicukorhoz, még áttetszőségi foka is ilyen, csak színe kissé barnás. Ez a krumplicukorszerű cseppkő azonban egész tömegében annyira össze van repedezve, hogy útésre apró darabokra hull szét.

A másik típusnál a cseppkő anyaga elmosódottan sugaras-rostos szerkezetű, fénytelen földes külsejű tömeg. Színe krétafehér, s krétához hasonlóan porló is. Helyenként jól kivehető, hogy ennek a laza és ennél fogva feltűnően könnyű tömegnek a rostjai tulajdonképpen két, egymást 30° körüli szög alatt metsző elemi rostok összeszővődéséből állanak. Ebben az anyagban évgyűrűszerűleg barnás színezetű

A bánsági Szarvas-barlang alaprajza és hosszmetsete az 1—3, 5—8 pontokon át. Felvette dr. Balogh Ernő. 1939. — Hirsch-Höhle aus Banat. Grundriss und Längschnitt über die Punkte 1—3, 5—8. Aufgenommen von Dr. Ernest Balogh 1939.

rétegek is szoktak lenni, vagy ugyanilyen elhelyezkedéssel elmosódott határvonalú olyan rétegek, melyek anyaga az előbbi típus anyagához hasonló. Ugyanilyen anyagúnak látszik az a réteg is, mely az ilyen cseppköveket kívülről szokta vékonyan bekérgezni. A külső tömör burok ezeknél a cseppköveknél is rendszeren összeropedezett.

Az anyag ilyen laza összetartásából következik, hogy ezek a cseppkövek maguktól is pusztulnak. A falakról cserepek alakjában pattogzik le a cseppkő, melynek törmeléke a fal tövénél néha egész kis dombot alkot. Hasonló feleserepedéssel a főjárat végén levő nagy cseppkőlejtő is pusztul. A barlangnak ugyanezen a helyén elég nagyszámmal előforduló függő cseppköveknél is tapasztalható, hogy összeropedezett testükről durva pikkelyeket vagy nagyobb darabokat rugnak le. Ezeknek a cseppköveknek az alakját az így támadt, s itt-ott már behegedt sebhelyek is eléggé eltorzítják, de e mellett különös jelleget adnak nekik azok a kiálló vékony bordák is, melyek a repedések mentén keletkeztek, s amelyek egyes cseppkövek felületén sajtószerű sejtes hálózatot alkotnak.

Nem láttam a barlang belsejében semmi élő állatot. Találtam azonban a cseppkő felületén odatapadva elpusztult legyet, mely már cseppkövel vonódott be, de csak annyira, hogy a test körvonalai még egészen jól kivehetők. Érdekes recens kőület.

A barlang 5. pontnál levő kis fülkéjének a falán szegényes Protokalcit kiválás van, valamint abban a nehezen járható kis ágban is, mely a főfolyosó végéből északra nyúlik ki. A kincskeresőktől kihányt törmelék között néhány barlangi medvecsont is található. Mindezeknél azonban nagyobb jelentősége van a 3. pontnál a kincskeresőktől megkezdett gödör kiszélesítésével és további mélyítésével eszközölt próbasás eredményének. E szerint itt közvetlen a guánóréteg alatt tűzhelymaradvány van, s ez alatt a köves, sárga barlangi agyagból elég nagyszámmal kerültek ki határozottan ősemberre valló különböző esonteszközök.

DR. BALOGH ERNŐ.

Die Hirsch-Höhle im Banat.

Eine der Höhlen, welche im Kalksteingebiet des Banats in grosser Zahl vorkommen, ist die Hirsch-Höhle. Die Höhle öffnet sich am rechten von Abgründen durchzogenen Ufer des Karasflusses. Vom entferntesten Punkte der Höhle führt ein unwegsamer, enger und steiler Gang weiter und dieser mündet an die Oberfläche wahrscheinlich an jener Stelle am felsigen Bergabhang, wo im Winter aus den schmalen Ritzen der Felsen auffallende Dampfausströmungen sichtbar sind. Die Gesamtlänge der Höhle beträgt 223 m. Das Innere ist ganz trocken. Die Temperatur (1939 VII 26) 10 C°.

Tropfsteine sind fast nur in der Erweiterung am äussersten Ende. Auffallend ist es, dass die Tropfsteine stark gesprungen sind, wodurch sie von selbst zugrunde gehen. Ungewöhnlich ist es auch, dass ihr Stoff teilweise so homogen und massiv ist, wie Erdäpfelzucker, teilweise lose und zerbröckelnd, wie Kreide und dann zeigt er im Aufbau verwischte Faserbildungen. Dieser lose kreideweisse Stoff ist von aussen von einer dünnen, harten Kruste umhüllt. Ein eigenartiges Aussehen geben den meisten Tropfsteinen diese hervorstehenden dünnen Rippen, welche längs der Risse entstehen und welche an der Oberfläche der Tropfsteine oft ein merkwürdiges zellenartiges Netz bilden. Es gibt auch dafür Beispiele, dass an der Oberfläche der Tropfsteine Körper von toten Fliegen als Versteinerungen schon fast vollkommen in den Tropfstein eingebettet sind.

Der Boden der Höhle zwischen Punkt 3—6 ist mit einer 15 cm dicken Schichte von Fledermaussguano bedeckt. In diesem sind Fussstapfen von Hirschen zu erkennen. Es ist möglich, dass sich die Hirsche hierher in die schon vollkommen dunkle Tiefe der Höhle vor kolumbatscher Fliegen flüchteten. In der Höhle kann man Protokazit finden, auch Knochen des Höhlenbären sind zu entdecken. Wichtiger ist es aber, dass aus derselben aus Knochen verfertigte Geräte zum Vorschein kamen, welche unzweifelhaft beweisen, dass hier ein Wohnort des Urmenschen war.

DR. E. BALOGH.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Az aranyosgyéresi román fatemplom ajtajának felirata.

Popa Atanáz, az erdélyi román fatemplomok tudós ismertetője, legutóbb az aranyosgyéresi román fatemplomot is részletesen leírta.¹ Leírásában az egyház délrenyíló bejáró-ajtájának két ajtófélfájáról egy-egy feliratot is említ és képen² be is mutat.

„A másolat — úgy mondja³ — csak megközelítő hűségű. Jóllehet, megfejtetlen, az arab számjegyekkel írt 1797. évszám mégis könnyen felismerhető mind a felirat elején, mind pedig a végén. A betűk jellege, valamint egyes latin szavak annak az időnek felelnek meg, amikor megkísérelték egyes görög egyesült egyházakba bevinni a latin írást. Minthogy azonban a betűk vésése nagyon kezdetleges és nem hozhatni ki belőlük román szavakat, a véső mester valószínűleg kevésbé értett az íráshoz-olvasáshoz. Lehet, hogy olyan szöveg után másolta a betűket, amely szövegben semmiféle pontozás vagy szövegelválasztás nem volt. Úgy tűnik fel, hogy a szöveg nemcsak latin.“

A100	VCTI
2797	LL
EPHPII	CLYP
ISTPII	1049
SEIGZ	91X
DEPIE	
DOZ	
LLIPE	

„A felirat második része — folytatja Popa — valamivel rendezettebbnek tetszik. A betűk kisebbek, de éppen annyira bizonytalanok. Nagyon érdekes volna, ha ki lehetne olvasni a feliratot. Lehetséges ugyanis, hogy esetleg adna valami felvilágosítást a készítő mesterről; az efféle adatok ugyanis nagyon ritkák a XVIII. századi román faegyházakban.“

Ha Popa Atanáz nem gyűlölte volna annyira a magyarokat és a magyar nyelvet, mint amennyire gyűlölte, akkor bizonyára eszébe jutott volna.

¹ *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania. IV.—1932/38. köt. 79—87. 1.*

² *U. o. 82. 1. 3. á.*

³ *U. o. 80—81. 1.*

hogy Erdélyben három nép él tömegesebben, és feltétlenül eszébe jutott volna az is, hogy ez a három nép nem mindig gyűlölte egymást, hanem nagyon sokszor voltak olyan idők is, amikor békében éltek egymással, megértették, segítették egymást! Ha ezt tudta volna, azonnal elolvashatta volna a feliratot.

A felirat baloldali oszlopának első hét sora ugyanis egészen szabatosan kiolvasható:

ANNO / 1797 / ÉPÜLT / ISTEN / SEGE / DELME / BÖL /

Ez a hét sor pedig — az első két sorbeli latin évjelzéstől eltekintve — félreérthetetlenül és félremagyarázhatatlanul magyar nyelvű szöveg. A latin évjelzés egyáltalán nem ellenzi ezt, mert beleillik az akkori erősen latinoskodó beszédbe, írásba. Az egyes elmaradt (kikopott?), illetve feleslegesen jelölt vonalak (utólagos hasadások?) meg szintén nem dönthetik meg ezt az olvasást, azt, hogy ez az egyház Isten segedelmével 1797-ben épült.⁴

Popa az általa bemutatott másolatból kitetszőleg egyáltalán nem ért a feliratmásoláshoz. A felirat első oszlopának utolsó sorát, valamint a második oszlop egész szövegét, noha ezt valamivel rendezettebbnek mondja, mégis annyira eltorzította, hogy annak magyarázatába csupán az ő másolata alapján nem érdemes becsátkoznunk. Hiábavaló találgatás lenne csak. De feltétlenül szükséges megtennünk az eredeti véset gondos megvizsgálása, vagy legalább egy igen jó, gondos pacskolat alapján, mert éppen ez a rész foglalja magában az adatok legjelentősebbjeit: az építető s esetleg a hely, valamint a készítő fafaragó nevét is.

⁴ Popa több helyen megemlékezik az egyház építése idejéről. Legelőször (79. l.) a következőt írja: „megengedhető, hogy, ha nem is 300 éves, mint ahogy a helybeliek mondják, de feltétlenül 200 éves... és sokkal régibb, mint az ajtófélfára vésett felirat évszáma.“ Minthogy ő 1936-ban (v. ö. erre vonatkozólag 80. l.) járt ott, a templom építési idejét *1736 előttre* teszi.

Utóbb (86. l.) elmondja, hogy az egyik szentkép — a rajta levő, s a vásárlójáról szóló följegyzés szerint — 1753-ból való. Két másik kép pedig *1750 tájáról, amikorról való az egyház is*.

Végül (87. l.) pedig annak az alapján, hogy a szentképek az ajtófélfába vésett 1797. év előttről valók, jogosnak érzi azt következtetni, hogy az egyház az 1797. évnél régebből való, továbbá mivel a keltezett szentképek (lígy, többesben, noha egyetlen egyen van évszám) 1750 tájáról valók, a keltezetlenek között meg még régebbi képek is vannak, az egyház építésének korát a *XVIII. század első évtizedeibe* teszi.

Popa három helyen beszél a templom építési idejéről és mindhárom helyen mást állapít meg: XVIII. század első évtizedei, 1736 előtt és 1750 táján. Időmeghatározása tehát pusztán találgatásnál nem egyéb. Minthogy a magyar az ajtóról sohasem mondja, hogy *épült*, hanem csakis azt, hogy készült, a felirat évszámát csak az egyházra vonatkoztathatjuk, azaz: *az egyház feltétlenül 1797-ben épült*. A benne talált képek természetesen lehetnek korábbiak: sokkal, akár félévszázaddal előbbieik is. Ezek nem falfestmények, hanem mozgatható, szállítható szentképek, alapjukon teljességgel lehetetlen kormeghatározásba becsátkoznunk.

Ha az egyház fekete színén, a fának napfényszikkasztottságán és nedvességrongálta voltán (79. l.) kívül semmi egyéb kormeghatározó adata nincs, akkor az egyház feltétlenül 1797-ből való, mint ahogy a magyar felirat a leghatározottabban megmondja. Csak egyetlen esetben lehet régibb. Akkor, ha a gondos vizsgálat azt mutatná ki, hogy az ajtó nem egykorú az egyházzal, hanem később illesztették bele!

Maga a megfejtett szöveg művészettörténeti szemszögből nem különösebb értékű. Belőle egyedül az évszám lényeges. Ha azonban arra gondolunk, hogy 1797-ben egy román egyház ajtajába magyar nyelvű feliratot véstek be, mégpedig nem történetesen, hanem az egyház építését, építésének történetét megörökítő szándékkal, jelentősége egyszerre roppantul megnő. A felirat egész szövegének hiteles megállapítása előtt nem domboríthatjuk ki teljesen s helyesen ezt, ámde addig is megállapíthatjuk: a magyarok és románok — ha nem volt ki szítsa közöttük a gyűlöletet — minden ellenkező hiresztelés ellenére is, igenis békében éltek egymással, megértéssel támogatták egymást!

DR. FERENCZI SÁNDOR.

NYELVMŰVELÉS

Ismét azok az igekötők!

Az igekötőkről, ezekről a kicsiny szórészekről, ebben a folyóiratban már három ízben volt szó (1935. 174. l., 1936. 296. l., 1937. 186. l.) Elég hosszú idő után ismét elő kell vennünk, mert az igekötők használatában mutatkozó hanyagság fokozódik, elhagyásuk és összeeserülésük napról-napra mind jobban terjed. Elhagyásuk egy-két évvel ezelőtt még ritkaságszámra ment, ma pedig igen is gyakran ütközünk belé. Valakinek csak ki kellett találnia, csak el kellett kezdenie, az újdonságon kapdosók azonnal fölkapták, mintha csak női divatról volna szó.

Annyira elterjedt már az igekötők elhagyásának hóbortja, hogy a példákat betűrendbe kellett szednem, az elhagyogatott igekötők rendjében. Helykímélés céljából nem nevezem meg a forrást; ha bárki kíváncsi volna rá, szívesen szolgálatára állok. A hiányzó igekötőt [—] szögletes zárójelben a maga helyére iktatom.

A *föl-* igekötő hiányzik. ... a lelketlen tárgy egy még élő, egy még frissen sajnó fájdalmat idézett [föl]. — ... ez a profil meghatóan keskeny volt, archaikus egyiptomi szobrok különös vonásait idézte [föl]. — Néhány hónap alatt legalább tíz hasonló mondatot olvastam, olyat, amelyben a *fölidéz* mellől hiányzott az igekötő. Véle csak a *föltűnik* ige állja a versenyt, ebből már annyi van, hogy példát sem idézek rá, különben már régebben megrovásban részesült, az igekötős igékkel foglalkozó előbbi cikkei valamelyikében. Más példák: ... az osztrák tartományokban jakobinus lángok lobbantak [föl]; ... a visszafojtott erőfölösleg állandó izgató anyagként halmozódik [föl].

A *hátra-* igekötő hiányzik. ... egész életemre valami súlyos undorodást hagyott [hátra]. — ... kár, hogy az emberanyag is sok kívánnivalót hagy [hátra].

A *hozzá-* igekötő hiányzik. Fejtegetései érdekesek, noha felfogásához semmi esetre se járulhatok [hozzá].

A *ki-* igekötő hiányzik. De époly kevéssé lehet mondani, hogy a cserkészlet polgári intézmény, noha alapítója és jelenlegi vezetőinek legnagyobb része a polgári osztályból kerül [ki].

A *le-* igekötő hiányzik. ... azért visélnék hadat koronás királyok ellen, hogy azt trónjáról [le-]taszítva maguk üljenek helyébe.

A *meg-* igekötő hiányzik. Most veszem észre, hogy ebből a falkából egymagában van annyi, mint a többiből együttvéve, ezért egy kicsit megrostálom őket. — Mások írásaiban is bőven vannak álmok, amelyeket útmutatásom szerint fejtettek [meg]. — ... ez (az ajtó) bocsátotta be mindazokat, akik fájdalmat sajtoltak belőlem, míg a szoba csordulásig [meg-]telt. — ... a két kis gyermek könnyebben sebesült [meg]. — ... ő a belgrádi börtönből szökött [meg]. — A nem egészen józan kocsis egy hegyoldalon felborított bennünket, s még szerencse volt, hogy ép bőrrel menekültünk [meg]. — A falu helyes megismerésének további lehetőségei ennek a szerkezeti viszonylatnak igaz vagy téves megalkotásán fordulnak [meg]. — [Meg-]kövesedett halikralenyomatok. — A példáknak csaknem felét elhagytam, az itt közölteknek a tudományos, a szépirodalom és az újságírás osztozik.

Az *össze-* igekötő hiányzik. Az előszobában Pyrker prelátussal ütközik

[össze]. Helyes volna így is: *P. preláusba ülközik*. Meglehet, hogy ennek a két jónak összekeveréséből lett a harmadik rossz. Közbevetőleg egy olyan *hibátlan* példát is idézek, melyből az igekötős és igekötőnélküli ige közötti különbség szembeszökő módon kiviláglik: Szamota az országos gyepüre vonatkozó adatokat, az anyagnak szinte kimeríthetetlen volta miatt, *csak gyűjtötte, de nem gyűjtötte össze*. Hasonlót akárhányat lehetne szerkeszteni, de már ennyiből is világosan kitetszik, hogy az igekötővel összekapcsolt ige az egyszerűvel szemben legtöbbször bizonyos bevégeztséget, határozottságot fejez ki. Elég csak szembeállítanunk az ilyen igepárokat, hogy a különbséget belássuk: *száll* — beszáll, elszáll, föl száll, megszáll; *jár* — bejár, kijár, lejár, megjár; *ül* — elül, fölül, leül, megül; *ad* — elad, föl ad, kiad, lead; *köt* — beköt, elköt, föl köt, kiköt, leköt, megköt, összeköt stb.

A *rá*- igekötő hiányzik. Magyarázata, melyet nyomban maga ad meg, és amelyre én sohasem jöttem volna [rá]. — Az ige ugyanis nem *jön valamire*, hanem *rájön valamire*. — Ugyancsak ezek beszéltek [rá] őt arra, hogy... Az ige: *rábeszél valakit valamire*. — Még egy példa ebből a fajtából: ...nem azt várják, hogy az ifjúság maga keresse és találja meg az élet új formáit, hanem *azokat* készen ruházzák [rá] az ifjúságra. — Az ige: *ráruház valamit valakire*. Ebben a mondatban a mutatónévmást is személynévmással kell kicserélni ilyenformán: ..hanem készen ruházzák rá *őket* az ifjúságra; az *őket* el is hagyható az értelem minden kára nélkül.

Mindezek a példák azt bizonyítják, hogy az igekötőnek igen fontos jelentésmódosító szerepe van; azért teremtette meg a nyelv az összetett igéknek ezt a fajtáját, mert a gondolat szabatosabb kifejezése céljából szüksége volt rájuk, nem pedig azért, hogy kényelmeskedő embereknek legyen mit elhagyogatniok. Ebben az esetben még az a vigasztalásunk sincsen, hogy a németet szidhassuk miatta, ebben nem vétkes, mert a német nyelvben is egész sereg igekötős ige van, ha használatuk módja nem egyezik is meg mindenben a magyarral.

Az igekötőnek jelentésmódosító ereje talán még jobban föltűnik olyan mondatokban, amelyekben fölösleges az igekötő. Egy igen találó példáját mutatta bé *dr. Szabó T. Attila* Baj van az igekötőkkel című kis cikkében (Erd. Múz. XLI. 1936. 296—298. l.): Egy másik társaságban élénk derűtséget keltett egy hölgy, mikor kijelentette, úgy szereti az urát, hogy *tejben-vajban fürösztí meg*. — Ezt csak akkor mondhatná, ha valóban megfüröszténé benne; az átvitt értelmű szolás, melyet közönségesen képes beszédnek nevezünk, csak igekötő nélkül használható: *tejbe-vajba fürösztí*, gyakrabban így: *csak-hogy tejbe-vajba nem fürösztí*, ez annyit jelent, hogy minden földi jóval ellátja, erősen gondját viseli, széltől is óvja, becézi.

Ime még egy példa: Beszélni fogok... testünk felépítéséről, és arról, hogy miképpen kellene az adott lehetőségekkel... *elbánnunk*, hogy... hű szolgálk és ne kínzó szarnokaink legyenek. — Az igaz, hogy részeseülhet valaki jó vagy rossz *elbánásban*, de az *elbánik* igét csak rossz értelemben szoktuk használni: elbánni valakivel annyi, mint ellátni valakinek a baját, megtorolni valami vétséget stb., sokszor meg éppen azt teszi, hogy megverni, testileg bántalmazni valakit (Bízd csak rám ökemét, majd elbánok én véle, majd föl kötöm én a sarkát). Az idézett mondatban azonban csak *bánnunk* kell a lehetőségekkel, még pedig csinyján, mert a helytelen bánásmód (vagyis ha *elbánnunk vétük*) könnyen megbosszulhatja magát. Végső eredményben csaknem az ellenkezőjét mondotta az író annak, amit akart.

A sok példa miatt már is olyan hosszúra nyúlt ez a rövidnek szánt fölsorolás, hogy az igekötő másik nagy bajával, az elcseréléssel most röviden

végezek. Ezzel a nyelvi hibával különben folyóiratunk minden előző cikke foglalkozott már. A *beigazol*, *lecsökkent*, *kihangsúlyoz* félék is vígan burjánzanak; ezekben az a hiba, hogy az igeikötő egészen fölösleges, a puszta alapszónak ugyanaz a jelentése, az igeikötő nem módosítja, még csak nem is teszi nyomósabbá a kifejezést. Ezekről is sok szó esett már.

Legtöbb visszaélés a *meg-* igeikötő rovására történt, a cserével ő vesztett legtöbbet. N. *bejósolta*, hogy az európai erkölcsi, gazdasági és politikai színvonal egyre csökkenni fog; helyesen: *megjósolta*. — Régen *bemondtam* neki új lakásom címét; helyesen *megmondtam* (még akkor is, ha telefonon közöltem véle). — Egy-kettőre *lerögzítették* az oszlopokat; helyesen: *megrögzítették*. — Nem volt más lehetősége, az utcán *szólította le*; helyesen: *szólította meg*. — Nemrégén a tengerig *építették ki* a vasutat; helyesen: *építették meg*. — Még csak egy példát egy regényfordításból: ... legyen szíves, *töltse be* (gäessen Sie ein) a kávékat; helyesen: *töltse ki a kávé*t, vagy: *töltse meg a csészéket* (már előbb szó volt arról, hogy kávézni, feketézni fognak). Ebben az a legkülönösebb, hogy nem német, hanem francia regény fordításából való. Még egy utolsót, a napokban hallottam egy boltban: Kérem, ennek a paplannak *bekerülési ára* ennyi meg ennyi. Sohasem hallottam eddig, de azért megértettem, annyi mint *előállítási, beszerzési ára*. De némelyek azt mondják, hogy ez is gazdagodása a nyelvnek; akarom hinni, hogy csak olyanoknak, akik a javakban való gyarapodásnak minden módját keresik és megragadják.

Bizony megesik, hogy a nyelvi hibáknak napról-napra szaporodó gyilkos seregét látva, elmegy az ember kedve minden nyelvigazítástól. Nemrégén azt a megbocsáthatatlan hibát, sőt tapintatlanságot követtem el, hogy baráti társaságban (szokásom ellenére) egy elhagyott névelő fölvételére tettem javaslatot, egyikük szelid fejcsóválással csak annyit jegyzett meg, hogy nemsokára szólni sem mer az ember (ezek miatt a nagyképű bakafántoskodók miatt, gondolta bizonyára magában), de ebben a rövid mondatban annyi szemrehányás, mondhatnám, rendreutasítás volt, hogy menten megbántam meggondolatlanságomat. El is határoztam, hogy ezentúl csak írásban szólok, míg ettől is el nem riaszt valami keserű tapasztalat, előre nem látott veszedelem.

BRÜLL EMÁNUEL.

Kis hibák — gyakori vétségek.

22. Nemrégén olvastam egyik napilapunkban: A kolozsvári textil- és ruházati munkások szakmai szervezete, amely hónapokkal ezelőtt átalakult *céhhé*, stb. Néhány napra rá egy kisebb regényben meg ezt: Barom! — sujtottam le rá eszeveszett *dühhel*. Valóban ez volna a ragozásnak szabályszerű módja, ha a *h*-ban végződő szóknak nem volna más a szabályuk. Az ilyen szavak ugyanis bizonyos esetekben úgy viselkednek, mint a magánhangzón végződők: szóvégi *h*-juk a nevező alakban (alanyesetben) és mássalhangzón kezdődő járulékok előtt nem hangzik; tehát cseh, juh, céh, düh — *cse*, *jú*, *cé*, *dü*-nek hangzik, csehtől, juhnak, céhben, dühtől — így olvasandó: *csetől*, *júnak*, *cében*, *düttől*. Így a vá, vé, val, vel ragot is változatlanul (pótlónyújtás nélkül) veszik föl: *csehvel*, *juhval*, *céhvél*, *dühvel* (nem pedig csehkel, juhkal, céhhé, dühkel), hangzani is így hangzanak: csevel, júval, düvel.

A *h* csak akkor válik hallhatóvá, ha szótagkezdő lesz, ha magánhangzóval kezdődő járulékot fűzünk hozzá, pl. cse-hül, ju-hász, céhek, dü-hös. (L. a magyar helyesírás szabályainak 72. pontját.)

– 23. Egy másik helyesírási hibával is elég gyakran találkozunk. Ha valamely idegen szó végén néma hang (magán- vagy mássalhangzó) van, a magyar képzőt és ragot a változatlan idegen szóhoz kapcsoljuk kötőjellel (l. A magyar helyesírás szabályainak 128. pontját): *Voltaire-nek*, *Musset-nek*, *mo-lière-i*, *shakespeare-i* stb. Ez eddig rendben is volna, ez ellen ritkábban véte-nek, de már ha *-val -vel* ragot kell hozzájuk függeszteni, sokszor találkozunk ilyen írásmóddal: *Lafayette-el*, *Flaubert-el*, pedig ebben az esetben a *-val, -vel* rag kieső *v-jét* az utolsó kimondott mássalhangzó pótolja, tehát helyesen: *Lafayette-tel*, *Flaubert-rel*, *Briand-nal*, *George-zsal*.

Az ilyen sem helyes: *Jellasi-ch-al*, *Aulich-hal*. Az akadémiai szabályzat 109. pontja szerint úgy kell írni, amint kimondjuk őket (változatlanul hagyva a nevet), így: *Jellasi-chsal*, *Aulichchal*, mint *Madáchcsal*, *Takátschal*, *Feilitzschcsal*, *Félixszel* stb.

24. *Ismeri a dürgést vagy a dörgést*. Azt mondhatjuk, hogy ez a szólásforma ma már inkább így hangzik: *Ismeri a dörgést*. Így olvastam tavaly nyáron is Du Gard A Thibault-család című regényének fordításában (II. rész 353. l.). Amióta megfogytakozott a vadászok (és a vadak) száma, mind kevesebben tudják, hogy ez a szólásmód a vadászok szaknyelvéből jutott be a köznyelvbe. Eredetileg a tapasztalt vadászról mondták elismerésképen, hogy ismeri a *dürgést*, vagyis fölismeri a fajdkakasnak (Székelyföldön, Háromszéken erdei vagy fenyves tyúknak ismerik) párját hívogató hangját, *dürgését*. A szólás megváltozott, mert nem sok embernek volt, ma még kevesebbnek van módjában a fajt *dürgő* hangját meghallani, a *dürgés*-ből *dörgés* lett, és az egészet az égzengéshez, a mennydörgéshez kapcsolta. Így ugyan nem sok értelme volt, de az érthetetlené vált *dürgés*nél még mindig jobb volt. Annál több embernek van alkalmá napjainkban ágyuk, géppuskák, kézfegyverek *dörgő* hangját hallani, természetes tehát, hogy az emberek a szólást most a hadi étellel hozzák összefüggésbe. Ilyen megváltozott alakjában (ismeri a dörgést) azt jelenti, hogy fölismeri a különféle fegyvernemek hangját, átvitt értelemben pedig ugyanaz az értelme, mint az eredetinek, vagyis járatos valamiben, embere valaminek.

Még csak azt jegyzem meg, hogy *Bársony István* (Madárhangok, MNy XXI:1925. 216–218. l.) szerint a fajdkakas *dürrög* (nem pedig *dürög*), hangja *dürrögés* vagy *dürgés* (mássalhangzó előtt nem szoktunk hosszú mássalhangzót ejteni).

25. De alighanem közönséges elírással van dolgunk a következő mondatban... a roppant tömeg... nekivágódott egy rácsoskapunak és *parittyává* törte (Du Gard: A Thibault-család I. rész 72. l.). A *parittyá* hajdan fegyver, ma játékszer; amit a fordító ki akart fejezni, hogy t. i. a tömeg darabokra zúzta, apróra törte, pozdorjává zúzta (vagy egyszerűen teljesen összetörte) a kapút, azt népiesen úgy is mondják, hogy *rapittyává* törte. Ilyen értelemben használta *Cholnoky* Jenő egyetemi tanár (dunántúli születés) a *rapittyá* szót abban a rádióelőadásában, melyet A téli Balatonról tartott 1940. január 5-én, amikor azt fejtegette, hogy a jégtakaró repedéseiben keletkező vékonyabb jeget az idő fölmelegedésével ismét kitáguló jégtáblák *rapittyává* zúzzák. Egy kis hangátvetés az egész különbség, de a *parittyá* szónak ilyen jelentését nem ismerem, nem is igen valószínű, hogy volna. Az is meglehet, hogy sajtóhiba, vagy a szedőnek szándékos javítása, aki nyilván nem ismerte a *rapittyá* tájszót és értelmessé akarta tenni a mondatot. A Szinnyei-féle tájszótár szerint főként a Dunántúl járatos a szó.

26. Először a rádióban hallottam: Német és angol jelentések a január *elsejei* harcokról, azután ugyanígy olvastam valamelyik napilapunkban. Azt talán meg sem kellene említenem, hogy magyar észjárás szerint helyesebb lett volna Német és angol *jelentés*-ről szólni, ha csak *egy* német és *egy* angol jelentésről van szó. A többes szám csak akkor volna igazán helyén, ha több (legalább két-két) jelentésről akarna beszámolni. Félreértésről nem lehet szó, senki sem gondolná, hogy *Német és angol jelentés* (egyesszámban) egyetlen közös német és angol jelentést akarna jelezni.

Szová kell azonban tennem az *elsejei* alakot, amely mind gyakrabban hallható a helyes *elseji* helyett. Aki azonban a *kárpátaljai* képzést helyesli, elfogadhatja ezt is, mert egy töről fakadtak. Meglehet, hogy a nép itt és ott használja a *kárpátaljai*-t, de nem minden helyes és nem minden követésre méltó az irodalmi nyelvben, ami a nép nyelvében keletkezik. Az irodalmi nyelv egységét veszélyeztetnők, ha minden nyelvjárási alakot szentírásnak tekintenénk.

Azt is mondhatná valaki, hogy a *kárpátaljai* szót használja a nép, tehát szentesítést nyert, az *elsejei*-t ellenben nem, ezért nem használható az irodalomban sem. Ez igaz, de csak akkor, ha a nép nyelvét valóban szentírásnak vesszük, viszont más osztályoknak nem adjuk meg azt a jogot, hogy mint a nép, analógiákat követve új formákat alkothassanak. Akkor aztán az ellen se tiltakozunk, ha ilyeneket hallunk: A huszadikai események valóban megdöbbsentők (helyesen: huszadiki), A kilencedikei előadás n nem voltam ott (helyesen: kilencediki).

Egyszóval, az *elsejei* alakot kerülnünk kell (bármit mond is a népnyelv és a régi nyelv), mert ellenkezik a mai irodalmi nyelvhasználattal, épügy kerülnünk kell más *ja je* vagy *a e* személyragos neveknek *-i* képzős származékait, aminők györgyfalvai györgyfalvi helyett, marokházai marokházi helyett, mert az *i* képző előtt a személyrag *a e* hangja kiesik.

27. A *ja je* személyragos nevek más szabálytalanságra is esábitanak. Egyik napilapunkból irtam össze a következőket: A vállalkozó *kocsijai* pilanatok alatt megteltek utasokkal; Ő látta el a szolgálatot a nemzetközi vonatok *postakocsijaiban*; Nincs előadás Páris színházaiban és *mozijaiban*; egy másikkól: A hivatalok *ajtajai* nyitva állanak mindenki előtt; — egy francia regény fordításából: ... a *biciklijeink* előttünk heverték a fűben; egy regény-írónkból: A szobaasszony sírva csomagolta a szerkesztő *holmijait*.

Az aláhúzott szavakban a birtokos személyrag kétszer van meg, egyszer egyes harmadik személyben (a birtokos is egyesszámú: *kocsija*), egyszer meg többes harmadik személyben. Ragozzunk csak végig két szót: egy birtokos egy birtok: *kocsim, kocsid, kocsija*; *ajtóm, ajtód, ajtaja*; több birtokos egy birtok: *kocsink, kocsitok*, (az ő) *kocsijuk* vagy (a vállalkozók) *kocsija*; *ajtónk, ajtótok*, (az ő) *ajtajuk* vagy (a hivatalok) *ajtaja*; egy birtokos több birtok: *kocsium, kocsiid, kocsii*; *ajtóim, ajtőd, ajtói*; több birtokos több birtok: *kocsiumk, kocsiumok*, (az ő) *kocsiumk* vagy (a vállalkozók) *kocsii*; *ajtóink, ajtóitok*, (az ő) *ajtóink* vagy (a hivatalok) *ajtai*.

Helyesen tehát így lett volna: A vállalkozó *kocsii*, a vonatok *postakocsii*-ban, Páris *moziiban*, A hivatalok *ajtai*, a *bicikliink*, a szerkesztő *holmuit*. Az utolsó mondatban elég lett volna az egyesszám (*holmiját* vagy *holmijét*), mert a *holmi* szóban már benne van a többség fogalma.

28. Némely személyragos főnévnek még egy érdekes (nem hibás) használatáról akarok szólni. Nemrég olvastam a Brassói Lapokban egy ilyen címet: Amerika legtokéletesebb *anyája*; különös véletlen folytán csaknem

egyidőben hallottam ezt is: Ő a világ legjobb *apája*. Első tekintetre különös alak ez az anyája, apája, de ebben az esetben helyes. Amerika legtökéletesebb *anyja* sem volna félreérthető, Ő a világ legjobb *apja* sem (senki sem gondolna *Amerika* anyjára, vagy a *világ apjára*, még képes értelemben sem), mégis mindenki érezne, hogy ninesen egészen jól, viszont bármily szokatlan, mert ritkán hallott forma a másik kettő, megérezzük, hogy a szó kétféle jelentésének megkülönböztetésére igen találó.

Hasonló különbségtételek ezek is: A téhénnek szép *borja* van, de: a szomszédnak szép *bornyúja* van; vagy: Derék apának sokszor van hasznaltalan *fia*, de: a komám lányának megint új *fiúja* (udvarlója) van. Erről a jelenségről, a jelentésbeli elkülönülésről *Zolnai* Gyulának érdekes kis tanulmánya van A nyelvbeli megkülönböztetéshez címen a Nyelvtudomány V: 1914/15. 1—11. lapján. A birtokos személyrag harmadik személyű alakjával kapcsolatban is található benne egy-két példa.

29. Még mindég kísért a *borpince* és a *sörpince*, sőt napról-napra újabbak támadnak. Nemrégén a *tejesokoládé*-n ütődtem meg, legújabban meg a *kincskamrá*-n. A *borpincét* és atyjafiát, a *sörpincét* még mentetegetni próbálják azzal, hogy *borospince* olyan pince, amelyben bort tartanak, *söröspince*, ahol sört raktározna el, míg a *borpincében*, a *sörpincében* (pince-szerű helyiségben) bort és sört mérnek ki. A kétféle összetétel a kétféle szerep megkülönböztetésére szolgálna. De akárhogy mentegessük, magyarázzuk is, csak németül költ mind a kettő; megértenők és megtalálnók akkor is, ha magyarmódra boros- és söröspincének neveznök őket.

A *tejesokoládének* és a *kincskamrának* azonban ninesen pardon, helyesen csak *tejesesokoládének* és *kincseskamrának* mondhatjuk, még akkor is, ha egynéhány elterjedt szóalak a hibáztatott formát is igazolná. Nem kell mindenáron a hibás szerkezetet utánoznunk, ezáltal számukat szaporítanunk, amikor *túrósrétes*, *almásbéles*, *izesbukta*, *rumostorta*, *vajaskifli*, *sósperec*, továbbá *liszteszsák*, *zabostarisznya*, *búzásláda*, *söröspohár*, *borospohár*, *ruhászekrény* és annyi más az igazi s képzős összetételre nyújt példát.

30. Hárman valánk együtt, egyikünknek ünnepnapja (nevenapja vagy valami efféle) volt, és csirkepaprikást rendeltünk. Társaságunk egyik tagja a várakozás izgalmát azzal próbálta enyhíteni, hogy föltette a kérdést, melyik jobb: a *csirkepaprikás* vagy a *paprikáscsirke*. Azt szerette volna tudni, melyik a helyesebb összetétel; tréfával akartam elütni a dolgot és azt mondtam, fő az, hogy a csirke legyen jó, nem bánom, ha mind a két szó rossz is. Az ügyet azonban meglepetésemre nem lehetett ilyen könnyen elintézni, most már mindketten ragaszkodtak a komoly válaszhoz (ennyire megfertőzte őket a sok nyelvművelés), és még akkor sem nyugodtak meg, amikor azt feleltem, hogy mind a kettő jó szó. Meg is kellett magyaráznom.

Úgy gondolom, hogy a *paprikás* szó kezdetben csak valamely jelzős kifejezés első tagja volt, pl. *paprikás borjú* (-hús), *paprikás bárány* (-hús), *paprikás csirke* (-hús), röviden: *paprikás borjú*, *bárány*, *csirke*, később önállósította magát a jelző, főnévvé lett a *paprikás*, mint hasonló sorból való társai, mint a *rostélyos* (sült), *pörkölt* (hús), *rétes* (tészta), *ürmös* (bor) stb. Most már ő is méltó volt ahhoz, hogy jelzót kapjon, így keletkezett aztán a *borjúpaprikás*, *báránypaprikás*, *csirkepaprikás*, mint *borjúpörkölt*, *báránypörkölt*, *csirkebecsinált*. Ezért helyes mind a kétféle összetétel.

KÖNYVSZEMLE

Tíz év zenei könyvtermése a trianoni Magyarországon.

(1920—1930.)

Az anyaországhoz visszatért Erdélyt hogy ne érdekelné mindaz, ami az eiszakítottság idején Magyarországon történt! Ezek kelleneek majd ahhoz, hogy a két testrészt ismét összeszokjon és összjátékuk ösztönösse valjon. A kultúra terén is meg kell indulnia annak a felvilágosító munkának, mely az elmúlt húsz esztendő termékeit kölesönösen közelebb viszi az érdeklődő elmékhez. El voltunk zárva egymástól! De továbbra is el volnánk zárva, ha csupán földrajzilag és közigazgatásilag egyesülnénk. A zenei irodalomra nézve a következő sorok nyitnák meg a remélhetőleg kölesönös felvilágosítás útját, egyelőre csak az első tíz év termését véve sorra.

Ha szemügyre vesszük a mult háború utáni magyar könyvtermelést, e téren is rendkívüli jelenségek fogadnak, akárcsak a zavaros idők többi vonatkozásában. Értékevesztett pénzű, tökeszegény időkben nagyméretű vállalkozó kedvre kapott a könyvkiadó üzlet. A leromlott és halálra zaklatott írói szellem szinte fektelen termőkészséggel állott rendelkezésre. Az összevissza injekciózott, elszegényedett közönség — valami rendkívüli olvasó éhségtől hajtva — túlon túl, erején fölül aldozott könyvvásárlásra. Tanulságos e különösség oka. A háború utáni szellem és könyvüzlet alapjában egyenlő helyzetben volt: a teljes bizonytalanságában. A gondolat sem ismert többé biztos alapot; de a helyett, hogy megszilárdulásra várt volna, kísérletezett és remélt, hangosan menekülve a borzalmas *vacuum* elől. Ugyanezt cselekedte a könyvvállalkozás is. Félve a légüres tértől, minden józan számítás ellenére ezrével dobta piacra a terméket, szinte vitustáncot járva a rengő talajon. És erre minden józan számítás ellenére az történt, hogy az olvasó, akinek líhetőtleg „utolsó fillére“ is kenyérré ment, — könyvet vásárolt. Szinte a semmiből szorította ki a könyvre való összeget, mert irtózatosszellemi nyomorúságában várta valahonnan az idvezítő szót vagy az elaltató mámort, a messiást vagy a narkózist.

Csakis ilyen helyzetben történhetett meg az az újabb rendellenesség, hogy zenei irodalmunk is tekintélyes ágat eresztett, groteszkskül terebélyes ágat az addigi sovány kis törzsön. Mi volt ugyanis zenei könyvtermelésünk a háború utáni konjunktúra beálltáig? A biztos kelendőségű iskolakönyveken kívül egy-egy, magánszorgalomból írt vagy ünnepi alkalomra kiállított műből, néhány tudományos értekezésből és még kevesebb életrajzi természetű írásból állott. Zenei irodalmunk patakja jórészt folyóiratok medrében csörgegedezett, zenelapot pedig alig vett kezébe más, mint zenész. Nem egyszer megesett, hogy két szakíró évekig dolgozott ugyanazon lapokba a nélkül, hogy egyebet is olvastak volna egymás terméséből, mint írásaik címét. A zenéről szóló könyveknek pedig az volt ismert bélyege, hogy legtöbbsnyire címetől, tartalmastól ismeretlenek maradtak. Ha eszedbe jutott, hogy könyvtárban kikérd — mondjuk — az öreg *Bartalus* egyik-másik akadémiai kiadványát, zsebkésed nélkül nem boldogultál, mert az ódon füzet bizony felvágatlanságban leledzett. Ha két tudós hasonló kriptakutató bogarászáson érte egymást, olyasféle beszélgetés indult közöttük,

mintha elhagyott odvakban kutattak volna ritka barlangi fereg után. És ittak aztán a távollevő harmadik egészségére, akivel együtt a szakma tudós-kollégiumának összességét alkották. Haszna pedig mindössze az volt eme állapotnak, hogy: ha könyvtári könyvben ceruzajegyzetet talált az ember, tudhatta legalább, kit tartson számárnak!

Ez a helyzet fordult *ellenkezőjére* a világháború utáni könyvforgatagban. A folyóiratok, melyeknek természetes tüdőlégzése a szolid előfizető-készség, megfulladtak avagy ideig-óráig szubvenciós kopolyu-légzésre tértek át; viszont megduzzadt a zenei könyvprodukcio. Eltekintve a pedagógiai üzlet irodalmától: a szemügyrevett időszakban bizonyára több zenei könyv került nálunk forgalomba, mint Árpád óta 1920-ig összesen. [A tankönyv-irodalom azért nem számíthat hozzá a normális könyvtermeléshez, mert utóbbinak élettanát jórészt a természetes kínálat és kereslet törvénye szabja meg; ámde tankönyvnel a kereslet többnyire kényszer, a kínálat pedig biztos nyeregből történik, bármily gebén üljön is a szerző.] A szabad szellemi forgalmú könyvek páratlan méretű halmozódásakor az esztétikai és tudományos irodalom is belesodródott az aradatba, meg is növekedett, föl is fújódott; hiszen a tudomány és művészet életkérdései mindig ott izzanak a szellemi válságok legegétőbb problémái között. A cikázó sorban tekintélyes helyet szorított ki magának a muzsika is.

Fölmerülhetne itt az a föltevés, hogy zenei irodalmunk aránylagos megduzzadása talán az új magyar zeneművészet (Bartók, Kodály) győzelmes előtörésével függhet össze. Hogy mintegy a teremtő művészet sarkalására megnyíltak volna az esztétika égi csatornái, termékenyítő esővel leve me a zeneközönség parlagát. Hiszen mondják, hogy a jelentős alkotóművészet szinte automaticæ vonja maga után az esztétikai kíséretet. Tagadhatatlan: már a könyvkonjunktúra megindulása előtt is volt némi nyoma az új zene irodalomserkentő hatásának. Nem valószínűtlen tehát, hogy ez is hozzájárult a zenei irodalom gazdag felvirágzásához. Mégis nagyot tévednénk, ha a zenei könyvtermelés földuzzadását csakis, vagy főként ilyen okra vezetőük vissza. Vagyunk már elég sokan, akik föl tudjuk mérni Bartók, illetve Kodály művészetének hatalmas jelentőségét; de amit mi tudunk, az távolról sem ment még át a köztudatba! Közönségünk operai ideálja nem „A kékszakállú hereceg vára“, hanem *Puccini*; hangversenyterméink hőse nem az a karmester, aki a „Táncszvit“-et vagy a „Galántai táncok“-at vezényli, hanem aki *Csajkovszkit* talál (tejszínhabbal persze). Zenei könyvtermelésünk fölfokozásában sem lehetett hát első indító az olyan kínálat vagy kereslet, mely Bartók és Kodály művészetének hatása alatt keletkezett. Anynyi azonban bizvást leszögezhető, hogy két, egymástól független mozgalom: a könyvlázé és az új zene hatását tükröző zeneírásé kölcsönösen fölhasználta egymás erőforrásait. Csak így történhetett, hogy zenei könyvirodalmunk leggazdagabb időszaka egyúttal ennek az irodalomnak olyan átfurmálódásával is járt, mely valóban szorososan összefügg a magyar zenetermes gyökeres megváltozásával.

Teljesen független e sajátlag magyar eredményektől mindaz a vállalkozás, mely idegenből fordított könyvek piacra dobásával kísérletezett. E téren a legtisztább könyvkonjunktúra levegőjét szívjuk. Amikor a kiadó két igen kiváló német írást, *Hoffmann* „Muzsikus történet“-eit (Kis Helikon) és *Mörike* új fordítással felfrissített novelláját: „Mozart prágai utazása“ (u. o.) magyarul kínálja, vagy amikor a Dante és más könyvkiadók *R. Rolland* olyan remekműveit, mint a „Zenei miniatűrök“ két kötete, aztán „Berlioz“, „Händel“, „Beethoven, a nagy alkotókorszakok“, „Goethe és Beethoven“, „Párizs zenéje“ dobja piacra: joggal számít arra a legjobb közön-

ségre, mely a külföldi mesterművet még akkor is megszerzi fordításban, ha eredetiben is megértené. Ez a fajta olvasótábor jól ismeri azt a dédelgető érzést, amikor boldogan konstatáljuk, hogy az idegen értéket vérünkbe lopta át a jó fordítás kémiaja. Eléggé eredményesnek bizonyult az olyan külföldi könyv magyar kiadása is, mely kellő reklám segítségével alkalmas volt a figyelem fölkelésére. Így került kézbe *Wagner* „Beethoven“-e (Kultúra-Könyvtár) és „Művészet és forradalom“ című munkája (Világkönyvtár), *Liszt* „Chopin“-je (Kultúra-Könyvtár), *Berlioz* önéletrajza (Documenta Humana) és *Busoni* forradalmi kísérlete „Vázlatok a zeneművészet új esztétikájához“ (Modern Könyvtár). Utóbbiakat az is kelen-dőbbé tette, hogy ismert sorozatok keretébe helyezkedtek, tehát zenénkivüli, irodalmi lökés kezdősebességével indulhattak. A félművelt olvasóval szemben jól bevált eme kiadói óvatosság ellenére sem tudott kudarc — mégpedig megérdemelt kudarc — nélkül futni: *Burkhardt* „Wagner zenedrámái“ című népszerűsítő irata (Kultúra Iskolája) és *Balka* „A régi görögök zenéje“ c. tanulmánya (Zenetudományi Könyvtár). Ezeknél különbet tudunk produkálni itthon, nem kell lát a szomszédba mennünk fölösleges kölcsönért! *Nietzsche* „Korszerűtlen elmékedéseit“ (Világ-Könyvtár), melyek során páratlan mélységű zenelelektani fölfedezések is előbukkannak, általában a gondolkodó közönség vásárolja.

Attérve az eredeti magyar zenei könyvekre, állapítsuk elsősorban is meg, hogy teljesen újfajta rétege is támadt nálunk a zenei könyvolvasóknak. Az a közönség ugyanis, mely csakis magyarul olvas és eladdig alig nyúlt megszébb Jókinnál, most rákapott az ismeretterjesztő, az ü. n. népszerű tudományos irodalomra is. Szükségletének hézagait pedig elismerésreméltó szorgalommal tömködték úgy kiadóink, mint íróink. Zenei téren elsősorban *Papp Viktor* munkái vágnak ide. Papp — Ady Endre egykori jóbarátja — ügyesen forgatja a tollat, stílusa keresetlen és nem magyartalan, gondolatmenete egyszerű, közérthető. Teljesen hozzásimul a félművelt olvasó érzés- és gondolatvilágához, úgy tárgyal a zene hőseiről és ezek pályafutásáról, ahogyan azt a vidéki átlagember is szívesen veheti. Meg ítéleteiben is szorosán hozzásimul a szeles közvéleményhez, amikor például a magyar zeneszerzők szimfónikus működését „bizony inkább csak próbálkozásoknak“ minősíti („Bevezetés a zeneművészetbe“ Vögenreiter-kiadás, Berlin). A magyar zene egyik büszkeségéről, Kodály II. vonósnégyeséről így nyilatkozik Papp: „a magyar zenének búzavirága, pipacsa, kőköresinje és árvalányhaja egybekötve“ („Arcképek a zenevilágból“, 1918). A borostyánt, mely az ő esokrából ezúttal kimaradt, mi nyújtjuk át ezennel az írónak! *Nevelő* irányú munkák viszont legnagyobbreszt alig tudtak gyökeret ereszteni közönségünk szívében. Az a közönség, mely nálunk jófajta népszerű tudományos zenei irodalmat fogyaszt, jórészt a német termésre kapatos; magyarra még akkor sem szívesen fanyalodik, ha az tökéletesen pótolhatja a külföldit vagy kivált különb is a külföldinél. Ezért nem lehetett komolyabb sikere az olyan derekas műveknek, mint *Baumgartner Alajos* „Bayreuth“-ja (Zenetudományi Könyvtár), *Hammerschlag János* „Bach“-ról szóló formás összefoglalása (Kultúra Könyvtár), *Geszler Ödön* tárcagyűjteménye: „Zeneművészeti Írások“ (Rozsnyai kiad.), *Fábián László* „Debussy és művészete“ c. sokban eredeti munkája (Zenei Pantheon), mely előbb németül került forgalomba. Időszerűségénél fogva talán nagyobb közönségsikerre tett szert *Spur Endre* kellemesen csevegő írása: „A rádiófüttől a dinafonzenekarig“ (Légrády kiad.), mely az éterhullám-találmányok népszerűsítésére vállalkozik. Bizonyos természetes kelendőségnek örvendenek *Lichtenberg Emil* program-ismertetései: „Vokális és instrumentális mesterművek magyarázata“ (a Budapesti

Enek- és Zenckaregyesület kiadása); e füzeteket hangversenyen árúsítják és még akkor is elkelnének, ha nem oly kitűnő szakértő tollát dícsérnék, aminő Lichtenberg karmester. Akárcsak Hammerschlag, ő is a német zenekultúra lelkes apostola nálunk és tiszteletreméltó erőfeszítéssel igyekszik híveket verbuválni a valódi nyugateurópai zeneműveltségnek. *Kálmán Mária* „Goldmark“-ról szóló monográfiájában (Sárkány-nyomda) emel szobrot a legtüzetesebb adatgyűjtő szorgalomnak. Kár, hogy olyik megjegyzésével kilép a komoly ellenőrzés tudományos köréből! Ilyen például az, amikor (talán „Merlin“-re gondolva) „Sába királynőjé“-t is wagneri elvek alapján megszerkesztett műnek állítja. Stílusa is elviselt volna még némi csiszolást, habár égi tökéletességűnek tűnhetik, ha olyan stílusvirágok mellé állítjuk, aminőket a temesvári *Járosy Dezső* produkál (pl. a „Bécsi zenei képek“-ben).

Liszt Ferencről szóló irodalmunk csak a 30-as évek folyamán, főként az 1936-ban beállt évforduló alkalmával növekedett jókorává. Eladdig meglehetősen szegényes volt és bármí szaporulatát örömmel kellett fogadnunk. Az itt szemügyrevett évtized két Lisztről szóló írást hozott (a harmadik *Isoz* jegyzéke a Zeneművészeti Főiskolán lévő Liszt-szobáról). *Somssich Andor báró* „Liszt Ferenc élete“ c. könyve (Napkelet-Könyvtár) szorgosan összegyűjtötte az eddig ismert adatokat és Ábrányi Kornél elvesztett Liszt-életrajzát volna hivatott pótolni. Kiváló böleselőnk, *Pauler Ákos* pedig „Liszt Ferenc gondolatvilága“ címen értekezik (Budavári Tudományos Társaság). Magasroftú elmefuttatásában sok szépet mond Pauler a nagy muzsikus magyarságáról és kereszténységéről, de — sajnos — elmulasztja, hogy Liszt gondolatvilágának legmélyebb gyökereire is rámutasson: emberi és művészi *nemzetköziségére*, valamint kereszténységének művésziességére, *esztéticizmusára*. Hogy Liszt a magyar zenét cigány eredetűnek vélte s ezért kellő megrovásokban részesült a tősgyökeres magyarság részéről (Simonffy: „A magyar nemzeti zene lényege“, 1859; Brassai: „Magyar- vagy cigány-zene“, 1860; Sepródi: „Emlékirat a magyar zene ügyében“, 1906; stb.), világosan bizonyítja, mennyire nem alkalmas példaképe ő az igaz magyarságnak. Mindezt csak azért említjük meg, mert nagyon ohajtandó volna, hogy hibás értékmegállapítások ne terjedjenek egyébként jogosan nagy tekintély szárnyai alatt.

Ez az áttekintés nem ohajt kiterjeszkedni zenei ujságírasunkra. Csak annyit illik megjegyezni, hogy néhány kitűnő esztétikus révén az újabb magyar zenei zsurnalisztika is magasabbra lendült a régebbinél. Főként zenereferenseink sorából rekrutálódott az „Operaismertető“-sorozat írógárdája (Singer és Wolfner kiad.). Köztük a legvalódibb stílusművész kétségkívül *Tóth Aladár*. Ennek az írónak megadatott, hogy kifinomult idegrendszerével a zeneművészet legmélyebb titkait is kitapintsa és az irodalmi forma varázslatában élénk tárja. Tóth remekbe készült műve Mozart „Figaro lakodalma“-ról: méltó a nagy klasszikus mester költői nagyságához. Annál sajnálatosabb, hogy formakészsége eszerben hagyta őt a *Zenei Lexikon* szerkesztésekor. A Győző-kiadásában megjelent enciklopédia egyébként hatalmas nyeresége művelődésünknek és nem kétséges, hogy ilyet meg csak őt évvel előbb sem tudott volna előállítani a magyar zenészvilág. Nem kevésbé fájdalmas azonban a műből kirívó sok aránytalanság és hevenyészetség, amit jórészt el lehetett volna kerülni, ha a szerkesztők, Tóth és Szabócsi Bence, nagyobb körültekintéssel járnak el. Mindazonáltal: e lexikon már őrtornya ama új magyar zeneiről mozgalomnak, mely nálunk Bartók és Kodály működése nyomán indult meg.

Pedagógiai könyvtermelésünknek sem kell szégyenkeznie, ha tízévi termését megmustráljuk. A zongoratanítás használatára két jó tanulmány készült: *Varró Margit* „Zongoratanítás és zenei nevelés“ c. (Rózsavölgyi

és Társa kiad.) és *Kálmán György*é „A zongoratanítás feladatai és azok megoldásai“ c. (Rozsnyai kiad.). Ezek a külföldi szakirodalommal is fölvehetik a versenyt. Varró könyve kezdők oktatására vonatkozik. Kálmán a teljes módszertant foglalja egybe. Némí lendületére vall hangszeres pedagógiánknak, hogy *Kovács Sándor* „Hogyan gyakoroljunk?“ c. munkája új kiadást ért 1925-ben (Rózsavölgyi) és hogy ugyancsak Kovácsnak „Hátrahagyott zenei írásai“ vastok kötetben megjelenhettek (ú. o. 1926). Hasonlóan modern tanító módszert terjesztene a vonóshangszerekre nézve (főként a gordonkából kiindulva) *Sebestyén Sándor* munkái. *Zipernowszky Mária* füzetében: „Hogyan tanítsunk hegedülni kezdőket?“ (Rózsavölgyi) tudás, tapasztalat és igazi kultúra egyesül a helyes célra összpontosítva. Szintén a szóbanforgó decennium termette *Szelényi István* „Rendszeres modulációtan“-át (Modern Magyar Muzsikusok Szabad Egyesülete); fölötté értékesek ebben a Kodály tanítása alapján földolgozott részek. Igen hasznos „Összhangzattan“-nal lépett ki *Keszler Lőrinc*, a 100 éves Nemzeti Zenede tanára. Főként kezdő műkedvelők szükségletét fedezi *Falk Géza* jól áttekinthető „Általános zeneelmélet“-e (Rózsavölgyi). Az énekhangképzés erősen körülvitattott kérdéseit igyekszik tisztázni egy-egy tanulmányban *Molnár Imre*, nagynevű tanárunk, és *Manheít Ernő*, a jóhírű pedagógus. A hegedűkeszítés esínjáról-binjáról *Tóth*, valamint *Hidy* mesterek adtak széles szakértelemre valló értekezéseket. Ehhez a tekintélyes irodalmi alapépítkezéshez most már csak az a csekélység kellene, hogy felső emeletként a zenetanítók, -tanárok együttműködése is hozzátornyosuljon.

Fordító-irodalmunk a szöveg-átültetés terén is remekművekkel gazdagodott. Itt *Lányi Viktor* nevét kell nagy elismeréssel megemlítenünk, akinek újabb opera- és dalfordításai méltón sorakoznak a régebbiekhöz, valamint *Kardos István* „Othello“-jához és *Harsányi Zsolt* „Varázsfuvola“-jához. Lányi újabb ilyenmű munkáinak jórésze is bekerült a könyvtárosi forgalomba, aminek minden jóízű zenebarát csak szívből örülhet.

A mostanáig felsorolt művek számíthatnak kisebb-nagyobb olvasóközönségre. A zenei irodalomnak az a fajtája viszont, melyről a következő sorok szólnak, még arra sem számíthat, hogy nyomdaköltsége normális társadalmi úton megtérüljön. Szigorú értelemben vett tudományos zenei irodalmunkról van szó — mindjárt is képzelhette a szíves olvasó! —, arról, melyet a szent kötelesség irodalmának is nevezhetnénk; vagy a tisztelet-példány és könyvtári por literatúrájának. Titkos irodalomnak is akár, ha úgy tetszik; mert ki tud róla? De nevezhetjük a magyar tudományos élet egyik leggyönyörűbb dokumentumának is, melyre méltán büszkék lehetünk! Nem kevesebb történt általa ugyanis éppen a most szemügyre vett időközben, mint az önálló magyar zenetudomány megletemlése. Ponorí Thewrewk, Káldy, Sepródi stb. csöppet sem lebecsülendők, de amit ők adtak, az csak beígért kezdet, beköszöntő, néha halovány irányjelző, hogyan is kellene nekigyürkőzni. Az erőpróbát a világháború után férfivá lett nemzedék állta meg; ennek izmos gárdája folyvást növekszik.¹ Belső, lelki, erkölcsi, dologi sikerei újabb és újabb erőt fakasztanak benne, egyenes arányban a külső sikertelenséggel. Mintha valóban egy ismeretlen jövő Magyarország fegyvereit köszörölnék titokban!

Prahács Margit műve: „A muzikalitás lelki feltételei“ (Budavári Tud. Társ.) széles látókörű dolgozat, s ami fő, önálló összefoglalású. Erdeme még, hogy a zeneiség főfeltételét *lelkiekben* látja, az elmélyedés képességében,

¹ A maiak közül megemlíttjük *Kókai Rezső*, *Bartha Dénes*, *Kerényi György*, *Gárdonyi Zoltán* nevét.

nem pedig holmi fiziológiai adottságokban. *Gombosi Ottó*, kiváló Bakfark- és Stoltzer-szakertőnk, „Obrecht“-ről szóló stílustörténeti művét egyelőre csak németül jelentette meg. *Isoz Kálmán* a nyugati szellemű tudos munka mintaszerű példáival jeleskedik következő könyveiben: „A Nemzeti Múzeum zenei kéziratának jegyzéke“ (Múzeumi Könyvtár kiad.), „Latin zenei paleográfia és a Pray-kódex zenei hangjelzései“ (Budavári Tud. Társ. 1922, lásd erről beszámolómat a Zeitschrift für Musikwissenschaft azévi folyamában), „A Nemzeti Múzeum zenei gyűjteményeinek kialakulása“ (Stephanacum), „Buda és Pest zenei művelődése“ (I. köt., kiadja a Magyar Népszínházi Bizottság). Utóbbit senki sem nélkülözheti, aki bele óhajt tekinteni a magyar városi zeneművelődés kialakulásába. Fővárosi zeneéletünk németgyökerű. A XVIII. században még csak éppen annyira jutottunk, mint holmi osztrák vidéki városka. Azok a fővárosi zenészeink, akik legelőször töreksenek magyaros műzene kialakítására, egytől-egyig németek. Első zeneműkiadónk bajor bevándorló. Szintársulataink pozsonyi közvetítéssel a bécsi műsort hozzák. Chudy karmester „Pikkó hencceg és Jutka Perzsi“ c. parodisztikus daljátéka (az első magyar opera, 1793) egy „Prinz Schnudi und Evakathel“ c. mestermű (?) magyarítása. Kelemen László magyar szintársulata (1790) birokra kél a német módival, de néhány évi küzdelem után föloszlik. Ennek zenekarában működött Csermák és rövid ideig Lavotta is. Amily esekély volt fővárosunk akkori érdeklődése minden iránt, ami magyar, olyan magas színvonalra hágott a német zeneművelés Pestbudán. Mozart „Zauberflöte“-je az 1790-es évek legnépszerűbb színművei közé tartozik nálunk, Haydn „Schöpfung“-ját már 1800-ban adják Budán és ugyanaz évben Beethoven is fölléptetik jótékonycélú hangversenyen (Stich kürtművésszel). Azóta magyarságban előbbre jutottunk, de idegenimádat és magunklebecsülése még mindig vezérelve a budapesti zeneéletben. Az sem érdektelen, ha összehasonlítjuk a legelső német operaszínpad szárnypróbálgatását, a magyarnál csaknem száz évvel régebb hamburgiét, a magyaréval, a pestiével. Mint ahogy a hamburgi opera az olasszal, úgy mérkőzött a magyar opera a némettel. Az is, ez is erkölcsi célatú elemtén, csak kegyes tárgyú darabokkal tudja maga javára hangolni közönségét. Egyikük sem bírja soká a versenyt az izmos riválissal. Viszont nagy különbség a kettő között, hogy míg a hamburgi operában önmaga anyanyelvét és nemzetiségét buktatta meg a német közönség, addig Pestbudán éppen a maga nemzetiségét, a német műfajt vitte diadalra az itteni közönség, mely zömében német volt.

Szinte az új magyar zeneszerzés egyenes szellemi vetületének mondható az a tudományos munkásság, melynek megindítói 1920 és 1930 között *Major Ervin* és *Szabolcsi Bence*. Bartók és Kodály zeneszerzői sikere Európa kultúrájának legelső sorába emelte a magyar művészetet, általuk a magyar zene világmárkává lépett elő. Ez a *noblesse* idehaza is *obligé*, mégpedig kötelezi azokat, akik világosan belelátanak a helyzet mélyébe. Ha a magyar zeneingénium ilyen magaslatok meghódítására képes, úgy annak a tehetőségnek kell bírnia megfelelő multtal, melyet hiánytalanul föltartni nemcsak érdemes, de kötelesség is. Így született meg a magyar zenetörténeti iskola. A nagy magyar zeneszerzők nyomán mintegy „Szezám tárulj“ nyílt a fiatal generáció számára s ebben a tudományos ihletűek szinte varázsütésre megteremtették a nagy zeneszerző iskola tudományos párképét. *Kodálytól* magától származik a magyar zenefilológia néhány úttörő munkája, köztük az „Árgirusz nótája“ című (Rózsavölgyi kiad.), melynek szerepe olyan a magyar zenetörténeti kutatásban, mint a mágnesű a tengerhajózásban. De a hajós, aki bejárta és felkutatta a tengereket, eredményeinek pedig önálló, értékes formát tudott szabni, az elsősorban *Szabolcsi Bence*. Az ő munkás-

sága mellett a Major Erviné inkább a csodáltnivalóan gazdag adatfoltarás tetteknek is beillő sorozata. Ha végiglapozzuk az „Irodalomtörténet“, „Irodalomtörténeti Közlemények“, „Magyar Könyvszemle“, „Budapesti Szemle“, „Muzsika“ c. folyóiratok évfolyamait és főként a „Zenei Szemle“ 1927–29-i évfolyamait, ott ékeskednek előttünk a magyar zene-történet fiatal fájának apróbb, de nem kevésbé éles gyümölcsei, tanulmányok Versegly, Horváth Adám, Bihari, Tinódi, a középkori énekmondók zenéjéről, Haydn, Beethoven, Hummel, Liszt stb. magyar vonatkozásairól. Mindezek egyúttal mérfoldkövek a magyar zene-történeti kutatás útján; zenemellékleteikben is mintaszerűek; részben pedig hasonlóan egészítik ki irodalomtörténeti tudásunkat, mint a Bartók–Kodály-féle népdalgyűjtés a népköltészetit. Major reprezentáns műve „A népies magyar műzene és a népzene kapcsolatai“ 1930-ban jelent meg a Stádiumnál. Szabolesi úttörő munkája: „Probleme der alten ungarischen Musikgeschichte“ a Zeitschrift f. Musikwiss. 1926-os folyamában látott először napvilágot, Nyugat számára is bebizonyítva, hogy van az új magyar zeneszerzéssel egyenrangú zene-tudományunk is. Az ő további tanulmányai a Kodály szerkesztői ellenjegyzését viselő „Magyar zenei dolgozatok“ c. sorozatban nyertek könyvalakot; így „A XVII. század magyar főúri zenéje“ és „A XVIII. század magyar kollégiumi zenéje“. Ezekben Szabolesi egyrészt a nyugati zene-történettudomány legválogatottabb és leggazdagabb eszközeivel dolgozza föl adatait, beleilleszve történettudományunk épületébe a magyar zene-történetnek eladdig csaknem teljességgel hiányzó tégláit; másrészt foltárja irodalom- és társadalomtörténetünk zenei oldalát, mely mindaddig a dilettantizmus homályban tapogatózó területe volt. „Lehetetlen észre nem venni, — mondotta már Seprődi (Emlékirat, 1906), — hogy pl. az irodalomtörténet minő ferde helyzetbe került csupán azért, mert nincs zene-tudományunk“. Társadalmi élet, költészet és zene oly szoros kapcsolatban állanak a régi magyar életben, hogy elkülönített vizsgálatuk sohasem vezethet teljesen célhoz; Szabolesi a legelső tudósunk, aki szociológiát, irodalomismeretet és muzikológiát bámulatos tudásában egybefogva teljesskörű magyar vilákképet ad tanulmányaiban. Kezében a zene-történet a nemzeti élet valóságos tükrévé válik; mint ahogy a zeneélet nem is más, mint a nemzetek szívdobogása — szellemi jelkép értelmében. Szabolesi a magyar zene-történeti tudomány atyja, Ranké-ja. Tőle egyúttal azt is megtanulhatjuk, hogy hazánkban, Nyugat és Kelet találkozásának gyűjtő-medencéjében és kiegyenlítőjében, mindig sokkal több történet a zeneművelődés érdekében, mint amennyi a fölmerült nehézségek között, az olyannyira hátráltató zivatáros időkben várható lett volna. Ő az, aki megállapítja a magyar zene-történet stíluskorszakait, aki kimutatja az okokat és jelenségeket, melyek azt a magyar specifikumot kísérik, hogy nálunk nem épülnek egymásra a korok eredményei, hanem minden korszak csaknem előlről kénytelen ismét kezdeni az építkezést.

Ha még mindezekon fölül tudomásul vesszük, hogy *Bartók Béla* úttörő műve, „A magyar népdal“ (Rózsavölgyi kiad.) 1924-ben jelent meg és alapja maradt azóta is minden idevágó rendszeres kutatásnak; nagyjában kimerítettük tárgyunkat.

MOLNÁR ANTAL.²

² A szerző önmaga egykorú műveiről nem tesz említést. Szerk.